ANTİPOLİTİK ÇAĞDA POLİTİKA • Geoff Mulgan

ANTİPOLİTİK ÇAĞDA POLİTİKA

GEOFF MULGAN

İngilizceden çeviren: Abdullah Yılmaz

AYRINTI

GEOFF MULGAN

Londra merkezli bağımsız bir politik "think tank" kuruluşu olan DEMOS'un kurucusu ve yöneticisidir. Ayrıca Independent'te köşe yazarlığı ve BBC'de (radyoda) sunuculuk yapmaktadır. Yayımlanmış kitapları *Communication and Control* (İletişim ve Kontrol) ve *Saturday Night or Sunday Morning* (Cumartesi Gecesi ya da Pazar Sabahı)dır.

Ayrıntı: 134
İnceleme dizisi: 69

Antipolitik Çağda Politika
Geoff Mulgan

İngilizceden çeviren
Abdullah Yılmaz

Yayıma hazırlayan
Fermâ Lekesizalın

Kitabın özgün adı
Politics in an Antipolitical Age

Polity Press/1994
basımından çevrilmiştir

© Basil Blackwell

Bu kitabın tüm yayım hakları
Ayrıntı Yayınları'na aittir

Kapak illüstrasyonu
Tullio Pericoli

Kapak düzeni
Arslan Kahraman

Düzelti
Sait Kızılırmak

Basıma hazırlık
Renk Yapımevi (0 212) 516 94 15

Baskı ve cilt
Mart Matbaacılık Sanatları Ltd. Şti. (0 212) 212 03 39-40

Birinci basım
Kasım 1995

ISBN 975-539-112-6

AYRINTI YAYINLARI
Piyer Loti Cad. 17/2 34400 Çemberlitaş - İstanbul Tel: (0 212) 518 76 19 Fax: (0 212) 516 45 77

Geoff Mulgan

ANTİPOLİTİK ÇAĞDA POLİTİKA

AYRINTI

İÇİNDEKİLER

— SUNUŞ 9
— GİRİŞ 11

I. ANTİPOLİTİK ÇAĞDA POLİTİKA 17
A. Modern politika nedir? 20
B. Modern politikanın karakteri 22
C. Ulusal çözümlerin çöküşü 23
D. Politika aşılıyor, yaşam başka yerde 29
E. Politika güçten düşürüyor 31
F. Felsefe politikayı yutuyor 34
G. Güce duyulan nefret 37
H. Yarışmacı fantezi ve sanal politika 39
İ. Rahipler ya da profesyoneller 40

II. EŞİTLİK PARADOKSU 48
A. Felsefi kökler 53
B. Eşitsizliğe karşı koyuşun tarihsel kökenleri 55
C. Yoksulluğun ortadan kaldırılması 59
D. Simgesel yoksunluk 63
E. Ahlâkın ötesinde eşitlik 65

III. YURTTAŞLAR VE SORUMLULUKLAR 67
A. Özgürlük ve keyfilik 74
B. Denetlenebilirlik 75
C. Güç ile sorumluluk arasındaki bağ 76
D. Sorumlu bir toplum 77

IV. ÇİVİSİ ÇIKMIŞ DÜNYALAR:
DEĞİŞİM VE DENGE POLİTİKASI 81
A. Kesinlik mirası 82
B. Belirsizlik ve dengesizlik 84
C. Savunma geleneği 86
D. Güven ve belirsizlik 87
E. Çeşitlilik ve değişim 91
F. Değişimle başetme 92

V. TELEVİZYON NE İÇİNDİR? NİTELİĞİN GÖZETİLMESİ 96
A. İzleyici ve nitelik 99
B. Yapımcı niteliği ve profesyonellik 102
C. Tüketici niteliği ve piyasa 105
D. Nitelik ve araç: Televizyon estetiği 111
E. Ritüel ve birlik ayini olarak televizyon 116
F. Televizyon ve kişi 119
G. Televizyon ekolojisi 123
H. Çeşitlilik olarak nitelik 125
I. Niteliğe dönüş 127

VI. ZAYIFIN GÜCÜ 129
A. Politikada zayıf ve kuvvetli güç 137
B. Kontrol biçimleri 141

VII. KAMU SEKTÖRÜNÜN YENİDEN
TAHAYYÜL EDİLMESİ 147
A. Finansal kontrol 152
B. Yeni tüketimcilik 156
C. Tüketimciliğin felsefi kökeni 159
D. Demokrasi ve toplumsal bağdaşırlık 160
E. Kamusal hizmet etiği 164
F. Örgütsel reform 166

VII. AĞSI ÖRGÜTLENMELER:
KARMA EKONOMİNİN DOĞUMU VE ÖLÜMÜ 171
A. Ağsı devlet 174
B. Tekel argümanı 179
C. Sahiplik hatası 181
D. Kontrol sorunu 183
E. Teorik yıpranma 184
F. Yeni modeller: Karma ekonominin ötesi 187
G. Sonuçlar 191

IX. POLİTİKANIN YENİLENEBİLİR ENERJİLER 194

X. EGEMENLİK ÖTESİ DEMOKRASİ: POSTMODERN BİR DÜNYA
DÜZENİNİN BİÇİMİ 203
A. Prosedüralizm 207
B. Üçüncü aşama 211
C. Egemenliğin ötesi 219

SUNUŞ

Bu kitapta ortaya koyulan merkezi argümanlar birkaç yılda geliştirildi. Çoğu insan gibi ben de yalnızca bir cemaat içinde; benzer kaygıları, ilgileri ve içgörüleri paylaşan çok sayıda insanın yer aldığı sürekli bir etkileşim, argüman ve paralel fikirler çerçevesinde düşünebilirim. Böylesi bir cemaat içinde fikirlerin nadiren kesin birer kökeni ve sahibi vardır. Bu fikirler keşfedilmekten çok evrilirler ki bu da paye vermek ve teşekkür etmek için belli kişilerin seçilmesini hem haksız kılar hem de güçleştirir.

Bu, elinizdeki kitap için özellikle geçerlidir; çünkü kitapta yeralan birçok makale önceden yayımlanmış ve istenilmeyen, ama genelde çok yararlı olan, yorum ve eleştiriler almıştır.

Makalelerin birkaçı ilk defa artık yayın hayatını noktalamış olan *Marxism Today*'de yayımlanmıştır: "Zayıfın Gücü" (Aralık 1988), "Çivisi Çıkmış Dünyalar" (Eylül 1989), "Kamu Sektörünü Yeniden Tahayyül Etmek" (Mayıs 1991) ve "Politikanın Yenilenebilir Enerjileri" (Aralık 1991). Bunlar aslında yeniden yazılmış olsalar da, makalelerin daha tutarlı bir biçimde düzenlenmesinde gösterdiği istek ve enerji için ve acımasız eleştirileriyle birlikte insanı cesaretlendirmede gösterdiği beceri için Martin Jacques'a teşekkürü borç biliyorum.

Televizyon ve nitelik üzerine olan makale ilk defa, yine bir biçimde değişik bir versiyonuyla, 1990'da British Film Institute tarafından basılan *The Question of Quality* içinde yayımlandı. Bu makaleyi yeniden kullanmama izin verdiği için Richard Patterson'a teşekkür ediyorum.

"Yurttaşlar ve Sorumluluklar" daha önce Geoff Andrews'un editörlüğünü yaptığı *Citizenship*'de (Lawrence and Wishart, Londra, 1990) yayımlanmıştı. Bu makalede ortaya atılan argümanlar daha sonra çok canlı bir tartışmanın konusu olsa da makaleyi ağırlıkla değiştirmeden bıraktım.

"Ağsı Örgütler" 1993'te *Political Quarterly*'nin özel sayısında başka bir başlık altında yayımlandı. Bu makalenin yeniden yayımlanmasına izin verdiği için David Marquand'a teşekkür borçluyum.

Diğer makaleler ilk defa bu kitapta yayımlanmaktadır.

Üç kişiye özel teşekkür borçluyum. Yayıma hazırlarken sunduğu öneriler için, babam Antony Mulgan'a; argümanlarını geliştirirken onları dinlediği ve büyük bir tahammül gücüyle katkıda bulunduğu; ayrıca makalelerden birinin ortak yazarlığını üstlendiği için partnerim Helen Wilkinson'a; ve hem öğrencisi olmam ayrıcalığını bana tanıdığı hem de bazı fikirleri geliştirmem için bana cömertçe zaman ayırdığı için Gordon Brown'a. Hep söylendiği üzere, hatalar bana aittir.

GİRİŞ

Modern milliyetçilik teorisinin doğuşuna önayak olan Polonya'nın bölünmesi ardından Lord Acton, artık bir devlet bünyesinde birleştirilmeyi bekleyen bir ulusun ortaya çıktığını yazmıştı: Adeta yeniden yaşama dönmek için kendisine beden arayan bir ruh. Aynı betimleme günümüz solunun felsefelerine de uygulanabilir: Yeni bedenler, biçimler ve yapılar bulmak için durmak bilmez bir arayış içinde olan, değerlerin, duyguların ve geleneklerin ruhu.

Bu kitap 1989'un bunalımlarından çok endüstri çağı sosyalizminin daha uzun bir dönemi kapsayan bunalımlarından, ve bu sosyalizmin yeni endüstriyel yapıların, tüketim ve hareketlilik yönsemeli toplumların yüksek modernliğine uyum sorunlarından doğmuştur ve o arayışın bir parçasıdır. Sol geleneklerin çok öte-

sine uzanan bir araştırmadır. Kitabın başlığından da anlaşılacağı gibi, sola özgü bir bunalım gibi görünen şey aslında büyük ölçüde bizzat politikanın anlamıyla ilgilidir. Bu 200 yıllık sağ ve sol, ilerici ve gerici ayrımlarının varlığını sona erdiren bir bunalımdır.

Bu kitabın tezi hem basit hem de karmaşıktır. Basit argüman, yirminci yüzyıl politikasını, ikna ve tepki yoluyla, hepsinden çok biçimlendiren sosyalist hareketin, kaçınılmaz bir biçimde ilk defa ciddi olarak iktidar için savaşırken ağırlık kazanan örgüt idealleriyle tanımlanır hale gelmesidir. Sosyalist hareket genelde üretim imgeleri, belirleyici metaforları, ayrıca olabilirlik ve sınırlarıyla erken dönem endüstri toplumunun kavramlarıyla doludur. Gerçekten de, özünde rasyonalist, ilerlemeci, sistemik bir değişim görüşünü geniş bir kültürel çevreyle paylaşmıştır.

Bu çok uzun yıllar sosyalist hareketlere muazzam bir amaç ve enerji duygusu kazandırmıştır. Kapsamlı değişim sürecinin doğal bir parçası olarak kendisini geleceğin dalgası, gelenek karşısında geleceğin gerçek standart taşıyıcısı olarak güvenle sunabiliyordu. Sinema mekanizmalarından otomobil fabrikalarının yapısına, hükümetin evrimine kadar her şey sosyalistlerin anlattığı hikâyeyi doğruluyor gibiydi.

Ancak bir çağın güç kaynakları başka bir çağın zayıflık nedenleridir. Tüketim yalnızca ekonominin dengesinde değil, kültüründe de üretimin önüne geçtiğinde; ekonomik örgütlenme daha parçalı ve esnek biçimlere yöneldiğinde; insanların kentlerde ve fabrikalarda fiziksel toplaşmasının yerini daha özel ve küçük ölçekli yapılanmalar aldığında; ve enformasyon, daha az merkezde yoğunlaşmış ve daha çok toplumun her gözeneğine sızan birşey olarak, itici güç haline geldiğinde, dünyayı bir çağda ayakta tutmuş olan endüstriyel mantık bu değişimlerle birlikte arkaikleşti.

Sonuç yıllar süren bir şaşkınlık, gerileme ve entelektüel belirsizlik oldu ve 1980'lerde sosyalistlerin yenilgisi ve Fransız Devrimi'nden tam 200 yıl sonra, 1989'da komünizmin ani çöküşüyle doruğa ulaştı.

Bu şaşkınlık dönemi şimdi sona eriyor, ama status quo ante'ye geri dönüş anlamında değil (kabul edilebilir bir biçimde solun reforme edilmesini umanlar hayal kırıklığına uğrayacaklar). Nedenlerin bir kısmı olumsuzdur: 1980'lerin kendinden son derece

emin sağı, teorileri önce ekonominin idaresinde ve ardından kamu sektöründe başarısızlığa uğradığından, güçlü mevzileri olan Anglo-Sakson ülkelerinde gerilemektedir.

Ancak nedenlerin bir kısmı da olumludur. İlk faktör, solun endüstri öncesi köklerinin, işbirliği ve eşitlik açısından başka hareketlerle ortak miraslarının yeniden keşfedilmesi ve örgütsel çoğu yaklaşımların yirminci yüzyıl sona ererken ortaya çıkan hareketlerle önemli benzerlikler taşıdıklarının yavaş yavaş kavranmasıdır. Buradan kalkarak, tarihsel olarak tanımlanmış bir hareket olmaktan uzak, gündem dışı kalınış modern sosyalist hareketlerin, çok eskilere uzanan geleneklerin tezahürleri olarak daha iyi anlaşılır olduklarını söyleyebiliriz. Bu hareketler, özel çıkarların aracı değil, Fransız Devrimi'nin sağ ve sol ayrım çizgisi içinde uyumlu durmayan çok daha eski değerlerin geçici muhafızlarıdır.

İkinci faktör, yüzyılın son onyıllarına damgasını vuran etiğe büyük dönüştür. Yine, tarihsel ideolojiler yerine, görece zamandan bağımsız etik politika ve ilerleme için daha iyi bir başlangıç noktası olarak öne çıkmaktadır. Bu öne çıkış, zamandan bağımsız ahlâki kuralları içkin olarak yanlış görüp de reddeden ahlâk-karşıtı, hiper-rasyonel sosyalizmin reddine hız kazandırıyor. Yenilenmiş sol aksine, tıpkı yüzyıldan fazla bir zaman önce olduğu gibi, kapitalizm ve adaletsizlik eleştirisi için başlangıç noktası olarak sabit bir etik konum arayışı içindedir.

Üçüncü faktör küreseldir. Birkaç kalıntı dışında komünizmin ortadan silinmesi, düşünen bütün sosyalistlerin yüreklerinde hissettiği korku ve sağın en etkili tezi olan Sovyet komünizminin aslında mantıksal sonuçlarına ulaşmış sosyalist sistemlerin özünü ifade ettiği düşüncesini de ortadan kaldırmıştır. Eski ideolojik sığınaklardan bazılarının çökmesi hem korkutucu hem de meydan okuyuşları göğüslemeye istekli olanlar için özgürleştiricidir.

Bu faktörleri birlikte aldığımızda, solun ölümünün neden bu kadar abartıldığı ortaya çıkar. Siyaset, nihayetinde, rekabete dayalı bir oyundur. Bir tarafın gücü, öbür tarafın zayıflığı demektir ya da bunun tersi. Mücadeleye yeni katılanların başarısızlığı -kendilerine politikanın temel sorunlarında asli rakipler olarak bir konum kazandırmakta özellikle başarısızlığa uğrayan yeşil partiler ya da

bölgeci ve yeni sağ partiler gibi- eskilere bir şans daha vermektedir.

Ancak bu şans yalnızca çoğalmada, sorgulamada ve uyum sağlamada kullanıldığında yararlı olacaktır. Radikal bir bunalımla karşılaşmadığında bir gelenek kendisini içsel olarak yenileyebilse bile eğer kökleri tehdit ediliyorsa o zaman yalnızca fikirlerinin eklektisizmiyle, bir de öteki kaynaklardan ve geleneklerden çalmakta ve ödünç almakta gösterdiği istekliliğiyle kendini yenileyebilir.

Politikanın böyle güdük ve kısır hale gelmesinin nedenlerinden biri döllenme özelliğini yitirmiş olmasıdır. Erken dönemlerinde siyaset teorisyenleri ekonomi ya da politikadan gelen yeni fikirleri duraksamadan benimserken (örneğin, sonraları sağ politikalara katkıda bulunan Avusturyalıları ya da Marksizmi biçimlendiren bilimsel fikirleri düşünün), bugün ekoloji ve biyoloji çevresindeki olağanüstü fikir patlamalarından, antropoloji ve örgüt çalışmalarından, sorumluluk hakkındaki dinsel fikirler ya da karmaşık bütünlüğe özgü yeni bilimlerden çok az şey alınmaktadır.

Bu kitap mütevazi bir biçimde bunu yapmayı amaçlayan makalelerden bir seçme sunuyor. Makaleler ortodoks kaynaklar kadar biyoloji, sistemler teorisi, tarih ve antropolojiden alınan fikirlere dayanıyor. Kullanılan kavramlardan bazıları ilk bakışta soldan çok, kolayca sağa ya da merkeze ya da yeşil uca yerleştirilebilir. Bunlar sol düşüncenin yenilenmesine katkıda bulunmayı başardığı oranda, solun içine hapsedildiği tanımların tarihe karışmasını da hızlandırır.

Merkezde ve birleştirici bir tema olarak, örgütlenme sorunları bulunmaktadır. Ekonomi son yılların, belki de yüzyılın tamamının, başat teorisi olsa da bu konumunun artık daha geniş, belki sınırları tam çizilmemiş, bir dizi örgütlenme teorisi tarafından sarsılmakta olduğu kuşku götürmez. Bu herhalde, yeni bilgi-işlem ve yayın tarzlarının sürekli uygulamaya konmasıyla dikkatleri örgüt yapılarına çeken enformasyon toplumlarının kaçınılmaz özelliğidir. Bunun ilginç sonucu, tüm geleneksel ideolojileri yön değiştirmeye ve suçun bastırılması, verimin maksimizasyonu ya da israfın önlenmesi gibi ortak sorunlara

seslenmeye sevketmek olmuştur. Bu ayrıca, bütün kurumların bilinçli olarak yaratılmaları gerektiği, toplum olarak düşünmenin günü geldiğinde bütün kurumların bilinçli değerlendirmeye ve teoriden gelen etkiye maruz kalması gerektiği anlamına geldiği ve aydınlanmacı kendini yapan insan ve toplum rüyasının parıltısını yitirmiş olsa da göz ardı edilemez bir olgu olarak hâlâ yerinde durduğu bir zamanda, modernliğin kaçınılmaz bir sonucudur.

Ancak örgütlenme dar anlamda maddi ekonominin bir zamanlar oynadığı bazı rolleri oynuyor olsa da bu hikâyenin yalnızca bir parçasıdır. Politika artık, biraraya getirildiklerinde belki erken bir döneme özgü bağdaşık ve tutarlı bir bütün oluşturmayacak bileşenlerine ayrıştırılıyor.

Bu bileşenlerden biri, taraftarlarını bir amaç ve varlık duygusu vererek kendine çekmesi gereken politik hareketler için değil, aynı zamanda çatışan ve kıyaslanamaz kimliklerin kırıp geçirdiği toplumlar için de bir sorun olan bireysel anlam ve kimlikle ilgilidir.

İkincisi, süregiden devlet sorunudur; işlevleri ve meşruiyeti, sınırları ve etkililiği. Burada, devleti iletici mekanizmalardan öte birşey olarak görmeyen erken bir dönemin naif teorileri yerini yansımalarına, yani devleti doğallıkla yağmacı ve haris olarak çözümleyen tam anlamıyla sinizm dolu teorilere, bırakmaktadır. Şimdi ilgi çeken sorular politik partilerin ve bürokrasilerin bu şüphe götürmez özçıkarlarının başka dürtülerle ya da yalnızca devletlerin oynayabileceği rollerin olduğu yolunda bir kavrayışla nasıl dengelendiği etrafında dönmektedir. Sonuçta, devletten yana benimsenen varsayım kralların ilahi hakları kadar arkaik görünse de, bu, tartışmaya nokta koymak şöyle dursun ona daha gerçekçi bir taban kazandırıyor.

Üçüncü bileşen, geleneksel egemenlik nosyonlarına kafa tutmakla birlikte hâlâ gelecekte egemenliğin oturtulacağı yer konusunda belirsizlik içinde olan, ticaret, çevre ve güvenlik için ortak çözümlere yönelmiş bir küresel kamuoyu ve küresel işbirliği yapılarının evrimi ile ilgilidir.

Bu makaleler oluşmakta olan çok farklı bir dünya hakkında düşünmenin bazı araçlarını sunmayı hedefliyor; uluslararası ilişkilerden kitle iletişimine, kamu sektörünün gereğinden kişisel so-

rumluluğun doğasına uzanan herşeyi kapsıyor. Hedef yenilenme araçlarını, geleneksel sorunları düşünmenin yeni yollarını ortaya koymaktır.

E. H. Carr bir keresinde akıllardan kolay çıkmayacak şu tanımı yapmıştı: "Politika, asla bir arada düşünülemiyecek iki farklı alana ait iki unsurdan -ütopya ve gerçek- oluşur".[1] Bu kitap ise tersine, bu ikisinin her zaman bir araya geldiği, iletişim kurduğu ve içiçe geçtiğine, pragmatistlerin hayallere daldıklarına, hayalcilerin gerçeklere tosladığına inanan uzun bir geleneğe aittir. Bu tam da politik yaşam ve söylemin heyecanıdır ve hatta antipolitik bir çağda bile politik argümanın neden hem nefret uyandırma hem de esin kaynağı olma yeteneği taşıdığını gösterir.

1. E.H.Carr, *The 20 Years Crisis, 1919-1939,* Macmillan, Londra, 1966, s.93.

I. ANTİPOLİTİK ÇAĞDA POLİTİKA

Sürekli devrim ilk ortaya çıktığında politik bir fikirdi. Ancak bugün daha çok iş hayatında ve kültürde, modern dünyanın bir zamanlar alışıldık dekorunun sökülüp atıldığı günlük yaşamın kaygan zeminiyle ilgilenenler arasında yer bulmaktadır. Buna karşın politika, kesin bir biçimde muhafazakar bir alan haline gelmektedir. Geçtiğimiz onyılları karakterize eden içsavaş ve devrimin ani dönüşümlerinden bir kaçı varlığını sürdürüyor. Hükümetler yönetmeye devam ediyorlar. Ancak tutkular şiddetini kaybetmekte ve partilerle parlamentoların, ideolojilerin ve manifestoların, hareketlerin ve programların basmakalıp kültürü giderek katılaşmaktadır, ayrıca bunlar seçim demokrasilerine yönelik doğrudan tehditlere bağışık ve önüne çıkan herşeyi silip

süpüren herhangi bir yeni parti tarafından rahatsız edilemez bir hale gelmektedir.

Ancak dış görünüş aldatıcı olabilir. Politik yapılardaki görünen katılaşma büyük dinlerden çok ondokuzuncu yüzyılın mutlakiyetçi imparatorlukları ya da savaş arası yıllardaki Avrupa imparatorluklarıyla ortak özellikler taşımaktadır: Heybetli ve inandırıcıdır ve milyonların gündelik yaşamlarında derinden yer etmiştir, ancak halihazırda tersinmez bir biçimde aşınmış temeller üzerine kuruludur. Seçimler ve görev alanlarının süredurumsal momenti altında, toplumları sınıf, ilerleme ya da gerileme, ulus ya da özgürlükle özdeş büyük klansı kamplara bölerek birçok toplumun örgütlenme ilkeleri haline gelen politik gelenekler etkinliklerini yitirmektedirler. Birer esin kaynağı olmak bir yana bunlar artık inandırıcı düşünceler olamazlar. Toplumları şiddetle bölen sorunları yansıtmazlar. Bunlar artık toplumsal yapıştırıcılar, coğrafya ve kültür uzaklıklarını kesen tanınma araçları olarak etkili olamazlar.

Geriye kalan, araçsal olduğu kadar ruhsal bir uçurumdur. Büyük hareketler olmaksızın toplumdaki yerimizi anlamak, toplumun nereye yöneldiğini belirlemek çok zordur. Farklı türden birçok sorunu, ayrıca korku ve özlemleri düzenleyecek tutarlı politik fikirler olmaksızın, stratejik olarak davranmak ve kişisel yaşantılarla ilişkilerin sınırları ötesinde düşünmek ise çok daha zordur. Bu, büyük sorunların yanıtlanmakta olduğu anlamına gelmez; sadece mevcut çözümler parıltılarını yitirmektedir.

Sona ermekte olan şey modernliğin unsurlarından biridir. Genelde modernlik denince ilk olarak akla onun teknolojileri, savaş ve iletişim tarzları, bir de ekonomik dinamizmi gelir. Ancak modernlik, Machiavelli ya da Aristo'nunkilerden otomobille kağnı kadar farklı olan politikasından bağımsız olarak düşünülemez. Yükselişlerini yansıttığı endüstriler gibi modern politika da son zamanların bir ürünüdür. Daha iki yüz yıl önce, pamuk eğirme tezgahı, tüfek ve mutlak monarşilerin devrinde, birbirleriyle ilişki kuran toplumlar, dayanışma ve yazışma gruplarının embriyonik biçimleri içinde ortaya çıkmıştır. Gıdasını ise rasyonalizm ve aydınlanma, eski tarz riayetin reddi ve insanların kendi sorunlarını çözme yetilerine olan inançtan almıştır. O zamandan beri, tıpkı

modern firma ve tüketim malları, televizyon ve jet motoru gibi, modern politikanın eylemlilik dünyası, haklar bildirgesi, örgütlü partileri, kitlesel seçimleri, manifestoları, parlamentoları, anayasaları ve profesyonel politikacıları tüm kıtalara yayılmaktadır.

Çoğu toplumsal varlıklar gibi, bu politik dünya kafa tutmak ve soru sormak üzere öğrenim görmüş, dikey hareketli, eğitimli ve kendini ortaya koymaktan sakınmayan bir nüfus içinde sağlam kökler salmış, sanki doğal ve değişmez bir özellik kazanmıştır. Son derece incelikleri olan partiler arası bir kapışma biçiminde bile olsa temsili demokrasi, Hindistan'dan Şili'ye, Güney Afrika'dan Filipinler'e, ancak kapitalist kurumlar ve fikirlerin ufkuyla kıyaslanabilecek olağanüstü bir küresel açılımla, dünya çapında genişlemesini sürdürmektedir. Gelgelelim iki yüz yıl sonra, modern politikanın biçimleri hâlâ yayılmayı sürdürseler bile geriye döndürülemez bir çöküş içindedirler. En ileri ve zengin toplumların birçoğunda politika dünyası şimdiden arkaik bir şey olarak algılanmaktadır: Bir dizi ritüel, bir gerilimler mekanı, günümüzün dinamik bir gücü olmaktan çok geçmişle simgesel bir bağ.

Çok sayıda iç karartıcı semptom vardır. Demokrasilerin çoğunda seçime katılım ve partilere üyelik giderek düşüyor; yüksek oldukları yerlerde ise bağlılık düzeyi düşmektedir. İşbaşındaki hükümetler bir coşku nedeniyle değil, mevcut başka bir alternatif konusundaki sinizm nedeniyle ayakta duruyorlar. Olumsuz kampanyaların olumlulardan daha etkin ve duygudan uzak olumsuz hareketlerin olumlayıcı hareketlerden daha dinamik oldukları ortaya çıkmaktadır. Politik hareketler seçimlerin ötesinde, yaşam ya da dini hareketler ve grup kimliğine seslenen hareketler tarafından büyük oranda saf dışı bırakılmaktadır. Politik tutkunun geleneksel adresi gençlik, ortodoks politikadan dine, hedonizme ve çevre, hayvan hakları ya da AIDS gibi konulara kaymaktadır. Günlük yaşamda politik çözümlere duyulan inanç alt düzeyde seyrederken, bir meslek olarak politikacıların şöhreti gazeteciler, hukukçular ve diğer sistematik gerçek çarpıtıcılarını da beraberinde sürükleyerek tepe taklak dipleri boylamaktadır. Politikadan uzaklaşmanın belki de en belirgin semptomu insanları sokaklara döken hareketlerin yokluğudur. Büyük gösteriler çoktan

görülmez oldu. Göze çarpanlar ise ya çevre ve üreme gibi "yaşam politikaları" -kişisel ve küresel olan ancak ulusal politika alanına teğet geçen bir politika- ya da somut çıkarları saldırılardan korumak amacı taşıyan gerici hareketlerdir.

Politikanın gözden düşmesi önce sola özgü bir sorun olarak görüldü. Çünkü sol geleneksel olarak, politik çözümler vaat ederek ve politik katılıma yüksek payeler biçerek, yelpazenin en ısrarlı biçimde politik olan kesimini oluşturmaktadır. Ancak bu çözümleme, özellikle modern politik yapılanmaların yalnızca solun ve onun ilerici kurumlarının büyümesine verilen karşılıklar olarak anlaşılabilir oldukları boyutunu yeterince değerlendirememesi yüzünden çok sınırlıydı. Bu gerilemeyle birlikte, politikaya bütünlüğünü veren çoğu gerilim de dağılıyor. Tıpkı soğuk savaş biçiminde yürüyen küresel ideolojik mücadelenin sağın birçok partisinin *varlık nedeni*'ni ortadan kaldırdığı gibi, çok daha genel bir biçimde, politika fikrini yerle bir ederek, ileri ve geri, geçmiş ve gelecek arasındaki bir temel mücadele de sona ermektedir. Bu yüzden sorgulanan daha genelde politikanın ta kendisidir: Bir zamanlar ulusları, çıkar gruplarını ve sınıfları tanımlıyor görünen fikirler çökmektedir ve şimdi, bir önceki çağdaki dinler gibi, saygınlıklarını köklü bir biçimde yitirme tehlikesiyle karşı karşıya kalmışlardır.

A. MODERN POLİTİKA NEDİR?

Eski dünyada politika çok basitti: Ellerindeki politik kurumlarıyla politik sınıfın yaptığı şeydi o. Pratik, somutlaştırılmamış bir kavramdı ve kadınları, kölelerle yabancıları açıktan dışlıyordu. Soyut kurumlardan çok kararlar alan insanların dünyasıydı, öyle ki Carl Schmidt'in politikanın dostlar ve düşmanlar, biz ve onlarla ilgili olduğu yolundaki tanımlamasına aynen uyuyordu.

Modern çağda, politika oldukça farklı bir şey, orta malı haline geldi. Tarihte ilk defa, politika yapanlar sıradan insanlar kitlesine kendi gücünün, yani yeni politik kurumların gücünün en önemli güç olduğunu, politikanın onlara büyücüler ve tanrılardan, krallar

ve soylulardan daha yakın, onları tanımlamada giyimlerinden ve yaşamlarını kazanma biçimlerinden daha önemli ve değişiklik sağlamada rahipler, doktorlar ve tüccarların ilaçlarından daha etkili olduğunu iddia etti.

Bu iddia inandırıcılığı açısından son derece yeni bir toplumsal iletişim sistemine bağımlıydı. Altyapısını oluşturanlar ise nüfusun kararları ve fikirleriyle ilgili kurumlardı: Politik partiler, kitle örgütleri, sendikalar, meslek kuruluşları, yeni loncalar ve birlikler ve hepsinden önce kamunun örgütlenmesine ve kendini örgütlemesine hizmet eden kitle iletişim araçları. Modern politika gerçekten de tam anlamıyla kamuoyu çağıyla; ve tabii ki, önce basın ve sonra radyo ve televizyon olmak üzere bir iletişim medyası çağıyla sınırlıdır. Kamuoyu kökeninde metropoliten elitin ve bir dereceye kadar, toprak sahiplerinin ve yerel eşrafın çıkarlarının korunmalı alanıydı. Bu ancak arada bir köylü ayaklanmaları ve kentli ayaktakımı tarafından kesintiye uğratılıyordu. Gelgelelim onsekizinci yüzyılda, kentleşme ve iletişimin gelişmesiyle, kamuoyu genişleyen bir orta sınıfı kapsadı ve ondokuzuncu yüzyılın sonuna doğru, asıl olarak kaynağında parti ve fraksiyonlarla sıkı bağı olan gazeteler aracılığıyla nüfusun ana kütlesine yayıldı. Yirminci yüzyıl boyunca kamuoyu, seçimlerde oy kullanan, anketlerde fikrine başvurulan, televizyon izleyen ve gazete okuyan büyük çoğunluğu içine aldı. Bunlar politikanın içine çekildikçe, politika ve medya görece yakından ilişki içine girdiler. Doğrudan saf tutmuş medyayı önce kenara sıkıştıran ticari kitlesel medya ondokuzuncu yüzyıl sonunda politikayı avcunun içine almanın, kampanya yürütmenin, mitleştirmenin ve karalamanın yeni yollarına öncülük etti. Tüm bunlar olurken, görece bütünlüklü cemaatlere ve çıkar gruplarına dayalı eski tür medya yerini, biçim olarak tek sesli, politik yarışmayı büyük oranda aşamalı olarak en etkin güç odağı ve en sarsıcı imge arayışına dönüştüren kitlesel medyaya bıraktı.

Yine de, tıpkı Yunan *polis*'inde azınlık politikasının agorada toplananlar ya da fraksiyonlarda faaliyet yürütenlerin iletişimiyle oluşturulması gibi, modern çağda da politikanın kendi medyası tarafından oluşturulması önemli bir noktadır. Bu medya partiler ya da sendikalar gibi kurumlar, kiliseler, birlikler, gazeteler ve der-

giler ve kültürlerden oluşur; çünkü politik cemaatleri bir araya toplayan ve kolektiflerin koşulları ve seçenekleri hakkında fikir yürütmelerini sağlayan işte bu medyadır.

B. MODERN POLİTİKANIN KARAKTERİ

Medya ve kurumlar modern politikanın altyapısını oluşturmuştur, peki ama modern politikayı eski politikadan ayıran çarpıcı nitelikler nelerdi?

Önceleri, modern politika kendilerini gelecekle ilişkili gören, sınıf çıkarlarına dayalı hareketler ve onlara duyulan tepki etrafında örgütlendi. Bu sınıflar büyük teorilerin klasik sadeliğini pek az taşıyor görünseler de, bugün çok az kişi burjuvazinin (nasıl tanımlanmış olursa olsun) bir sivil toplumun ve bir haklar dilinin yaratılmasında anahtar rol oynadığını ya da işçi sınıflarının artan gücünün demokrasinin yayılması ardında yatan belirleyici unsur olduğunu tartışmaya açacaktır.[1] Ancak yirminci yüzyıl sonunda, böylesi açıklıkta tanımlanmış sınıf çıkarları, değişen ekonomik, mesleki ve toplumsal yapılanmalar ve geçmişte sınıf hareketlerini bir arada tutan kültürel homojenliğin büyük oranda kaybı tarafından aşındırılmaktadır. Sınıf hareketlerinin politik uygulamaların kalbine işleyişlerinde gösterdikleri başarı eski misyon anlamlarını kaybetmelerine yol açmıştır ve hemen hiçbir yerde artık bir sınıf politikası, kimin dost kimin düşman olduğunu belirleyen politikanın ağırlıklı bir yönünü oluşturmamaktadır.

İkinci olarak, politika tanımlanmış egemenlik sınırları ve kuralları içinde devlet iktidarının kontrolünde odaklanan ulusal bir arenada örgütlenmiştir. Yükselişi, ayrıksı bir kimlik ve kader bilinci taşıyan ulusal devletin yükselişiyle atbaşı gitmişti ve demokratik politikaların hedefi, devlette hapsedilmiş ulus içindeki güç tekelinin kontrolünü kazanmaktı. Şimdi politik ekonominin ulusal düzlemleri, küreselleşen bir ekonomi, yerelcilik ve ulusal hükümetlerin kendi yarattıkları sorunları çözmedeki başarısızlığı karşısında önemlerini yitirmektedir. Gerçekten de, ulus açıkça

1. Rueschemeyer ve d., *Capitalist Development and Democracy*, Polity, Cambridge, 1992.

üstün politik kimlik olarak yerini korumaklâ birlikte, dünya çapında bir gerileme içindedir.

Üçüncüsü ve belki de en belirleyicisi, modern politika, dünyayı değerlendirmek için bir şablon oluşturarak ve felsefeden günlük politik çatışma arenasına evrensel değerler -özgürlük, eşitlik, akıl ve yaşam gibi kavramlar- taşıyarak, 'meli'yi 'dır'ın karşısına koyan evrensel dönüştürücü ideolojiler tarafından nitelenmektedir. Demokrasi bunlar içinde en çok değer verilen şeydir; halkın demokratik iktidarının Tanrı iradesi yerine konduğu, insanların kendi yaratıcıları haline geldiği Hıristiyan teolojisinin dünyevi bir çeşitlemesidir. Ancak demokrasi dünya yüzeyinde yayılmasını sürdürse de, bu dönüştürücü ideolojiler, uygulanmakta olan büyük ekonomik sisteme boyun eğdikleri, yaratıcı olarak insanların yetilerinden kuşku duydukları ve doğrudan karşı çıkmak yerine gizlice yapılacak değişikliklerin peşinde oldukları için, havada kalmaktadırlar.

Her biri derin toplumsal değişim dalgalarıyla tabanda aşındırılmış tepede ise budanmış sınıf, ulus ve dönüşüm politikası, yani modern politikanın bu üç özelliğinin durumu akla bunalım içindeki bir yapıyı getirir. Ama bu gerileme, politikanın neden nihai bir çöküş içinde olabileceği ve politika yüce makamını korurken antipolitik bir çağdan ya da iki yüz yıllık bir devrin sonunun geldiğinden dem vurmanın ne denli meşru olabileceği sorularının yeterli bir açıklaması değildir. Bunlar, politik hareketlerin artık güvenilir açıklamalar, insanları başkalarıyla bir araya getirmek için sağlam gerekçeler getiremediği bir dönemde, toplumsal düzen ve dayanışmanın içine girdiği derin sorunların nasıl değerlendirileceği hakkında fikir de vermiyorlar. Bu nedenle, politik dünyada hangi unsurların devre dışı kalabilecekleri ve hangilerinin kendilerini yeni biçimlerde yeniden tanımlayacaklarını tam olarak irdelemek için daha derinlere inmek zorundayız.

C. ULUSAL ÇÖZÜMLERİN ÇÖKÜŞÜ

Modern politik çağın merkezi kurumu, tanımlanmış sınırları içinde egemen ve bu sınırlar içindeki yurttaş topluluğuna yanıt

veren ulusal devletlerdir. Bu kendine has tarihsel yapı modern biçimine ondokuzuncu yüzyıl sonuyla yirminci yüzyıl ortası arasında ulaşmıştır ve hâlâ dünyanın bazı bölgelerine yayılmayı sürdürmektedir. Ulusal devlet, gördüğümüz gibi, en azından kısmen dönüştürücü ideolojilerin bir ürünüydü ve insanların kendi dünyalarını düzenleyecek güçlerinin, neredeyse yükümlülüklerinin olduğu inancına dayanıyordu.

Bu durum ulusal devletlerin hükümetleri için de geçerliydi. Tarihte hiçbir gücün o zamana kadar ulaşamadığı kadar sağlam, demokratik meşruiyetten güç alan hükümetler öncelikle birçok sorunu çözmeye koyuldular: Rasyonel adalet sistemleri ve yurttaşların politikaya tam katılımına hizmet edecek eğitim sistemleri yarattılar. Karayolları ve demiryolları inşa ettiler ve su, elektrik ve gaz gibi altyapıları yaygınlaştırdılar. Endüstriler geliştirdiler, kalite ve ölçüleri standartlaştırdılar ve bir halk egemenliği çağına uyan yeni cemaat simgeleri, ulus ve devlet gelenekleri yarattılar.

Ancak zamanla bu gibi devletlerin kaçınılmaz yapısal sorunlarla karşılaşmakta oldukları ortaya çıktı. Bu sorunlardan biri, devletlerin asli biçiminin -ulusal bürokrasi- zaferler kazanılıp engeller yıkıldıkça, azalan getiri yasasına göre işlemesidir. Ulusal hükümetin her yeni katkısı daha az somut karşılık getirmeye başlıyordu. Her defasında bir sorun çözüldü, ama yeni bir sorunun çözümü daha yüksek bir maliyetle daha az insanın yarar görmesi olgusunu beraberinde getiriyordu. Kamusal eylem bir kazanan kaybediyor oyununa dönüşmeye başladı; bu oyunda, Machiavelli'nin işaret ettiği gibi, kaybedenlerin kazançlı çıkması muhakkak umulandan daha fazla gürültü koparacaktı. Bunun doğal bir sonucu, hükümetlerin giderek temel sorunların çözümleri için inandırıcı kaynaklar olmaktan uzaklaşmalarıyla, politik süreçlere olan ilginin azalması oldu.

Azalan getiri yasaları yeni bir şey değildir. Bütün imparatorluklar yeni bir yayılmanın ya da yeni bir standartlaştırmanın ancak artan bir maliyetle kotarılabildiği bir anı yaşamışlardır. Etkin kontrol masraflı bir şeydir ve kaynağın kurutulmaması için sakınarak uygulanmalıdır. Firmalar da benzer bir ikilemle karşı karşıyadır. Çok şey mümkündür ama ancak azı başarılabilmektedir. Ne var ki, eğer egemen ideoloji risk ve te-

şebbüse ya da kamusal eylemin meziyetlerine çok bel bağlıyorsa, nazik bir dengeyi tutturabilmek özellikle zordur.

Elbette, bu azalan getiri yasası karşısında çözümler de üretilmiştir. Devlet, bürokrasi karşısında yurttaşlardan yana ağırlık koyabilsin diye gücün temsili kurumlara kaydırılmasıyla kontrol yeni bir yapıya kavuşturulabilir; yerel ve bölgesel yönetimler, fayda ve maliyet eşitlemelerinin farklı olabileceği temelinde, ulusal işlevleri üstlenmeye yönlendirilebilirler. Güçler, ulusal bir düzeyde çözümsüz sorunları çözebilecek uluslar-aşırı organlara kaydırılabilir. Bütün bunlar anlaşılır adımlardır. Ancak tümü de kaçınılmaz olarak ulusal devleti onun *varlık nedeni*'ni zayıflatarak kollar. Bunlar politik ilgiyi ancak onu farklı kurum ve cemaatler içinde hapsederek canlı tutar. Ama hiçbiri politikayı, Hans Magnus Enzensberger'in, dünya politikasının "endişeli teknisyenlerin tekleyen motorların üzerine eğildiği ve bu külüstürleri nasıl çalıştıracaklarını düşünerek kafalarını kaşıdığı tamirci dükkanı"na benzediği şeklindeki ifadesinde betimlenen bu acizliğinden kurtaramaz.

Azalan getiri yasasının ardında tekelin maliyeti yatmaktadır. Politikanın yükselişi devletin yükselişiyle paralel olmuştur: Öncelikle güvenlik ve ticaretin en alt düzeyde düzenlenmesiyle ilgili olan bu cılız organ ondokuzuncu ve yirminci yüzyılda arsızca büyüdü. Yönetme teknolojilerinin, yurttaşların ne yaptıklarını bilme, bunları düzenleme ve doğru yola çekme araçlarının yayılması politik düzende, yirminci yüzyıl sonuna kadar en büyük tek değişiklik olarak kaldı. Refah toplumlarında devlet tüm zenginliğin yarısından dörtte birine kadarını denetlemektedir. Böyle bir ekonomik gücü kullanmada hükümet zımnen bir teoriye dayanmaktadır; bu, gücün tek bir noktada yoğunlaştırılabileceği, Ortaçağ'daki güçler ayrımıyla çarpıcı bir zıtlık içinde (bu yüzden bir papa *devletin nedeni*'ni Şeytan'ın nedeni olarak betimler) ulusal düzeyde tek bir tekelcinin elinde toplanabileceği bir egemenlik teorisidir. İlk başta, tekelci kral ya da imparatordu. Demokrasi yalnızca egemenin güç tekelini halka, pratikte onlar adına hareket eden devlete geçirdi.

Genelde, modern çağa öztanımlamanın ve cemaatlerin kendilerini ifadelerinin faili olarak giren politika, Nietzsche tarafından haklı olarak "tüm kalpsiz canavarların en kalpsizi" diye

tanımlanan devlet mantığı içinde hapsedilmiştir. Politika, devlet gücü üzerinde, o aygıt çok açık bir biçimde kendi üzerinde kavgaya tutuşan politik varlıkların doğasını biçimlendirdiği halde onun üzerinde iktidar sağlamak için bir kavga halini aldı. Devletlerin toplumun tüm dokularına ulaşan duyargalarıyla kendilerini hükümetlere dönüştürme yetileri yüzünden, Michel Foucault'un sözleriyle, "hükümet olma sorunları ve hükmetme teknikleri tek politik konu, politik mücadele ve çatışmanın tek gerçek alanı" haline gelmiştir.[2]

Tekelci güç, yine de, sonuçları asla tekeli altına alamadı: Asla örtük vaatlerini yerine getiremedi ve asla hayal kırıklıklarının yarattığı tepkinin önüne geçemedi. Tek bir rasyonalite barındıran tekelci bir devlete duyulan inancın gerilemesi politika üzerinde paradoksal bir etki yaptı. Biçimsel politika giderek daha fazla hükümetin ilgi ve uygulama alanına hapsedildikçe, ortodoksluk karşısında yeni toplumsal temaların öncülüğünü yapan hareketlerin kamusal aptallaştırma karşısında kişisel kurtuluşun, sistemlere karşı direnişin gücü olmak üzere ulus ve bütünleşmeyle bağlarını koparan demokratik bir itkiye paralel olarak antipolitika da gelişme göstermiştir.

Antipolitika kenarlarda yayılırken, tekelci ulusal devletler vergilendirme politikaları yüzünden sürekli bir baskı merkeziyle karşılaşmaktadır; çünkü Edmund Burke'ün ifadesiyle "devletin gelir kaynağı devlettir". Belli açılardan, vergi ilişkilerindeki bu bunalım yalnızca eski bir menkıbenin yeni bir bölümüdür. Marksist varsayımların tersine, klasik politik başkaldırılar tümüyle vergi yüzünden patlak verdiler, yani sınıflar arasında değil de devletlerle halklar arasındaki çatışmadan. İster Romalılara ya da Abbasilere karşı ister Köylü Ayaklanmaları, İngiliz İç Savaşı, Amerikan Bağımsızlık Savaşı ya da Fransız Devrimi içinde olsun, başkaldırının itici gücü, her bir örnekte önce imparatorluk sonra ulusal devletin, genellikle yasal el koyma yoluyla çok hantal askeri makina ve bürokrasilerini ayakta tutma amacı güden aşırı talepleriydi.

2. M. Foucault, "Governmentality", G.Burchell ve d., *The Foucault Effect*, Harvester, Hemel Hempstead, 1991, s.103.

Modern politikanın belirleyici niteliklerinden biri vergilendirme mantığını ve böylece vergi ilişkilerini dönüştürmüş olmasıdır. İnsanlık tarihinin büyük bir bölümünde vergi yurttaşların denetiminden uzak seçkinlerin bir aracı durumundayken, demokrasilerde bireysel olarak zorunlu olsa da, kolektif olarak onaya bağlıdır. En tepedekiler onu kendi çıkarları için kullanmasalar, vergi sosyal güvenlik ve emekli aylıkları, demiryolları ve okullar, sağlık kuruluşları ve istihdam aracılığıyla zenginlerin servetlerinin halkın yararına kullanılmasının araçlarından biri haline gelebilir. Vergi demokrasinin araçlarından biri ve ortak refahı örgütlemek için bir mekanizmadır. Ancak ulusal devletler örneğinde olduğu gibi vergi örneğinde de azalan getiri yasasının bazı ipuçları vardır. Belli bir noktada, bir kamusal etkinliğe para yatırmak amacıyla yapılan her vergi artışı, bir azınlık bir çoğunluğa bağlı hale gelene kadar, daha az insana net fayda sağlamaya başlar. Azınlığın çoğunluğa bağlılığı ise çok geç bir aşamada gerçekleşir. Ancak 1945'ten sonra, muazzam savaş harcamaları ve ahlâki uzlaşma ortamında, vergi yükü asıl olarak gelir vergisi yoluyla çoğunluğu içine aldı. O zamandan beri daha fazla vergi, daha fazla ortak hizmet "anlaşması" makul görülmeye başlandı.

Gelgelelim ne kadar meşru olursa olsun vergi içkin olarak sevilmeyen bir şeydir. Çoğu insan için vergilendirme, itiraz ya da karşı çıkma hakkı tanımayan, tamamen baskıcı az sayıdaki ilişkiden biridir. Vergi oranlarını yükseltirken her devlet mutlakiyetçi bir tavır içindedir. Yaşamın öteki alanlarında modernlik tercih hakkı ve şeffaflık getirmiş olsa bile, hükümetin kaynak yaratma ve harcamalarında bu özelliklere pek yer yoktur. Aynı şekilde, çoğunluk çalışmayan ya da başka bir yerde yaşayan bir azınlığa destek verirken, demokratik argümanlar yavaşça güçlü kolektif çıkar dayanağından uzaklaşarak çok daha zayıf kolektif insan sevgisi dayanağına kaymaktadır. Geçtiğimiz yirmi otuz yılın deneyimlerinden çıkardığımız ders -Kaliforniya'da Proposition 13 ve Norveç ya da Danimarka'da Progress Party zamanından sonra- bu kaymayı gerçekleştirmenin pek kolay olmadığıdır.[3] Bu, son iki yüz yılın politik misyonunda merkezi bir

3. B.Guy Peter, *The Politics of Taxation,* Saga, Londra, 1992.

yer tutan cemaatin yerine tedricen devletin geçirilmesiyle dayanaksız bırakılan bir cemaat kavrayışına bağlıdır. Sonuç, geleneksel zenginlerin yardımsever rollerini hayata geçirmeleri için yeterli olan ortak ahlâk kuralları ya da dilden çoğunluğun yoksun olmasıdır. Sinik bir açıdan, vergi ayaklanmaları olan olduktan sonra yapılan politik bir gösteriden öte bir şey değildir; organik cemaatlerin bir ürünü, yeryüzü cenneti kurmak üzere yüklenilen bir büyük misyon değil, yağmacı bir bürokrasiyle onun politik ittifaklarından para talebidir.

Bu çözümlemenin ortaya koyduğu şey, vergi bunalımının genel bir kamusal etik bunalımından ayrı düşünülemeyeceği ve bunun da politikanın yapılanma biçiminden ayrı tutulamayacağıdır. Daha önceki bir çağda politika kolaylıkla ahlâki bir tutku ve haklılık iddiasında bulunabilirken, bir yönetim sistemi içinde kendine sağlam bir yer edindiğinde bu çok daha zorlaşmıştır. Radikal politika bir zamanlar sivil toplumun çıkarlarında kök salmışken, bugün karmaşık bir ulusal ve yerel yönetim sisteminin karar oluşturma gereksinimleri etrafında dönmektedir.

Modern politikanın göze çarpan özelliklerinden bir başkası da, bir anlamda dönüşümlü bir biçimde, bir hükümet ve muhalefet oyunu haline gelmesidir. Politik hareketler sırasını bekleyen hükümetler halini alırken, neredeyse tanım gereği, iktidarda olanlar sırasını bekleyen muhalefet olurlar. En azından büyük sorunlarla ilgili olarak, uzlaşılan hattı izlemeye hazır, yanında ve karşısında olmak üzere ikiye bölünmüş ordularda örgütlenmiş genel kamuoyu ile birlikte sorunlar da bu ikili biçimlere sokulmuşlardır.

Bu tür bir ikili karşıtlığın bazı tarihsel önceleyenleri vardır -bunlardan en bilineni eski Bizans'taki yeşiller ve mavilerdir - ama genelde böylesi bölünmeler, yalnızca bir tarafın tartışmasız hegemonyasını sağlayana kadar süren, içsavaş ve geçici hizipleşme ile birlikte akla gelmektedir. Modern sisteme özgü olan şey bu ikili sistemin yalnızca parlamenter yaşam biçimlerinde değil, aynı zamanda haberleri ve yorumları ikili yapılara sokan medyada da kurumsallaşmasıdır.

Bu tür politika, görüldüğü gibi, modern politikaya biçim veren dönüşümcü fikrin antitezidir. Politikayı çok fazla zaman harcamaya ve umut bağlamaya değmeyecek, önemsiz ve geçersiz bir

şey kılmaktadır. Profesyonelleşmesine yardımcı olur ve katılımın çekiciliğini azaltır. Ve içinde çeşitli çıkarları örgütlemek için eşine rastlanmadık bir istikrar getirmesine rağmen, politikanın parçası olduğu sistemi sorgulama yetisini yitirmesi gibi muazzam bir etik maliyet dayatır.

D. POLİTİKA AŞILIYOR, YAŞAM BAŞKA YERDE

Ulusal devletlerin karşılaştığı çeşitli yapısal sorunlar politikanın cazibesini yitirmesinin nedenini açıklama yönünde belli bir ilerleme sağlamış olsa bile, daha genel açıklamalar da vardır. Bunlar içinde popüler olan bir açıklamaya göre, modernliğin pragmatik, dönüştürücü politikası görünüşte dev bir dalga tarafından süreklenmiş koca bir balina gibi karaya oturmuştur. Partiler ve parlamentolar konuşmayı sürdürürken, önceleri politik olmayan konular yaşamın önemli sorunları, insanların dünyadaki konumlarını belirlemelerini sağlayan gerçek konular haline gelmiştir. Bu konulardan küresel ısınma ya da AIDS'in yayılması gibi bazıları doğaları gereği makro-kozmik ve dünya çapındadır ve dolayısıyla pratik politika alanının ötesindedir. Yeni bir tür, yaşam ve küresel bağlantısallık politikası kolaylıkla mistisizme kayar. Kimlik ve amaç, cinsellik ya da eviçi yaşam konularındaki çatışmalar, komşuluk, kültür, ve geleneğin yol göstericiliği olmaksızın bireylere ve kurumlara dayatılan sayısız karar alanlarıyla ilgili mikro-kozmosdaki öteki konular ise son derece kişiseldir. Bunlardan en önemlisi, birkaç nesillik bir zaman diliminde hâlâ ne tür bir tehlikeyle karşı karşıya olduklarını bilmeyen geleneksel politika biçimleri ve politik sınıflara radikal bir meydan okuyuş anlamına gelen, kadınların yetki ve güç sahibi olmasıdır.

Belki de en büyük meydan okuyuş, hem makro hem de mikro kozmik sorunlar dizisinin yasalar ve yönetmelikler çıkarmaktan çok kültür ve davranış değişiklikleri yoluyla çözülebilecekleri noktasında ortaya çıkar. Egemenlik, şiddet kullanma ve hukukun tekelci iktidarı böylesi bir meydan okuma karşısında aciz, hatta aptalcadır; çünkü yumuşak kültür alanları katı ve sıkı yasaların

menzili dışındadır. Geleneksel politika mikro-kozmik ve makro-kozmik olan bu ikisi arasında adeta çaresiz kalmaktadır. Büyük partilerin ve kariyer basamaklarının muazzam ataleti içindeki bu politika kendine has bir hızla yol alır, ancak insanların ilgileri ve umutları açısından güvenli sığınaklar sağlamada ya da bir titreşim yaratmada giderek bir kifayetsizliğe düşer. Onun gücü artık insanların o çok önemli saydıkları güç değildir. Sonuç, Ulrich Beck'in paradoksal ifadesiyle, "politik modernleşme politikayı güçsüz bırakır, bağlarından kurtarır ve toplumu politikleştirir".

Belli açılardan bunun anlamı, resmi politikanın zayıf düşmesinin daha büyük bir başarının göstergesi olduğudur. Eğer politika aşılacaksa, öncelikle, dar anlamda politik olanı daha az özel kılarak, politik sorgulama ve argüman tarzlarını yaşamın tüm alanlarına taşımak gerekir. Çünkü modern demokratik politika insanları kendi dünyalarının yaratıcıları kılar ve onlardan herhangi bir üstün varlığın aklıyla ya da mirasçısı oldukları bir inançla değil, kendi akıllarıyla kendi dünyalarını inşa etmelerini, sorgulamalarını ve karşı çıkmalarını bekler. Temel kategorilere yönelik böyle bir sorgulama ve karşı çıkma politikanın çok ötesine, kişisel yaşama, cinselliğe, beslenme ve giyinmeye, ekonomi ve akademiye uzanır. Nasıl her birey kendini yaratıyorsa, her kurum da kendini yeniden tanımlamalı, yeni baştan kendi haklılık zeminini örmelidir. Bu anlamda apolitik kurum yoktur: Tümü demokratik sorgulamaya, farklı görüşlerin ve argümanların etkisine açıktır.

Bu politikanın çok özel bir anlamıdır ama günlük kullanıma da girmektedir. Politika bir kurumlar dizisi olmaktan çok bir duyarlılık, egemenlik ve eşitsizlik alanları bulmaya çalışan bir tutumdur. TV programlarının içeriğinden kamuya mal olmuş şahsiyetlerin davranışlarına kadar herşeyi tartışır hale gelen muhafazakarlık bile son derece politikleşti. Hiçbir şey var kabul edilmiyor ve gerçekten de var kabul edilen herşey şüpheli; çünkü bir şey ancak arkasında pusuda bekleyen bir güç nedeniyle var sayılabilir. Bu anlamda politika daha az kolektif, ulus, sınıf ya da cumhuriyet tanımının bir parçası ve daha çok ne yiyeceği, nerede çalışacağı, akrabalar, arkadaşlar ve çocuklarla nasıl bir ilişki yürüteceği gibi konularda sürekli karar vermesi gereken, kendini ta-

nımlayan ve kendini yaratan bireyin cephaneliğinde bir silah haline gelir. Politika artık her yere, yatak odasına ve mutfağa, işyerine ve bara dağıldığı için komitelere ve parlamentolara uğramaz.

E. POLİTİKA GÜÇTEN DÜŞÜRÜYOR

Üçüncü tema, politik araçların -toplantı, parti ve karar almaortalama bireyin olayları etkilemesi açısından başka hiçbir aracın sağlayamadığı fırsatlar verdiği fikridir. Açıklığı ve halkçı tarzıyla herkesin katılımını yüreklendirir. Ancak daha başından tersi bir görüş de ortaya çıkmıştır. İlk olarak, aktif bir devletin aktif bir yurttaşlığa engel olduğu fikri vardı; en azından, meslekten kişiler halk sınıflarının, özellikle yoksullar ve hastaların yerini aldıkça bu ikame eğilimi ortaya çıkmıştı. Politika profesyonelleşti, "sıradan kişi"ye daha az rastlanır oldu; kendi işinin yanısıra ikinci bir iş olarak politikaya giren mevki sahibi kişinin yerini meslekten politikacı aldı ve oligarşi yönetimi en demokratik hareketlerde bile yerleşti. En kötüsü de devletler, yurttaşları, kendi eylemlerinin yol açtığı sonuçların sorumluluğundan ve sorunları kendi başlarına çözme sorumluluğundan meşru bir biçimde uzaklaştıran kararların pasif tüketicilerine dönüştürerek, politik alanı kendi yönetim mekanizmalarına kattılar.

İkincisi, 1945'ten bu yana artan bir keskinlikle ifade edilen ve piyasanın açıklığını ve ironik olarak piyasa demokrasisini politikanın kapalı ve eşit olmayan dünyasının karşısına koyan argüman gündemdeydi. Buna göre, piyasa herkese açıktır; statü ya da sınıfa ve bağlantılara bakmaz; sadece politik aktivizm için vazgeçilmez özel yeteneklere sahip olanlara açık bir alan değildir ve gerçek politika geçirimsizken o şeffaftır.[4]

Üçüncüsü, en ileri demokrasilerin merkezi eksenini oluşturan medya-politika kompleksinin, seçmenleri kanaat oluşturma ve tartışma örgütlenmeleri aracılığıyla güçten düşürdüğü yolunda daha incelikli bir kavrayış vardı. Medya ve politikacılar bazı görüşlerin

4. Arthur Seldon, *Capitalism*, Blackwell, Oxford, 1990.

propagandasını yapıyor, kamuoyu yoklamalarıyla bunları sınıyor ve meşrulaştırılmış olarak politik dünyada yeniden dolaşıma sokuyorlardı. Hükümet kanalıyla görüşlerin oluşturulması, meşrulaştırılması ve tüketiminden ibaret kapalı bir sistem sanki nadir anlar dışında egemen bir seçmen kitlesini dışlıyordu; bu nadir anlar kamunun medya-politika kompleksinin yaydığı basmakalıp görüşleri kararlılıkla reddettiği derin bunalım anlarıydı. Politika böylelikle, bizzat açıklık ritüellerinin başka yerlerden alınan kararların meşrulaştırılması mekanizmalarına dönüştüğü, incelikli bir güçsüzleştirme sistemi halini alıyordu.

Bu açıklamalar daha temel bir şeyin, modern politikanın kurucu mitinin, yani herkesin bütün kararlara eşit olarak katılabileceği mitinin çöküş belirtileriydi. Schumpeter bu mitin Hıristiyanlıktaki Kurtarıcı'nın hepimiz uğruna öldüğü ve O'nun "farklı toplumsal statülerden bireyler arasında ayrım yapmadığı" inancındaki izlerini sürer.[5] Demokratik toplumlar bu ilkeyi kutsal görür: Bazılarının karar vermek için -arkaplan, eğitim, mülkiyet ya da bazı düzmece ahlâki değerler bakımından- daha iyi konumda olduğuna ilişkin eski fikir dar çıkarların kaba bir örtüsü olarak reddedilmiştir.

Gelgelelim, politika aktif olarak insanların küçük bir kesimi, öncelikle partilerdeki, yönetimdeki, medya ve danışma kurumlarındaki profesyoneller tarafından yürütülür. Bu politika üreticileri konuların ve sorunların ufkunu, mevcut alternatifleri ve neyin uygulanabilir olduğuna ilişkin uzlaşımsal fikirleri şekillendirirler. Doğal olarak, onlar genelde toplumsal değişimlere, bölgelerde ya da varoşlarda doğan hareketlere, kendiliğindenmiş gibi yükselen derin endişelere ve radikal beklentilere açık olmak zorundadırlar. Ancak profesyoneller mesleklerinde iyi oldukları oranda, yönlendirilmeye, yönetilmeye ve dikkate alınmaya duyarlı hale gelirler. Sonuç, Niklas Luhman'ın sinizm içeren ifadesiyle, "yüzyüze etkileşim etiğini, diyelim, ekonominin, politikanın ya da hizmetlerin toplumsal gereklerinden" ayıran bir uçurumdur, öyle ki, "toplumsal sürece daha çok 'kişisel katılım'

5. J.Schumpeter, *Capitalism, Socialism and Democracy,* Harper and Row, New-York, 1975, s.265. [Kapitalizm, Sosyalizm, Demokrasi, Çev: Tunay Akoğlu, Varlık Yayınları, 1981]

yönündeki ahlâkçı talepler toplumsal gerçeklikle bağlarını umutsuzca koparmışlardır."[6]

Bu, sinik ve bu yüzden güçlü bir argümandır. Uçları açık bile olsa eğer bir oligarşi varsa, kamu kendisine çok az söz hakkı tanınan kararları kutsayan ve meşrulaştıran bir katılım eylemine neden kalkışsın? Malinowski'nin Yeni Gine'de Trobriand'lılar arasında tanık olduğu, aslında kontrol edilemeyen önemli olayları sanki kontrol ediliyorlarmış görüntüsü verme girişimi gibi modern bir sihir türü olan bu mit, olgunlaşan ve onun ne için kullanıldığını gören insanlar tarafından neden parçalanmasın? İnsanların bir noktada, aslında yalnızca özel yaşamlarında gerçekten kontrolü ellerinde tuttuklarının ayırdına vararak, kendilerine katılmaları, döviz kuru yönetimini ve silah indirimini anlamaları, kamusal bir yaşam sürmeleri gerektiği duygusunu aşılayan ideolojinin muazzam ağırlığını reddedecekleri gün gibi açık değil miydi?

Kuşkusuz çoğu insan, büyük çoğunluk nesnel olarak güçsüz olsa bile katılımı sürdürür. Ama onlar rasyonel bir inançtan çok, tıpkı birçok toplumda yoksulların bu gösterilerin toplumsal uzlaşmazlıkları çarpıtmak ve güçlülerin kıskacını pekiştirmek üzere tasarlandıklarını bilmelerine rağmen rollerini tersine çevirme ritüellerine katılmalarında olduğu gibi, bir saygı görme isteğinden hareketle bunu yaparlar. Durum böyleyse, bu rasyonel olmaktan bir kopuş değil, tersine, arada bir yapılan seçimlerin politik gücünden yalnızca olumsuz anlamda yararlanmak, kötüyü yok etmek, tehditleri ve müdahaleleri savuşturmak için insanların politik mite inancının kaybolmasını ve tedrici olarak ilgilerinin yok olmasını sağlayan bir rasyonelliğe sıçramaktır.

Bu fikirlere ağırlık kazandıran şey, yirminci yüzyıl ortalarından, belki de Nietzsche'den beri, tarihin sonunun geldiğine ve büyük dönüşümlerin artık geçmişte kaldıklarına inanmanın popüler hale gelmesidir. Dünya tıkanmış, bitmiş ve bürokrasiyle kültürün yeni enerjileri dışlayan çözümsüz düğümlerinde kilitlenmiştir. Böylesi bir dünyada kimse kontrolü elinde tutamaz, dolayısıyla karşı çıkmaya ya da alaşağı etmeye değecek kimse

6. N.Luhman, *The Differentation of Society,* Columbia University Press, New York, 1982.

yoktur. Bütün önemli kararlar karşılıklı olarak yalıtılmış, alanlar arası radikal değişimleri neredeyse olanaksız kılmış sistemler; finans ve para, bürokrasi, kültür sistemleri içinde hapsedilmiştir. Zeki bir Alman yazarın ifadesiyle, "yöneticiler artık yönetmiyorlar ama köleler hâlâ köle".[7] Sistemlerin egemenliği politikadan uzak durmak için iyi bir zemin sağlıyor. Eğer güç artık o güçle özdeşleştirilebilecek ve hesap vermeye çağrılabilecek insanlar tarafından kullanılmıyorsa, çoğu politik eylem yel değirmenlerine mızrakla saldırıdan öte bir anlam taşımaz. Modernliğin vaat ettiği bireysel ve toplumsal gelişme hayali bir yaratık haline geliyor.

F. FELSEFE POLİTİKAYI YUTUYOR

Modern politikanın ölümüyle ve bir antipolitik etikle ilgili öne sürdüğüm tezlerden her biri felsefecilerin daha soyut argümanlarıyla da desteklenmektedir. Bunu temellendirmek için modern politika çağının, politikanın ele alınış biçimlerinin baştan sona yeniden kavramsallaştırılmasıyla başladığını akılda tutmak zorundayız. Önceleri Lao Tsu ya da Machiavelli'ninkiler gibi bildiriler biçiminde kaleme alınmış bir dizi devlet idaresi teknikleri olarak anlaşılan politika, modern dünyada bağrından çıktığı tepki ve aydınlanma felsefelerine göbeğinden bağlı hale gelmiştir. Bu haliyle, kurtuluş ve yargıyla ilgili eski dini hikâyelerin yerini alan büyük insan ilerlemesi hikâyelerini beraberinde getirmiştir. Egemen insan teoride kendi hikâyesini yazar ama pratikte o (buradaki o neredeyse hiçbir zaman dişil değildir) hikâyelerini bir avuç ustadan öğrenir. Bu ustaların hikâyelerinde aklın yükselişi, eskinin fethi, doğaya giderek daha fazla hakim olma ve ütopyaya doğru ilerleyiş vardır.

Hikayelerin çoğu, yeni bir topluma yolu açacak belirleyici çatışmalar için bir arena sağlayarak politikaya merkezi bir rol biçmişlerdir. Felsefe harekete geçen politik eylemcilerin popülize etmeleri için politikaya bir tür yakıt, hazır bir kavramlar, argümanlar

7. Lutz Niethammer, "Posthistoire"dan aktaran, P. Anderson, *Zones of Engagement*, Verso, Londra, 1992.

ve imgeler akışı sağlamıştır. Görünürde sağlam felsefi ilkeler üzerine kurulu politik inançlar ve programlar, felsefe, tarih, ekonomi ve psikoloji çerçevesinde tutarlılık ve bağdaşırlık vaat eden daha büyük tasarımlar içinde konumlandırılabildiler. Ve bunlar insanlık tarihinin büyük kapsamlı eğilimleri, insan doğasıyla ilgili teorilerle olan bağlantıları sayesinde meşrulaştırılabildiler.

Aşırı ideolojik uçlar tarafından hırpalanan yirminci yüzyıl böylesi hikâyelere sıcak bakmaz. Hikâye ne derece yüce fikirlere ve temalara dayanıyorsa, öyle görülüyor ki, istenmiyen sonuçlar da o derece çok olmaktadır. Kapladığı alanlar boyunca entelektüel bağdaşırlık iddiaları ne kadar büyükse, herhangi bir ideolojinin yara almadan ayakta kalabilme olasılığı o ölçüde azalacaktır. İşte bu yüzden modern felsefe aşırı iddiaları çözümlemeyi, yapısını bozmayı ya da içini dışına çıkarmayı tercih ederek, böylesi büyük tasarımların sorumluluğunu yüklenmeyi reddediyor. Modern felsefe kendini soğuk, sıklıkla düşmanca bir eleştirellik mesafesinde tutuyor. Burada etik farklı dünya görüşlerine hoşgörülü davranmaya, "ötekine olduğu haliyle, yani öteki olarak saygı göstermeye"[8] indirgenmektedir. Felsefenin rolü ise her zaman içgüdüsel biçimde yana olmaktan çok karşıt tutum alarak basmakalıp kavrayış ve anlamlara kafa tutmaktır. Bunun, tümüyle ilgisiz kalma anlamına gelmesi gerekmez. Foucault'nun deyişiyle, bu, herşeyin kötü olduğu değil, "herşeyin tehlikeli olduğu" ve filozofun rolünün iyiyi kötüden, rasyonel olanı irrasyonelden ayırmak değil, aşikar rasyonelitelerde ve iyi niyetlerde pusuya yatmış görülmez tehlikelere karşı uyarılar yapmak olduğu anlamına gelir.[9]

Eski bağdaşırlık ve tutarlılık iddiasının yerini daha mütevazi bir duygu almaktadır: Sınırda, ister felsefi düşünce, politik eylem isterse ekonomi idaresi olsun, her bir yaşam alanının kendine ait ayrı bilgi ve pratiklerinin olduğu görüşü. Bunun uzantısı, politik iddiaların aşkın iddialar ve başka alanlardan gayrımeşru kendine maletmeler değil, kendi türünden mantıklar ve tarihsel deneyim

8. Jacques Derrida, "violence and metaphysics: an essay on the thought of Emmanuel Levinas", *Writing and Difference*, University of Chicago Press, Chicago, 1978, s.138.
9. Michel Foucault, "On the genealogy of ethics", L.Rabinow (der.), *A Foucault Reader*, Blackwell, Oxford, 1986, s.343.

yoluyla haklılaştırarak, ayakları üstünde durabilecekleridir.

Felsefecilerin desteğinden mahrum kalan, üzerinde yükselebileceği görünürde sağlam zeminler ve kurucu ilkelerden yoksun olan politika, daha karmaşık bir etik zemine ve farklı çıkarlarla başa çıkmakta göstereceği beceriye geri dönmek zorundadır. Politika, durmaksızın yenilenme ve uyarlanma (dayanıklı bir sistem kurmaktan çok) ve devamlı seçme taleplerine tabi, modern toplumları niteleyen sürekli değişimin bir parçası haline gelmektedir. Politika, genelde kültür ve inanca musallat olan özün bu zayıflayışına kurban gitmiştir.

Bazıları için, sorunun can damarı erdem konusudur. Endüstriyel çağın başlangıcında politikaya bir klasik köken, politik katılımı kendi başına bir erdem gibi gören yurttaşça (civic) erdem kavrayışı girdi. Toplumun politik yaşamına aktif katılım, kabul görmenin ve özkimliğin geçerli kaynağı haline gelmişti. İlgisiz olanlar, genellikle büyük çoğunluk, düzenli olarak azarlanırdı: Lenin'in ifadelerinde "dar görüşlü, atıl ve uyuyan" kitleler, Chartist George White'ın sözlerinde ise "kitlelerin soğuk ilgisizliği, gönüllü kölelikleri" biçiminde. Ancak katılımın meziyetleri yalnızca dönüşümcüler değil, ılımlılar tarafından da paylaşılıyordu. Ilımlılar için katılım, J.A. Pocock'un gösterdiği gibi, çoğu insan sivil, ticaret yapan bir toplumda başarılı olmaları beklenen kişiliklerle klasik yurttaşça erdem nosyonlarının kıyaslanabilirliğinden kuşku duysa da, sağlıklı bir cemaatin vazgeçilmez bir parçası olarak görülüyordu.

Onsekizinci ve ondokuzuncu yüzyılın cumhuriyetçi gelenekleri politikanın çıkardan çok cemaati, rekabetten çok işbirliğini gözetmesi gerektiği inancına sıkıca sarılmışlardı. Bu yüzyılda, Hannah Arendt'in yaptığı gibi, bazıları böyle bir cemaatin can evinde aktif yurttaşlardan oluşan bir politik sınıfın, bir doğrudan tartışma ve yüzyüze demokrasi toplumunun canlandırılmasını öne çıkardılar.[10] Ama buna karşılık herhangi bir teolojik temelden kopuk erdem fikirleri, modern toplumların genel bir niteliği olarak, açgözlülük ve cemaatin yerine devletin ikamesi tarafından aşın-

10. Hannah Arendt, *The Human Condition*, Chicago University Press Chicago, 1970. [İnsanlık Durumu, Çev.: S. B. Şener, İletişim Yayınları, 1994]

dırıldı. Tüm alanlarda yaşamın yerini sistemin alması kamusal iyilerden kopuşu ve onlarla ilgili sinik tavrı beslerken, medya ve fiziksel hareketlilik yüzyüze toplumsal ilişkileri azaltmaktadır. Korkulduğu gibi, ekonomik sistem bencil ve doymak bilmez kişilikleri ödüllendirdi. Sonra da zenginlik, önceleri sistemin itici enerjisini sağlayan çatışma etiğini, kapitalizmin orta yerinde çözümsüz bir kültürel çatışma olacak biçimde zayıflatmaya başladı.

Alasdair MacIntyre'ın felsefi olarak Nietzsche'ye ve tarihsel olarak da erdemin ve alışıldık erdem dilinin serpilebileceği toplumsal biçimlenişlerin gözden kaybolmasına bağladığı bu erdem aşınması her türden etik politikayı tehdit ediyor.[11] Bu da politikayı, ilgi duymak ve katılmak için hiçbir neden olmayan, herhangi bir misyon ya da kuşatıcı bir yargı ölçütünden yoksun, çıkarların bir dengelenmesi durumuna getiriyor.[12] Gandhi ya da Martin Luther King gibi politikaya yaklaşımlarında etik ve erdemli olanlar, politikada herhangi bir erdem olduğundan değil, politika oyununa özellikle uzak kalmaları nedeniyle böyle olabilmişlerdir.

G. GÜCE DUYULAN NEFRET

İleri sürdüğüm değişik argümanların tümü, gerçek dünyayla yüzleştiklerinde fikirlerin karşısına çıkan sorunlarla ilgilidir. Bunlar tamamen güç sorunlarıyla ilgilidir: İnsanların toplumsal yaşam tarzlarında geri dönülmez bir biçimde kolektif, karşılıklı bağımlı ve bağlantılı, doğa ve birbirleri üzerinde uyguladıkları muazzam bir güçle kutsanmış (ya da lanetlenmiş) oldukları, onlara bağımsız, egemen varlıklar olduklarını anlatan bir kültür içinde yetiştikleri bir dünyanın sorunları. Geriye dönüp baktığımızda dikkat çeken şey, çılgın umutlar ve düş kırıklıkları, kurtuluş ve çare vaatleri ardından, hâlâ bir demokratik çağa uygun gerçekçi bir güç anlayışından mahrum olduğumuzdur. Eğer bugün antipolitik bir çağın şafağındaysak ve bir antipolitik ethos varsa, bu en azın-

11. Alasdair MacIntyre, *After Virtue*, Londra, 1981.
12. Robert Bellah ve d. *Habits of the Heart*, University of California Press, Berkeley, 1985 ve *The Good Society*, Alfred Knop, New York, 1991; ikisi de cemaat ve erdemin toplumsal ve kurumsal temelleri üzerine ayrıntılı incelemelerdir.

dan kısmen politik iddiaların ve bunların hayat bulduğu yaşam tarzlarının temel olarak hatalı ve sınırlı olmaları ve hüküm süren politik felsefelerin bizzat içlerinde antipolitik bir etik taşımaları yüzündendir.

Hem klasik liberalizm hem de Marksizm ağırlıklı olarak politikaya düşmandı. Birincisi politikayı, en iyi durumda, en alt düzeyde tutulması gereken kaçınılmaz bir kötülük olarak iyice daraltılmış bir köşeye sıkıştırmaya çalışırken, Marksizm politikayı yönetiminden tamamen dışlamayı vaat ediyordu. İki yaklaşım da, en aşırı biçimlerine 1960 ve 1970'lerin fikirleriyle ulaşan, güce düşman bir entelektüel iklime katkıda bulunuyordu. Burada tüm egemenlikleri sona erdirme peşinde olan Foucault ve Habermas'ı sayabiliriz; ayrıca Foucault mutlak muhalefeti savunuyordu. Hem Marksizm hem de liberalizm güç sorunlarından gündemlerine almayarak kaçınmaya çalıştılar: Liberalizm örneğinde düz anlamda Marksizm örneğinde ise metaforik olarak, sınıfın tek kayda değer güç ve baskı kaynağı olduğu gerekçesine dayanılıyordu.

Politika ise aksine gücün ortadan kaldırılabilecek ya da hatta kenara itilebilecek bir şey olmadığı varsayımı temelinde yükselir. Güç insan toplumları için doğaldır; şeylere biçim verebilmek için yoğrulabilirlik neyse, insani amaçlar için güç kullanmak da odur. Egemenlik ve farklılık güçle ortaya çıkar, çünkü güç doğası gereği dinamiktir, baskı için yeni ayrımlar, gururlanmalar, kızgınlıklar ve olabilirlikler ortaya çıkarır. Belki bugün politikanın sorunlarından biri yandaşlarının sessiz kalmasıdır. Politik yaşam konusundaki en başarılı düşünürler antipolitik ütopyalar kurmuşlar ya da dünyayı politikanın aşırılıklarından dolayı eleştirmişlerdir. Halk bilincinde derinlere işlemiş bu ondokuzuncu yüzyıl fikirleri geride bir güvensizlik tortusu bıraktı: Politikanın doğal bir şey olmadığına inanma özlemi ve bireyi tek başına bırakmak üzere bürokrasi, endüstriyalizm ve sistemleri ortadan kaldırmayı isteyen "güç karşıtı" güçlü bir ideoloji. New Age hareketleri ile zorunlu olarak tatminsiz gençlik kültürlerindeki gibi, eski biçimleri kadar yeni biçimlerinde de bu, özerkliğin hizmetçisi olarak güç fikrinden düşmanı olarak güç fikrine dramatik bir kaymayı temsil eder.

H. YARIŞMACI FANTAZİ VE SANAL POLİTİKA

Değineceğim son nokta içlerinde en temel olanıdır. Galiba politika üretmek için fazla bir alan kaldığına inanmak artık zor; bu da politikanın gerçekleşmesine aracı olan iletişim araçlarının doğasıyla ilgili.

Bu, artık fantaziyle gerçeklik arasında ayrım yapmanın imkansız olduğu bir dünyada yaşadığımız yolundaki çarpıcı, fakat oldukça bildik bir olgudur. Enformasyon hem fantazinin hem de olgunun hammaddesidir ve artık öyle işlenmiştir ki kökenleri nadiren farkedilmektedir. O artık neredeyse sınırsız olarak imal edilebilir, eğilip bükülebilir, çoğaltılıp yayılabilir. Bilgisayar gücü sayesinde sanki hiç yoktan var edilebilir: Bilişsel gereksinimler açısından, taklit ya da kopya farketmez, biçilmiş kaftandır. Gerek duyulan sadece küçük referans noktalarıdır. Pozitivizm ve aydınlanmanın iddiaları olan nesnel bir gerçeklikle kurduğu bağlar daha da kırılgandır. Sonuçta, muhatap açısından, kabul edilmiş otorite ya da sınırlı deneyimden başka, yargıda bulunabilmek için az sayıda dayanak kalmıştır.

Böylesi bir dünyada kurgunun yüce makamları işgal ediyor görünmesinde şaşılacak bir yan yoktur: Fantaziye hükmedenlerle en etkin ve uygun imgeleri piyasaya sürenler başarısızlık tanımazken, fantastik gerçeği yurdundan eder. Tatlı bir tebessüm, yumuşak bir ses tonu ve huzur veren bir ifade; açıklanamaz bir olumluluk imgesi; güveni besleyen bir güven; kararlılık ifade eden sert bir bakış; tüm bunlar politik yaşamın sihirli ilaçlarıdır ve belki de sorunları ve felsefeleri kavramaktan daha önemlidir. Sorunlar ve felsefeler bekleyebilir ya da rafa kaldırılabilir. Onlardan her yerde vardır, oysa kıt olan görsel çarpıcılıktır.

Görüldüğü gibi politika ve demokrasi çağıyla enformasyonun endüstrileşmesi çağının denk düştüğü doğru değildir. Sonuçta böyle bir endüstrileşme insan kitlelerini anında bağlantı ve katılım, görüşlerin yayılması ve kabul görmesi yoluyla politikaya çekmekte temel bir rol oynamıştı. Şimdiki korku bir zamanlar nüfuz edilebilir ve araç olan şeyin amacı yutmakta olduğu korkusudur. Bu korkular abartılmış olabilir çünkü bugün belki her zamankinden daha fazla sayıda insan, öncelikle yazılı medya ara-

cılığıyla, karmaşık sorunlarla doğrudan ilgili hale geliyor. Toplumun teknisyenleri, sıradan angaje insanlar, zehirlenme imgesi üzerinde bir baskı unsuru olarak tavır geliştiriyorlar. Fakat bunlar rollerini daha fazla akılcı-olmayan karşısında politikanın muhafızları, ayaktakımı karşısında hakikatin muhafızları değil, yargıda bulunmamıza yarayacak herhangi bir temelin ötesinde özgürce hareket eden bir politika karşısında rasyonalitenin muhafızları olarak görüyorlar. İnsan zihninin yapısı ya da bu anlayışın kültürü değişene kadar, politikanın medyası, otuz saniyelik klipler, onbeş saniyelik haber başlıkları, posterler ve broşürler söylenebilecek şeyler üzerine kurallarını dayatmakta acımasız olacaktır.

İ. RAHİPLER YA DA PROFESYONELLER

Politikanın bu sınırları, antipolitik etik yönündeki bu baskılar bizi eski sorunlarla başbaşa bırakır çünkü politika biçimleri düzensizlik içinde bulunsa da politikanın gerekçeleri yerli yerinde durmaktadır. Toplumlar artık "doğal" kurallara ya da miras alınan geleneklere göre yaşayamazlar. Çoğunluğu kentlerde yaşayan muazzam bir nüfusla birlikte insan yaşamı kaçınılmaz bir biçimde kolektif olmuştur. Kararlar politikanın bir alternatifi olarak bireylere ya da firmalara kolayca devredilemez, bunun nedeni özellikle kolektif güvenliğin, ister çevre ister refah nedeniyle olsun, her zamanki kadar gündemde oluşudur. Kamusal alan genişlese bile, (işlemsel sorumluluklarını nereye kadar devrederse etsin) devlet kolayca etkisini yitirmez.

Karşımızda çözüm bekleyen bir sorun vardır. Geçmişten miras kalan politik hareketler ne modern toplumların sorunlarına inandırıcı ideolojik çözümler getirebiliyor ne de toplumsal dayanışmayı örgütlemek için etkin araçları sağlayabiliyor. Partiler, ister gönüllü sektörlerden, medyadan isterse araştırma kurumlarından olsun, daha etkin kampanya yürüten, iletişim sağlayan ve politika oluşturan araçlar tarafından alaşağı edilmekte olan yaşlı kurumlar gibi görünmekten kaçamıyorlar. Seçimleri kazanmada ve hükümet sıralarını doldurmada biçimsel olarak et-

kinliklerini sürdürüyor olsalar da, sürekli geride kalmaya mahkumlar. Partiler programlar ortaya koysalarda, artık dünya hakkında düşünmek için tutarlı çerçeveler sunmaya daha az muktedir görünüyorlar.

Bizzat politikanın doğası, varacağı noktaları ölçmekte zorlandığımız bir geçiş dönemini yaşamaktadır. Yine de, geçmişteki tecrübeler bir belirsizlik ve şaşkınlık döneminin ardından, en azından bir dönem için, yeni bir billurlaşmanın geleceğini ima eder. Nasıl günümüz politikacıları Gladstone, Gambetta ya da Ulysses Grant'tan farklıysa, yirmibirinci yüzyıl politikacılarının da günümüz politikacılarından farklı olacağı kesin olmakla birlikte, onların muhtemel karakterleri hakkında şimdiden birşeyler söylemek mümkündür. Buna dayanarak aşağıdaki satırlarda, antipolitik çağda doğması muhtemel, herbiri yukarıda ileri sürülen argümanlarla bağdaştırılabilir ancak, biri ötekiyle genelde bağdaşmaz, benim üç ayrı politikacı türü olarak gördüğüm türleri anlatacağım.

Birincisi sıradan iş olarak betimlenebilir; ama bu geçmişte politikacının en azından bir cemaat içinde bir arkaplana, bir "somut yaşam" deneyimine sözde bağlı oluşuna benzemez. Bu sıradan iş, aksine, politik eylemin, medya, hukuk ve finans dünyasıyla sıkı ilişkileri olan, güç, hareket, dedikodu ve hile dünyasında yaşayıp soluk alan profesyonel ve ağırlıklı olarak metropoliten bir elitin tekelcileşmiş bölgesi haline geldiğini kabul eder. Böyle bir meslek, belli açılardan, kendine yeterli ve kendini haklılaştıran bir meslektir. Ama sergileyecek hakiki bir becerisi de vardır. Seçmenlerini yaptıkları çeşitli işlere göre temsil eder. Daralan bir alanda artan maksimal sorunlara artan minimal çözümler bulma konusunda bir aracılık mesleği haline gelebilir. Bu da diğer kurumlarla çıkarlar arasında diyalog kurulmasına hizmet edebilir. Beklentileri azaltarak ve kavrayışları gerçeğe yaklaştırarak aydınlatabilir ve çözüm üretebilir ve politik olmayan amaçların politik sunumlarında yardımcı olabilir. Bugünkü haliyle bu zaten oldukça katedilmiş -eğilim, konum ve imge belirleme işinde sevilmeyen bir uzman statüsü yönünde- bir yoldur. Büyük misyonlar üstlenmez, hatta yeri geldiğinde yaşamsal bir görev bile üstlenmez. Ama her zaman kendisiyle uzlaşmak zorunda kalan

karmaşık bir toplumda belirgin bir boşluğu doldurmak için her şeyi yapar.

İkinci seçenek çok daha radikal olabilir. Bu seçenek politikacıların, adeta rahiplerin ve masalcıların dünyevi takipçileri haline gelmek üzere, uzlaşmadan geri durmasını ve profesyonelleşme tutkularından arınmalarını gerektirir. Başka bir ifadeyle, onların amaçları karşıtları uzlaştırmak değil, yeni birlikler yaratmak, normalde anlamın olmadığı yerden anlam üretmek, yeni bir çoktanrıcılığa kapılmak yerine ona direnmektir. Genelde liderliğin karizmatik güçlerine destek vermek zorunda kalacak ve politikanın ritüellerinde ustalaşacaklardır; bunu söz konusu ritüelleri, boş bir gösteriden bir parça daha fazla bir şey olarak, yeniden tanımlayarak yaparlar (ve bugün hangi imgelerin ve ifadelerin, hangi kimliklerin işlek hangilerinin yavan olduklarını keşfe koyulan en son teknolojiler tarafından desteklenirler). Öte yandan pozitif bakış açıları onlar için yeterli olmadığından, insanları seferber etmek için şeytansı düşmanlar da bulmak zorunda kalırlar.

Rahip-politikacıların lehine işleyen olgu liderleri seçmede hâlâ nesnel ölçütlerin bulunamamasıdır. Toplumda neredeyse her rol uygun nitelikler gerektirse bile, liderler hâlâ sezgilere ve içgüdülere göre seçiliyorlar. Ama modern toplumların bu olgudan rahatsızlık duymaları yüzünden, tercihleri neredeyse doğal liderliğin ve karizmanın mistik dilinde, özellikle rahip benzeri kişiliklerin taşıyabilecekleri niteliklere göre, haklılaştırma yönünde çelişkili bir eğilim vardır.

İmgeyi içeriğin önüne geçiren televizyonun gücü de bu tipin yararına işgörmektedir. Resim, basılı sözcükten çok daha kolay bir biçimde bir güven ve bağlılık duygusu yaratabilir. Bir programın genel düzeni televizyonun eğlence dünyasından oldukça kolay bir biçimde politikaya aktarılabilir; nasıl 1960 ve 1970'lerde ekonomistler düzenli olarak politik liderler oluyorsa, bugün TV yıldızlarının lider olmalarının bir nedeni budur. Politikacılar çok az dini liderin karşılaştığı bir sorunla yüzyüze olsalar da, yani politikacıların mucizeleri seçmenlerinin yaşam düzeylerini öte dünyada değil, bu dünyada iyileştirmek gibi sıkı bir pratik sınavına giriyor olsa da, televizyon karizmatik dinle karizmatik politika

arasında bir köprü işlevi de görebilir.

İki politikacı türü de hem monolog hem de diyalog içinde çalışabilir. Modern profesyonel temsilci, giderek hakiki diyaloğu ve dolayısıyla ortak bir öğrenmeyi mümkün kılan her türden forumu reddederek, monoloğu mükemmelleştirmeye çabalar. Herhangi bir saldırıyı ustalıkla savuşturur ve herşeyi, iki yönlü iletişime yol açabilecek herhangi bir alanı ya da fikirlerin değişmesine neden olabilecek herhangi bir ihtimali baskı altında tutmak üzere düzenler. Rahip de tıpkı monologçu gibi olabilir; pasif bir izleyici kitlesine bir bakış açısı ya da değer dayatır. Ancak ikisi de kendi kökenlerinin kısıtlamalarının ötesine geçerek bilinen en zor ama bir o kadar da güçlü politikaya ulaşabilir. Bu, hem teknisyenler hem de esin kaynaklarına ihtiyaç duyan bir diyalog, açıklık ve karşılıklı öğrenme politikasıdır; tıpkı yirminci yüzyıl politikacılarının piramit yapılı medyaya denk düşmeleri gibi, belki daha etkileşimli bir elektronik medyaya uygun bir politika.

Buradan üçüncü ve en ilginç seçeneğe geçiyoruz: Toplumsal yaratıcı olarak politikacı. Bu, ulusal devlet, ideoloji ya da çıkara dayalı seçmen kitlesinden -bu alanda modern politikacı bir yandan faaliyet yürütmek zorunda kalırken aynı zamanda politikanın en temel fikriyle, yani özbilinçli bir kolektifliğin dışavurumuyla uyum içinde kalmak zorundadır- oluşan üç boyutu bilinçli bir red anlamına gelir.

Modern politikanın kurucuları onun kökenleri açısından bir şeyi, doğru bir şeyi yanlış algılıyorlardı. Doğru oldukları yer, dünyanın, toplumların ve bireylerin geleneğin yardımından çok kendi çabalarıyla yaratılacakları, yeni bir şekillenebilirlik çağına girilmiş olduğuna inanmaktı. İçlerinde yaşayan insanlardan ayrı yasal kimlikler taşıyan yeni çağın belli ayrıcalıklar taşıyan kentleri, şirketleri ve birlikleri artık bilinçli olarak yeni kurumlar, roller ve hatta ihtiyaçlar keşfetme yönünde gelişmek zorunda olan bir toplumu yansıtıyordu. Her kurum tartışılır, her hedef gözetilir hale geldi; ve her gün yeni tür örgütler yaratmak üzere deneyim, çözümleme ve teori yardımıyla kararlar alınmak zorunda kalındı. Aynı zamanda örgütler, üstelik binlercesi, bir yanda yurttaş öte yanda hükümet (ya da Tanrı) arasındaki boşluğu dolduruyordu. Charles Perrow'un ifadesiyle, örgütler "hep toplum olarak dü-

şünegeldiğimiz şeyin önemli bir kısmını içlerine aldılar".[13] Gelgelelim, modern politika üreticilerinin yanıldığı yer, birbiriyle bağlantılı bir dizi kurumla sınırlı, dar anlamıyla kavranmış bir politikanın güç ve umudun tekeli haline gelebileceğine inanmalarıydı. Gördüğümüz gibi, ulusal devlet ve ulusal partiler uzun süre politik enerji ve özlemler için yeterli kanallar oluşturamadı. Er ya da geç yetersiz kalmaya mahkumdular. Aynı şekilde, erken dönemin modernleri herhangi bir ideolojinin yaşamlarımızı, devleti ve yurttaşlar arasındaki ilişkileri nasıl yürüteceğimiz sorusuna bir dizi kapsamlı ve tutarlı yanıtlar getirebileceğine inanmakla da hataya düşüyorlardı. Sonuçta, ideal politikacının bir ideolojinin hizmetinde olduğuna inanmak hataydı.

Buna karşılık, geleceğin politikacılarının, bizzat kendi koalisyonlarını, felsefelerini ve cemaatlerini oluşturarak, sınırlar ötesinde işgöreceklerinden kuşkuluyum. Ulusal devlet, ideoloji ve çıkardan oluşan üç boyutlu modeli miras almak yerine, kendi araçlarını biçimlendirmek zorunda kalacaklardır. Seleflerinden çok daha geniş bir faaliyet çevresi yaratmak zorundadırlar.

Önce, devletlerini tanımlayacaklardır. Geçmişin büyük politikacıları egemen devletin kesin sınırları içinde faaliyet yürütmek zorundayken, onların gelecekteki meslektaşları ulusal gücün biçimsel politik yapılarını öne çıkarmayı otomatik olarak gözetmeyecektir. Onlar muhtemel rollerini, dar gruplara ya da kültürel bir azınlığa ya da çok yaygın bir inanç topluluğuna hizmet ederek, uluslar-aşırı ya da ulus-altı olarak göreceklerdir. Politikanın işleyeceği kalıcı kurumlar zamanla klasik ulusal politik partinin egemenliğinden kurtulacaktır. Bunun yerine başarılı politikacı, partileri uluslar-aşırı, etnik ve çıkar gruplarına bağlayarak, farklı türden kurumların bir aracısı olacaktır.

Biçimsel temsilin, en geçerli cemaatlerin coğrafi temeldeki cemaatler olduğu varsayımına dayanmayı sürdüreceği veri olarak alındığında, politikacılar daha çok coğrafi ve toplumsal sınırlar boyunca kurumlar yaratan ve yeni ilişkilere biçim veren girişimciler gibi davranarak geleneksel politika biçimlerinden sakınabilirler. Kamusal örgütlenmelerin olduğu her yerde -çoğu ha-

13. Charles Perrow, *Theory and Society*, 1991, s.726.

lihazırda ulusal sınırlara sığamıyor- bu tür politikacılar Robert Unger'in toplumsal biçimlerin ataleti ve belirgin katılığı karşısında imgelem gücünün taşıyıcısı olarak şekillenebilirliği kutsamasındaki ruh haliyle davranmaya hazır olacaktır.

İkincisi, sonuç olarak, onlar seçmenleriyle çıkara dayalı politikacılardan çok farklı ilişkiler kuracaklardır. Onlarınki daha az maddi, daha az nesnel olarak belirlenebilir çıkarlara dayalı ve daha çok iletişim ve hareketliliğe, ortak töre ve değerlere dayalı bir ilişki olacaktır. Onların rolü bunu açıkça ifade etmek ve yeniden ateşlemek olacaktır. Onları harekete geçiren ethos, kaba çıkarlar kadar bir bütün olarak türün çıkarlarından gelen bir aşkınlık olabilir. Onları temsilci ve meşru kılacak şey seçim değil, başkaları ve kendileri karşısında temsil ederek ve biçimsel olanlar dışında politikanın tüm nitelik koşullarını taşıyarak, seçmen istemlerini ve ortak çıkarları tanımlama yetileri olacaktır.

Üçüncü nitelikleri etik olacaktır. İdeolojiler gözden kaybolurken, erozyonun ortaya çıkardığı eski kaya oluşumları gibi, etik ilkeler bir kez daha öne çıkıyor. Bu arada politikacılar, toplumlar akıl almaz sorunlarla yüzyüze kalırken, sesli düşünerek doğru ve yanlışı açıkça ortaya koyma rolüne zorlanıyorlar. Çoğunluğa ait dini kurumlar gibi doğru ve yanlışın eski kutup yıldızları düşüşe geçerken ya da parçalarına ayrılırken, politikacılar boşluğu doldurmaya sürüklenecekler. Politikacıların, sayıların toplumsal yaşam üzerindeki, ekonomi ve hesabın, ayrıca niceliğin nitelik üzerindeki pervasız yönetimi karşısında halkın sözcüsü olarak davranması gerekecek. Rolleri ekonomi yerine deneyime yakınlık, yargıda bulunma, ekolojik düşünme yanlısı bir tutum almak ve "gerçekten önemli olan şeyler saygıya vurulmaz" ilkesini savunmak olacaktır.[14] Bu anlamda, konumlanışları daha kişisel, konumların içinde bulunulan gruptan okunabileceği ideolojik bir çağda olduğundan çok daha açık biçimde tasarladıkları kişiliklere bağlı hale gelecektir.

Bu üç boyuttan dördüncü bir boyut çıkar: Pratik pragmatizm, yeni biçimler deneme hevesi. Son kuşak politikacılar ideolojik il-

14. William Irwin Thompson "Giriş", *Gaia: a way of knowing: political implications of the new biology*, Lindisfarne Press, Great Barrington, Mass., 1987, s.33.

kelerden politik sonuçlar çıkarmak için eğitildiler. Gelecekte, ailenin çalışma kültürü tarafından aşındırılması, öğretmenin okul tarafından yok edilmesi, bağımsızlığın bağımlılık tarafından ortadan kaldırılması örneklerindeki gibi neyin işlediği, hangi iyi niyetlerin istenmeyen sonuçlar doğurduğu hakkında kanıtların birikmesiyle birlikte politikacının en önemli görevlerinden biri toplumsal öğrenme sürecini işletmek ve buradan dersler çıkarmak olacaktır. Politikacıların artık yalnızca felsefecilerden ikinci elden satın aldıkları ideolojiler ne yararlı ne de güvenilir olacaktır: Bunun yerine politikacılar zorunluluk gereği, bıkıp usanmadan kurumların oluşturulması, bozulması ve yenilenmesiyle uğraşarak, etik ilkelerin, pratik deneyimlerin ve yenilikçi fikirlerin daha pragmatik, kendin-yap türü yığınını bir araya toplayacaklardır.

İlginçtir, Hayek'in, insanları zoraki ilişkilere sokmayan piyasaların kendiliğinden düzeninden içkin olarak daha otoriter olduğu temelinde karşı çıktığı özellikle bu türden politika, bir kurulu düzenler politikasıydı. Ancak böylesi düzenlerin ve böylesi insanların yokluğu dayanılmaz bir boşluk bırakacaktır. Hiçbir toplum belli alt-gruplar, sözleşmeler yanında ilişkiler, ortak altkültürler ve kalıcı yükümlülükler olmaksızın işleyemez. Toplumlar, ya başkalarının deneyiminden dersler çıkararak etkin bir biçimde uyum sağlar ve evrilir ya da eski hataları işlemeye mahkum olurlar. Bu ilkenin altında yatan şey bireylerle kolektifler arasındaki eski bölünmelerin artık pek geçerli olmadıkları fikridir. Buna karşın belirleyici sorular hep ilişkiler hakkındadır: Karşılıklılık dereceleri; zenginlikleri ve seyirleri, somutlaştırdıkları nitelik ve değerleri. Giderek iletişim tarafından biçimlendirilen toplumlarda, iletişimin asli biriminin, yani ilişkinin, çok önemli hale gelmesi kaçınılmaz olabilir (ve onunla birlikte Habermas'ın geliştirmek için büyük çaba harcadığı altta yatan o karşılıklılık ve eşitlik etiği).

Politika açısından, karşılıklı ödüllendirici ve zengin iletişime dayalı ilişkilerin çokluğu etrafında yeni bir pratik ve teorinin yaratılması tarihsel bir meydan okuma anlamına gelir. Bu politikacılara yeni bir rol biçer, önceden belirlenmiş rolleri oynamalarını değil, yeni roller denemelerini ister. Eğer bir

toplumsal yenilikçiler ve yaratıcı politikacılar kadrosu politikanın, ekonominin ve iletişimin çatlaklarına sızan kökler salabilirse, onların başarıları gerçekten politikanın amacının onay görmesi anlamına gelebilir, çünkü onlar modern politikanın ana iddialarını zayıflatan güç ve egemenliğin parçalanmasına hizmet edeceklerdir. Daha ileri, özbilinçli ve yaratıcı bir toplumun habercisi olarak onlar Pierre Bourdieu'nun, Marx'ın meşhur bir ifadesinden hareketle, öyle bir toplum tahayyül edin ki içinde "politikacılar değil, başka etkinlikler yanında politikayla da ilgilenen insanlar olsun" derken kastettiği şeye anlam verebilirler. Bunlar, fiziksel yakınlık gerektiren ilişki oranlarının sürekli düştüğü bir dünya için uygun, profesyoneller ve rahiplerden daha iyi, antipolitik bir çağda politik olarak davranmada en yetkin olabilecek insanlardır. Bu anlamda politika, modernite içinde her zaman mevcut olan, ama modern politikanın içinde yuvalanmaya çalıştığı büyük soyutlamalardan daha fazla yuvaya yakın olduğunda gerçekten anlamlı olabilecek şekil verilebilirlik duygusuna ve *polis*'in insani yönlerine geri dönerek tam bir daireyi tamamlamış olacaktır.

II. EŞİTLİK PARADOKSU

Altın çağlar konusunda ihtiyatlı olmak her zaman sağlıklıdır. Ama şuna belli bir yere kadar emin olabiliriz ki, erkek ve kadın eşit doğmasa da, insanların eşit olduğuna dair önemli bir duygunun olduğuna inanmak için güçlü dayanaklar vardır. Arkeoloji, palaeopatoloji ve eski yaşamı yeniden kurgulayan diğer çeşitli bilimlerden elde edilen artan sayıda kanıtların büyük çoğunluğu, tarıma geçilmeden önce insanların çoğunun, biriktirilecek yiyecek ya da parasal fazlaların yükünü taşımayan ve yalnızca çok seyrek olarak savaş ve soykırım nöbetlerine yakalanan, görece eşitlikçi toplumlarda yaşadığını ortaya çıkarmıştır.

Metallerden, çiftçilikten, profesyonel savaş ve toplumsal bölünmeden önceki, bir cennet bahçesinin yarı batık bu anısı uzun

süre kayıp altın çağlar ve bin yıllık dönüş hikâyeleriyle din ve politika üzerinde etkili olmuştur. Ancak bunun ne anlama geldiğine ilişkin zor sorular hâlâ yanıt bekliyor. Fransız Devrimi günlerinden beri mevcut geleneksel bir teze göre, politikanın tek ve en önemli hedefi eldeki mevcudun eşitliğini yeniden tesis etmek ve modern bir biçimde de olsa, ilksel insanlığa saygı göstermektir. Bu tezin muhalifleri için ise aksine, artan eşitsizlik ve farklılaşma, kişisel olmayan yasa ve kuralların işlemesi ve cemaatin bıktırıcı bağlarından kaçış bizzat uygarlık ve ilerlemenin göstergeleridir.

Bu makale söz konusu tezin evrimi ve modern toplumlardaki eşitlik paradoksu hakkındadır: Bir yanda temelindeki ilkelerin taşıdığı şaşırtıcı, hatta olağanüstü enerji (dinamik bir toplum daha büyük eşitsizlik yaratırken bile), öte yanda felsefi dayanaklarının ve doğadaki bir orijin iddialarının tedrici ve muhtemelen önlenemez çöküşü.

Bu paradoks günübirlik politikada çarpıcı bir biçimde mevcuttur. Eşitlik-karşıtı argüman ve programların etkisine rağmen, herhangi bir gözlemcinin eşitlik yönündeki itkinin süregiden devinimi ve ilksel tınısı karşısında etkilenmemesi zordur. Bu paradoksun, işyerinde, ailede, temsil alanlarında ve genelde toplumda, gücünü argümanların entelektüel gücünden çok endüstriyel ulusların toplum yapısındaki temel dinamiklerden alıyor görünen bir devinimi vardır.[1] Dünya çapında, ters akıntılara ve eşitlikçi komünizmin çöküşüne rağmen, bu fikirler yükseliştedir ve hâlâ geleneksel sınıf, ırk ve cinsiyet eşitsizliklerine karşı muharebeler kazanmaktadır. Belki de en güçlü kanıtı, yüzyılın sonunda, Japonya, Güney Kore, Singapur ve Tayvan gibi en başarılı ulusal modellerin daha eski ABD ve Britanya modellerinin aksine önemli oranda eşitlikçi temeller üzerine kurulmuş olmasıdır.

Bu, yani eşitliğin merkezi önemi, oldukça yeni birşeydir. İster yoksullar ve düşkünler için yardım ve şefkat biçiminde olsun isterse servet ve sapkınlık boyutlarını gizleyen fiestalar ve yardım kampanyaları gibi toplumsal düzenlemelerle olsun, belli bir eşitlik nosyonunu tanımayan çok az toplum vardır. Mazdak ve Blossius, John Ball ve Gerald Winstanley'in çağı gibi, eşitlik ha-

1. Ernest Gellner, *Nations and Nationalism,* Blackwell, Oxford, 1983. [Uluslar ve Ulusçuluk, Çev.: Büşra E., Beher Günay, İnsan Yayınları, 1992]

reketlerinden tümüyle yoksun çok az çağ vardır. Ama eşitlik argümanlarının modern biçimi oldukça farklıdır. Toplumsal statüler için aritmetik bir eşitlikten çok hareket özgürlüğü, tercih hakkı ve saygı için ortaya konan belli başlı argümanlar tümüyle bu çağa özgüdür. Ernest Gellner'in ifade ettiği gibi, güçlü modern eşitlik ideolojisi ancak zorunlu toplumsal koşullar yerine geldiğinde ortaya çıkabilir: Feodal toplumlar daha açık, yatay ve dikey hareketli toplumlar tarafından yerlerinden edildiğinde; ulusal kültürlerin yerini dinsel ve yerel kültürler aldığında; beceri toplumsal başarının belirleyicisi haline geldiğinde; bilgi ve becerinin mantığı toplumsal statülerin haklılaştırılmasında doğumun yerini aldığında; ve hepsinden önemlisi, insanlara geldikleri yerden çok yaptıkları şeye göre davranılması gerektiği kabul edildiğinde.

Gellner'in iddia ettiği gibi "Özgürlük, Eşitlik ve Kardeşlik"in "Bürokrasi, Hareketlilik ve Ulusallık"a dönüşmekte olduğu doğru olabilir. Ancak bu yalnızca bizim savunduğumuz görüşü destekler; çünkü böyle bir toplum ulusun tüm yurttaşlarına ayrım gözetmeksizin davranır.[2] 1789'dan iki yüzden fazla yıl sonra, neredeyse tüm ileri endüstri toplumlarının merkezinde, hem bir yapıştırıcı hem de bir hareketlendirici olarak iş gören şey adil ödül ve muamele, hareket özgürlüğü, engeller ve gereksiz ayrımların kaldırılması üzerinde duran güçlü bir ideolojidir. Bu, keskin toplumsal kopukluklar taşımayan bir topluma uygun, insanoğlunun farklı sınıfları arasında özsel hiçbir ayrım tanımayan bir ideolojidir. Bu, her yerde öylesine hazır ve nazırdır ki - sosyalizm, muhafazakârlık ve liberalizm ideolojilerinden çok daha fazla olmak üzere- bildiğimiz tüm ideolojiler ona göre konum almak zorunda kalmaktadırlar.

Burada iki örnek sunabilirim. Biri eşit muamele taahhüdüdür; ağırlıklı olarak yasa karşısında eşitlik, politikada eşit haklar ve kamusal kurumlarda eşit muamele görme. İlk bakışta bu eski bir inanışa benzer; izlerini ta Atina'daki isonomia, isotimia ve isegoria (kanun önünde eşitlik, eşit saygı görme, eşit konuşma ve politik eylem özgürlüğü) ilkelerine kadar sürebiliriz. Ancak bu yüzyılda, bu ilke önce bir çoğunluk görüşü, sonra bir sağduyu ve nihayet en-

2. E. Gellner, *Plough, Sword and Book*. Palladin, Londra, 1991.

düstriyel demokrasiler, ayrıca sol partiler kadar sağ partiler için neredeyse kutsal bir ilke halini aldı.

İkinci örnek fırsattır. Pratikte bir kuşağın imtiyazları kendinden sonraki kuşağa geçirme yetisini sınırlama yönünde herhangi bir önlem için çetin savaşlar vermek gerekse de (örneğin özel okullar ve veraset vergisi), eşit fırsat (ve devletin bu konuda birşeyler yapması gerektiği sonucu), teoride artık tartışmalı bir konu değildir (çok az kimse hâlâ Michael Young'un bunun tarihteki en burnu havada seçkinleri yarattığı argümanına ilgi göstermektedir). Christopher Jencks'in yazdığı gibi, bir zamanlar çok radikal olan bu fikir içeriğinden öylesine soyutlanmıştır ki şimdi "neredeyse tüm iyi toplum görüşleriyle ideal bir tutarlılık" içindedir. Aslında, radikal reform çağrısı yapan bir ses olmaktan uzak, "böylesi retoriğin sürekli tekrarı... karmaşık bir toplumu birbirine yapıştırmak için ödememiz gereken bedel olabilir".[3]

Eşit muamele ve eşit fırsat ilkelerinin gerici dönemlerde bile yaygınlaşmakta olması başka çağın muhafazakârlarını dehşete düşürecektir, ama durum kesinlikle budur. Yirminci yüzyılın sonlarında yeni sağ bile argümanlarını politikacı ve bürokratların haksız güç kazanmalarına karşı duran popülist bir eşitlik içinde sunmaktan yanadır ve hatta muhafazakâr liderler bile herkese fırsat tanınması, sınıfsızlık ve hareketlilikten yana bir retorik kullanmak zorundadırlar.

Bunu yapmak zorunda oldukları için böyle yaparlar. Çünkü eşitlikçi olmayan felsefeler, demokratik toplumlarda savunulamaz hale gelmektedir. Oysa bunların içinde belli bir anlamda güç ve servetin yeniden bölüştürülmesini vaat edenler başarıya daha yakındırlar. Elitlerin becerilere göre ödül dağıtan, görünürde tarafsız bir süreç tarafından meşrulaştırılmadıkça nadiren iktidarda kalmaları yöneticiler açısından bir kayıp değildir. Belki de hepsinden anlamlısı, eşitlikçi komünizm ve yeniden bölüştürücü sosyal demokrasiye yönelik saldırıların, önce bir elitin haksız ayrıcalıkları, sonra da popüler toplumsal adalet nosyonunu zedeleyen işkaçkını ya da kendine bakmaktan aciz düşkünlerin bir beceri göstermeden aldıkları ödüllerle ilgili eşitlikçi argüman türlerinden

3. C. Jencks, N.Bowie(der.) *Equal Opportunity*, Londra, 1978 içinde.

yararlanıyor olmasıdır.

Eğer pratik eşitlikçilikten yana böyle bir konsensüs varsa, o halde konu neden hala gündemden düşmedi? Eşitlikçi hareketler neden politik gerileme içindeler? Yanıtlardan biri şöyle: Eşitlikçi fikirler, derin eşitsizlikler barındıran toplumların hayatta kalmaları için taktıkları maskelerden, ideolojiden başka birşey değildir. Bu fikirlerin zaferi, inandırıcılık gücünü yok eden bir boşalmışlık pahasına kazanılmıştır. Bir anlamda açıkça görülen şey şudur: Beceri yanlısı ideolojiler ve eğitimle kazanılmış büyük ayrıcalıklar kendilerini kuşaktan kuşağa yeniden üretmede oldukça başarılı egemen sınıflar için bulunmaz bir meşruiyet zemini sağlamaktadır.[4] Ama böyle bir yaklaşım son derece yenilikçi toplumlardaki toplumsal yapıların ve etkinliklerin akışkanlığıyla eşitlikçi fikirler arasındaki işlevsel bağı kuşkusuz yeterince önemsemez. Eğer eşitlikçi retorik bu kadar sığsa, yaygın ve şiddetli bir gerilim beklenirdi, ama ortada böyle bir gerilim yoktur.

Eşitlikçi argümanların belirsizliklerinin daha bariz bir nedeni neyin eşitleneceği konusunda çok az kişinin hemfikir oluşudur. Politik ve yasal haklar gibi bazı toplumsal çıkarlar konusunda geniş bir mutabakat vardır. Ama bunların ötesinde tartışma çıkar. Eşitlenmesi gereken gelir ve servet midir, yoksa "özgürlük ve fırsat, gelir, servet ve özsaygının temelleri" gibi şeyler midir (Rawls)? Ya da "yaşam şansları" (Dahrendorf), "tercih yapma" (Le Grand), zihinsel ve maddi kaynaklar (Dworkin), cemaate katılım ve uzun yaşama gibi "işlevler" yaratma yetisi (Sen) ve avantajlara ulaşabilme (Cohen) midir? Acaba herhangi şeyin (örneğin, para ya da doğum) tekelde toplanmamasını ve alış veriş yoluyla öteki alanlara egemen olmamasını sağlamak üzere toplumun çeşitli alanlarının herbirinde eşitliğe farklı yaklaşınayı savunan Michael Walzer'i mi izlemeliyiz? Sonuçta, eşitlik hakkındaki argüman, farklı bölüşüm ilkelerinin geçerli olacağı farklı farklı alanlar halinde -sağlık, hukuk, mevki gibi- ayrıştırılmalı mı, yoksa emek pazarında kadınların konumu ile eviçi normları arasındaki ilişkide olduğu gibi farklı alanlar arasındaki bağlantılarda ısrar mı etmeliyiz?[5]

4. Bu, örneğin, Pierre Bourdieu'nun *Education, Society and Culture* (J.-C. Passeron ile birlikte) kitabının "Reproduction" bölümünden çıkan argümandır.
5. M.Okin, *Justice, Gender and the Family*, Basic Books, New York, 1989.

A. FELSEFİ KÖKLER

Bütün bu argümanların karşısına çıkan sıkıntıların kısmen felsefi olduğunu sanıyorum: Felsefi köklerin tarihsel ve toplumsal köklerden daha zayıf olduklarına ilişkin sezgisel bir kavrayış bu. Modernlik ile ortaya çıkan tüm bu argümanların temelleri modern öncesidir. Muhtemelen tarım öncesinden miras alınan eşitlik fikri, Yunanistan'daki Stoacılara (onlara göre, aklın ürünü tüm varlıklar eşittir ve sonuçta eşit muameleye tabidir) ve erken dönem Hıristiyanlara (örneğin, St. Augustinus, eşit ve özgür olarak masumiyet durumundaki insandan bahseder) kadar gitmektedir ve daima güçlü, belirsiz olmayan dinsel bir yön taşımıştır. Nihayetinde, bütün insanların Tanrı katında eşit olmaları Hıristiyanlığın ana ilkesidir; buna göre herkes Tanrı tarafından eşit ölçülere göre yargılanır. Özel kayırmalar ya da ayrıcalıklar yoktur.

Locke, Rousseau ve Montesquieu'yu akla getiren doğal yasaların din dışı versiyonları bu ilahi akıl teorilerinden hareketle gelişmiştir. Eşitlik konusundaki modern argümanların büyük çoğunluğu bu fikirlerden ve onların barındırdığı temelde eşit ve eşit saygı görmesi gereken insan anlayışından türemiştir. Bu fikirlerin hepsi, rütbe ve statü gibi olumsal tüm toplumsal biçimler ortadan kalktığında ortaya çıkan insanların özsel eşitliği inancını paylaşırlar.

Bir yanda altta yatan dinsel kültür inançlarıyla uyum sağlarken, öte yanda doğaya karşı olan tüm geleneksel eşitsizlikler ve imtiyazlara karşı güçlü bir argüman sağladıkları için bu fikirlerin son derece önemli bir tarihsel rol oynadıklarından kuşku duyulamaz. Hem liberal (Locke ve diğerlerine kadar uzanır) hem de sosyalist (Rousseau'dan bu yana) geleneklerin dinamizmini destekleyen altta yatan bu güçtü; çünkü ikisi de aynı zamanda hem rasyonel hem de dinseldiler. Aslında, modern çağ boyunca geçerli olan doğal yasa geleneğinin gücü nedeniyle Isaiah Berlin'in ifadesiyle söylersek "eşitliğin değil, yalnızca eşitsizliğin kanıtlanması gerektiği varsayımı" kabul edilebilir.[6]

6. I. Berlin, 'Equality', F. Olagson(der.), *Justice and Social Policy* içinde, Prentice Hall, Londra, 1961, s.131.

O halde tüm bu doğal yasa argümanları bugün nerede? Yanıt kuşkusuz bu yasaların artık miyadını doldurduğudur. İki yüz yıl öncesinin ortak dinsel kültüründen artık çok ötelerdeyiz. Çok az toplum doğadan çıkarılan argümanlarda örtük varsayılan inançların homojenliğine ve kesinliğine inanıyor. Günümüzde insanları Tanrı'yla ilişkilerine bakarak değil, öteki insanlar ve toplumsal kurumlarla ilişkilerine bakarak değerlendiriyoruz. Derslerimizi ilksel ilkelerden değil, deneyim ve bilgiden çıkarıyoruz ve toplumsal gerçeklerin bilişsel geçerliliklerinin değerinden şüphe duymak üzere eğitildik. Sonuç, doğa yasası ve doğal durum argümanlarının dünya hakkında bildiklerimizle ilgisinin kalmamasıdır. Bunlar, apaçık bir biçimde hakların modern dilinde yer ettiklerinde bile arkaik görünmekten kurtulamazlar.

İnsanlar, günümüzde, inanç sıçramaları yapmaya hazır değilseler, bu herhangi bir şeye inanmak için güçlü nedenler aramalarından ve kanıt istemelerinden kaynaklanmaktadır. Son derece tartışmalı olan bu alanda bile, eşitlik hakkında oldukça fazla ampirik kanıt bulunduğundan, böyle bir talep hiç de olanaksız değildir. Pozitif ayrım programlarının faydaları, örneğin, maliyetleri (kızgınlık ve kendinden şüphe duyma) ve faydaları (asıl olarak değişen mesleki kalıplar) hakkındaki kanıtlarla değerlendirilebilir. Eşitsizliğin ekonomik faydaları, yüksek marjinal vergi oranlarının insanları daha az çalışmaya sevkettiğine ilişkin sınırlı kanıta, kaçamak yapmaya sevkettiğine ilişkin güçlü kanıta ve risk almayla girişimin kültürel temellerini aşındırdığına ilişkin daha koşullu kanıta bakarak değerlendirilebilir. Toplumlara bir bütün olarak baktığımızda, nedensellik hakkında kuşku duyulsa bile, gelir eşitliğiyle büyüme ya da ömür uzunluğu arasındaki bağlantının belki belli bir anlamı vardır.[7] Nesnel eşitlik örnekleri üzerine böylesi çalışmalar, ödülün çaba ve liyakatla bağlantılı olması gerektiği yolundaki kamu görüşüyle felsefecilerin daha soyut bölüşüm kuralları (örneğin, Nozick ve Rawls liyakat hakkında neredeyse tek kelime etmezler) arasındaki boşluğu doldurmaya çalışan, eşitlik ve toplumsal adalet konusunda popüler tavırlar üzerine önemli

7. Bkz., örneğin, Richard Douthwaite, *The Growth Illusion*, Green Books, Bideford, 1992.

miktarda çalışmalarla da bağlantılandırılabilir.[8]

Eşitlik görüşlerini savunmada neden arayanlar için, ayrıcalıklı olmalarının ya da geldikleri sınıfın insanları doğal olarak daha iyi yapmadığını, farklı insanların çok farklı güçlere sahip olduğunu, bunların nadiren doğrudan görülebilir ve belirgin olduklarını ve hemen herkesin bir özerklik yetisi taşıdığını doğrulayan, kişisel deneyim ve kültürden gelen deneyimden çıkarılabilecek bir bilgi de mevcuttur. Aynı şekilde, eğitim teorisyenleri, bir yandan insanların değerleriyle ilgili kaba tahminleri yalancı çıkaran, değişik zeka türleri gösterebilirken,[9] genetik gibi alanlarda ortaya atılan argümanlar "ırklar" içindeki farklılıkların ırklar arası farklılıklardan çok daha büyük olduğunu kanıtlayabilir.[10]

Bu tür argümanların günümüzde modern bir politika için Locke ve Aquinas'tan daha anlamlı oldukları tartışma götürmez. Ama bunların, çok zayıf argümanlar, en çok da mutlak eşitlikten yana argümanlar değil, insanlar farklı muameleye tabi tutuldukları takdirde bunun neden böyle olması gerektiğini gösterecek açık ve inandırıcı argümanların olması gerektiğini savunan argümanlar oldukları da kesindir.

B. EŞİTSİZLİĞE KARŞI KOYUŞUN TARİHSEL KÖKENLERİ

Eğer felsefi temeller tartışmalı ve muhtemelen bilginin sıradan kaynaklarından daha az anlamlı ise, farklı dinsel ve kültürel geçmişleri olan insanların paylaşabileceği eşitlikçi bir bakış açısının temeli ne olabilir? Yanıt, bazı bakımlardan, geçmişte neyse bugün de odur. Eşitlik, tek başına bir fikir olarak evrensel insani şefkat duygularının filizlenmesi kadar önemli değildir; bu duygular yoksul toplumlarda belki bastırılmıştır, ama zengin ve istikrarlı toplumlarda öne çıkar. Daha çok eşitlik için mücadele yürüten çeşitli

8. Bkz., örneğin, J. Kluegel ve E. Smith, *Beliefs about Inequality,* Aldine de Gruyter, New York, 1986 ve M. Deutsch, *Distributive Justice,* Yale University Press, New Haven, 1985.
9. Howard Gardner, *Frames of Mind,* Harvard University Press, Cambridge, Mass., 1983.
10. Steve Jones, The BBC Reith Lectures, 1991.

hareketlerin güçlerinin büyük bölümünü aritmetik eşitlik ve aynılığın gördüğü yaygın destekten değil, yokluk ve çaresizlik karşısındaki öfkeden aldıkları sezgisel olarak inandırıcıdır. Bu öfke zenginin servetinden çok fakirin yoksulluğundan kaynaklanır; servet yalnızca karşılanmamış ihtiyaçlar sahnesinde ortaya konduğunda ahlâki bakımdan çirkindir.

Eşitlik savunularının tarihsel olarak da, herhangi bir saf eşitlik arzusundan çok zengin hayırseverlerin ve yoksul çoğunluğun eşitsizliğin muhtemel sonuçlarını altetme yönündeki ortak kaygılarına dayanmakta olduklarını söylemek belki daha doğrudur. Bu sonuçlar, yiyecek, güvenlik, barınak, sağlık ve yakıt gibi temel yaşam araçlarından dışlanma; insanların ne için varoldukları ve nasıl bir bilinçlilik yaratabileceklerine ilişkin bir tür ahlâki görüş temelinde yaşamın tüm potansiyellerini gerçekleştirme araçlarından dışlanma; toplumsal iyilere eşit olmayan bir biçimde ulaşmanın sonucu olan ve hiç kuşkusuz özerkliği zayıflatan tahakküm ve baskıdır.

Bu sonuçlar elbette geniş bir yelpazeye yayılırlar. Ama merkezi eşitlik retoriğine en çok katkı sağlayan, maddi yoksunluktur. Burada argümanın evrensel bir bağlantısı ortaya çıkar: Tarih boyunca kültürlerde ve tüm dinlerde rastlanan yardım ve ilgi. Modern toplumda değişen tek şey yardımın kilisenin aracılığı yerine ya da yardım verenle yüzyüze karşılaşmak yerine devlet aracılığıyla sağlanmasıdır.

Yine de, böyle bir argüman önemli oranda koşulludur. Herkesin yaşamın temel maddi koşullarına sahip olmasını sağlamaya yönelik şefkatli istek insanları göreli eşitsizlikleri ortadan kaldırmak için eyleme ikna eden şefkatten farklıdır. Şefkat, herkesin yiyecek, ısınma, barınak ve güvenlik gibi temel maddi ihtiyaçlarının yerine gelmesine bağlıdır. Bu yüzden kelimenin gerçek anlamında (ve bu 'şefkat' sözcüğünün köküdür) öteki insanların "hislerini paylaşabiliriz".* Bu aynı zamanda sağlık hizmetinin ihtiyaca göre eşit olarak verilmesi gereğini -ölüm ve hastalık karşısında hepimiz eşitiz, birbirimizin duygularını paylaşabiliriz- savunan güçlü bir sezgisel kavrayışın da olası ne-

* Burada yazar "feel with" fiilini kullanıyor. (ç.n.)

denidir. Ancak bazı ortak ihtiyaçların ötesinde ihtiyaçlarımız çok fazla farklılaşmıştır ve dolayısıyla duygudaşlık ve şefkate karşı daha az duyarlıdırlar. Bir karate sınıfına katılmak için, kendi ulusunun bir savaştan galip çıkması için ya da yabancı bir ülkede gerçekten iyi bir tatil yapmak için gerekli araçlardan yoksun bırakılmış bir kişiye şefkat duymak çok zordur. Şefkat belki de ancak Abraham Maslow'un çizdiği, ortak temel ihtiyaçlardan yola çıkan ve daha karmaşık ihtiyaçlara doğru yükselen meşhur ihtiyaçlar hiyerarşisinin en alt seviyesinde iş görür.

Bunun politik anlamı açıktır. Eşitlikçi argümanlar, yoksunluk ve maddi imkansızlığa karşı ahlâki bir karşı çıkış, şefkat ve yardımseverliğe dayandıkları oranda, oldukça sert sınırlamaları kabul etmek zorunda kalırlar. Eşitlikçi argümanlar göreli yoksunluktan çok mutlak yoksunluğu ortadan kaldırma işlevi görürler. Gerçekten de, süregiden bir açlığın var olduğu dünyada, zengin bir kesimden maddi olarak güvende ancak göreli olarak yoksul, bağımlı gruba servet aktarımını haklı çıkarmak üzere ulusal bir topluluk içinde yürütüldükleri takdirde bu argümanlar dağılırlar.

Eşitlikçi argümanların en modern toplumlarda iki kola ayrılmış görünmelerinin nedeni kuşkusuz budur. Geleneksel ve erken dönem modern toplumlarda çoğunluğun serveti imtiyazlı bir azınlıktan alarak bölüştürmekte açık bir maddi çıkarı varken, bu artık olgunlaşmış endüstri toplumları için geçerli değildir. Temel maddi yoksunluklar ağırlıklı olarak çözülürken ve toplumsal yapı modern öncesi toplum piramidinden modern dikdörtgene dönüşürken, eşitlik sorunları da ikiye bölünmüştür.

Sorunlardan bir bölümü eşitlik konusunda çoğunluğun çıkarıyla ilgilidir. Bütün modern toplumlarda, toplumsal konumların kilit belirleyeni olan insan sermayesi ve iş fırsatlarının dağılımı hem eşitsiz hem de rasyonel olarak haklılaştırılamayan ayrımlara (örneğin, cins ayrımı) konu olma özelliğini sürdürme eğilimindedir. Sonuç, reforma duyulan güçlü bir pratik ilgidir, çünkü tikel bir ayrımın ortadan kaldırılmasının çoğunluğun çıkarına olmayabileceği (örneğin, ırka göre ayrım) gerçeğine rağmen, eşit ve ayrımsız muamele görme ilkesi kesinlikle çoğunluğun çıkarınadır. Değinilen nedenlerden dolayı, bu çoğunluk çıkarları aynı zamanda modern bir toplumun esneklik ve uyum sağlayabilme yetisi ve ödüllerin

şeffaf ve meşru bir biçimde bölüştürülmesi için duyulan işlevsel ihtiyaçların özüne uygun görünmektedir.

İkinci sorunlar dizisi, fırsatlardan ve ödüllerden kopuklukları süren ve hâlâ maddi yoksunluk içindeki (toplu taşımacılığın gerilemesi ya da alt-kentleşmeden doğan otomobil ihtiyacı gibi büyümenin sonucu olan yeni yoksunluklar dahil) nüfusun genel olarak asli bölümü ile ilgilidir.[11] Birinci sorunlar dizisi dinamik fırsatların bir paylaşımıyla ilgiliyken, bu ikinci tartışma ekonominin karşılaştırmalı istatistik dediği şey olan gelirin bir kereliğine yeniden bölüştürülmesiyle ilgilidir: Arthur Okun'un ifadesiyle, piyasaya yukarıdan dayatılan, politik olarak haklılaştırılan, ikincil ödül bölüşümü. Şefkatin sınırlarının, bu şekildeki yeniden bölüşümleri eşit muamele ve eşit fırsat hareketlerinden neden daha zor haklı çıkardıklarını zaten görmüştük. Ama başka, belki de daha köklü bir neden daha vardır.

Kökenleri dinde ve doğa yasasında olan eşitlik fikri, sonuçta eşit muamele ve fırsat ilkelerini ayakta tutan hareketlilik ve beceriyle ilgili temel endüstriyel fikirlerle doğrudan çatışma içine girer. Farklı yetenek ve çalışma göz önüne alındığında, eşit sonuçlar adil değildir (Marx bile ancak bolluk koşullarında "herkese yeteneğine göre"den "herkese ihtiyacına göre" ilkesine geçer). Albert Hirschman eşit sonuç fikrini politik olarak savunmanın neden her zaman güç olduğuna ilişkin başka, koşut bir neden ileri sürmektedir. Durumundan memnun olma yalnızca insanların aldıkları ödüllerin düzeyine değil, farklı iki şeye daha bağlı olduğunu savunur: Bunlar gelecek ödüller beklentisi ve başkalarına göre ödülün adilliği duygusudur.[12] Hirschman çok doğru olarak özgürlükçü argümanın "karşılaştırmalı istatistiği" ile fiili olarak haklılıklarının gösterilmesi gereken dinamik bağlamları karşı karşıya koyar. Böylelikle Hirschman'ın argümanı giderek artan eşitsizlik koşullarında toplumsal bağlanmanın neden sıklıkla mümkün olduğunu açıklar, yeter ki insanlar gelecekte daha iyi ödüller alacaklarından emin olsunlar ya da kültür insanları düşük ödüllerin düşük katkılardan kaynaklandığına ikna etmede başarılı

11. C. Jencks, *Inequality*, Allen Lane, Londra, 1973.
12. Albert Hirschman, "The changing tolerance of income inequality", *Essays in Trespassing* içinde, Cambridge University Press, Cambridge, 1981.

olsun. Bu argüman aynı zamanda eşitliğin, yalnızca adil görüldüğü zaman ve egemen kültür, yaşam tarzı ve iletişim yapıları insanları başkalarının ihtiyaçları ve eşit bir bölüşümün adil olma nedeni konusunda özellikle uyardığı zaman destek kazanacağını da gösterir. Böyle yoğun bir iletişim (ve güçlü bir cemaat) olmaksızın, toplumun yüce idealleri ile uyum içinde olmayan (ağırlıklı olarak beceri ve fırsat, çalışkanlık ve sorumluluk gerektiren) bir bölüşümün nasıl meşru hale geleceğini anlamak zordur.

Şüphesiz, bu argüman "bariz olarak" haksız görünen her tür saf eşitlikçiliği zayıflatır (sorumluluk ve sıkı ve kirli işler de eşit olarak dağıtıldığında bile). Ancak bu argüman aynı zamanda piyasanın arz ve talep etkileşimi, tüketicilerin marjinal faydaları ve çalışmada gönüllülük yoluyla ödülleri adil olarak belirlediğini iddia eden radikal serbest piyasa argümanlarının bazı sınırlarını da gösterir. Özellikle geniş kamu sektörüne sahip toplumlar sürekli olarak profesörlerin ve öğretmenlerin, hademelerin ve postacıların göreli değerini kamusal olarak biçmek zorunda kalırken, dolayısıyla bütün ödül sorununu politikleştirirken, beceri ve sıkı çalışmayla ancak kısmi bir ilişkisi olan böyle bir bölüşümün mutlak adilliğini çok az insanın kabul edeceği ortadadır. Gerçekten de, radikal liberal serbest piyasacıların bu sorundan kaçmak için bir tür doğa yasası argümanına başvurmak zorunda kalmaları anlamlıdır: Ancak bundan sonra, ödülün politik ve toplumsal bölüşümü içkin olarak gerekçelerden yoksun ayrımlara karşı duyarlı olsa bile, tüm insanların (Tanrı katında olduğu gibi) piyasa karşısında eşit oldukları savunulabilir.[13]

C. YOKSULLUĞUN ORTADAN KALDIRILMASI

Sonuç olarak eşitlik argümanlarının çok somut sınırlılıkları varsa, yoksunluğun ortadan kaldırılması şefkat argümanları dışında nasıl haklı çıkarılabilir? Ben her biri farklı bir biçimde çoğunluk çıkarına gönderme yapan üç tür argüman olduğunu ileri sürüyorum.

13. Bkz., örneğin, Arthur Seldon, *Capitalism,* Blackwell, Oxford, 1990.

Birincisi, artık aşina olduğumuz toplumsal bağdaşırlık argümanıdır. İddiaya göre, aşırı eşitsizlik ve yoksulluk çoğunluğun yaşam kalitesini aşındıran ve bir toplumun ahlâki temellerini inceden inceye kemiren toplumsal karışıklık, çatışma ve yüksek suç oranlarına neden olur. Bundan başka, geleneksel bir toplumda, önemli orandaki eşitsizlikler meşru ve toplumsal bağlılıkla bağdaşırken, sürekli hareket olanağı ve fırsatlar vaat eden modern bir toplumda, toplumsal hiyerarşinin tabanında yer alanlar büyük bir olasılıkla konumlarını kabul etmeyecekler ya da kendilerinde politik ayaklanma ve suç işleme hakkı görerek tepki göstereceklerdir. Sonuçta, toplumsal olarak bölücü eşitsizlikleri ortadan kaldırmak çoğunluğun çıkarınadır.

Böyle bir argüman, kuşkusuz, gerçek bir cemaat duygusunun olduğu yerde çok güçlüdür. Ortak medya ve kültür, yoğun bir iletişim ve dostluk ve toplumsal sınırlar boyunca etkileşimin olduğu yerde toplumsal parçalanmışlığın maliyetleri tepeden tabana yayılan medyanın etkisi altındaki atomize toplumlarda olduğundan çok daha belirgindir. Böylesi bir argüman aynı zamanda, ağırlıklı olarak yüksek suç oranlarının nedeni olan sıkıntının, heyecan ve anlam kaybının ekonomik bir arkaplanı olduğunun kabul edilmesini gerektirir. Buna rağmen, en parçalanmış toplumda bile bu argümanların sınırlı etkisi vardır; çünkü başkalarını maddi ve psişik koşullardan tümüyle arındırmayı başarmak pratik olarak zordur. Koşulların kötü olduğu, ya başarılılara ya da toplumun tümüne yönelik bir hasedin olduğu yerde, hali vakti yerinde olanların yaşam kalitesi düşmeye, Amerika bağlamında Edward Luttwak'ın "ülke içi intifada" dediği olgu karşısında zayıflamaya başlar.[14]

İkinci argüman insan potansiyeli fikrinden çıkar ve kaşif, girişimci, bakıcı ya da sağaltıcı olarak insanların tüm potansiyellerini gerçekleştirmelerinde ister yerel, ister ulusal isterse bir bütün olarak türe özgü olsun, ortak bir çıkar olduğunu iddia eder. İnsan niteliklerinin karmaşık doğası nedeniyle (örneğin, Howard Gardner'ın insan zekasının yedi tipini düşünün)[15] belirleyici meziyetler hakkındaki en heyecan verici sistemlerin önemli ni-

14. Edward Luttwak, *Times Literary Supplement*, 22 Mayıs 1992, s.9.
15. Howard Gardner, *Frames of Mind*, agy.

telikleri gözden kaçıracağı, dolayısıyla bireylerin becerilerini gerçekleştirme yetileri önünde engel olan her türden eşitsizliğin ortadan kaldırılması yönündeki üretken çerçeveleri desteklemede ortak bir çıkarın olduğu bellidir. Bu argüman ya insan sermayesi ve ulusal rekabet edebilirlik gibi ekonomik bir dilde ya da daha geniş anlamda yürütülebilir: Sınır, yaşamını sağlayan kaynakları kullanmada bir bütün olarak türün çıkarı noktasındadır.

İlginçtir, bu hiçbir zaman eşitliğin basit bir savunucusu olmayan Marx'ı akla getiren bir argümandır. Marx'ın tezinin yapısının tamamı, insan tarihinin amacı olarak, her yönüyle gelişkin birey kavramı etrafında örülmüştü. Tam bir birey haline gelmek bu haklar ve doğal hukuk argümanları yoluyla gerçekleşmiyecektir; çünkü eşit haklar "her hak gibi bir eşitsizlik hakkıdır". Tersine, "genelin özgür gelişiminin koşulu olarak her bir kişinin özgür gelişimi", eşitlikle özgürlük arasında görülen her çelişkinin maddi bolluk ve hakiki özerklik düzleminde çözüldüğü tarihin iç mantığı yoluyla başarılacaktır.

Liberal düşünceyle büyük oranda uyuşan böyle bir argüman eşitsizlik ve tahakküm arasındaki bağlantı konusundaki eski sorunu gündeme getirir. Her tür eşitsizlik karşısındaki en güçlü argümanlardan biri eşitsizliğin tahakküm altına alınan kişiyi küçülten zorbaca bir ilişkiyi gerektirmesiyle ilgilidir. Çoğu insan daha ileriye gidecek ve tahakküm ilişkilerini azaltmış ve tahakküm ilişkisinin getirdiği otoriter ve itaatkar karakterleri geride bırakmış bir toplumda yaşamayı talep edecektir. Bu doğal olarak hoş bir fikirdir. Ancak, Michael Walzer'in gösterdiği gibi kendi başına çok yararlı bir ilke değildir; çünkü vazgeçilmez bir biçimde eşitsizlik ve tahakkümün nasıl azaltılacağına bağlıdır. Örneğin, devlet, gücü eşit biçimde bölüştürme sorumluluğunu üstlendiği takdirde, pratikte devlet gücü, tüm öteki iyilerle değiş tokuş edilebilir ve bu suretle özerkliği kısıtlamada kullanılabilir bir toplumsal iyi olarak paranın yerini almış olur.[16] Başka bir ifadeyle, kendi başına politika, tahakküm ilişkilerinden uzak ve her insanın özgür gelişmesinin bütünün gelişmesine bağlı olduğu, yalnızca devletle para arasındaki ilişkiyi değil, toplumun tüm alan-

16. Michael Walzer, *Spheres of Justice,* Basic Books, New York, 1983.

larıyla ilgilenmeyi gerektiren bir toplumda yaşamayı isteyenlere kesinlikle yardımcı olabilse de, tahakküm ve eşitsizlik sorunlarını çözemez. Argümanı başka bir biçime sokarsak, henüz güç ilişkilerinden uzak bir toplum deneyimi geçirmemiş bir dünyada, özerklik tahakküm ilişkilerinin değil, haklılaştırılmamış ve yerinden edilemez gücün ortadan kaldırılmasıyla sağlanır.

Burada sunduğumuz, toplumsal bağdaşırlık ile bireysel potansiyel ve özerklik argümanları, bir toplumun tüm katmanlarındaki insanlara uygulanabilir. İki argümanın hiçbiri herhangi bir yeniden bölüşümden doğrudan yararlananlara ne de imtiyazlı kesimin özgeci iyiliklerine yönelik değildir. Bundan başka, her ikisi de hem toplumsal çatışma ve insan zayiatının ahlâki kabul edilemezliğini öne çıkaran etik bir biçim alabilir hem de pratik bir yolla başkalarının refahına, eğitimine ya da barınmasına neden yatırım yapıldığını açıklayarak bunun maliyetini üstlenenlerin dolaylı maddi çıkarlarını savunabilir.

Öyleyse argümanların hatası nerededir ve üstünlükleri neden hâlâ tartışma konusudur? Politik kuşku çoğunlukla hükümetlerin yetenekleri hakkında duyulan yaygın güvensizlikten kaynaklanmaktadır. Öte yandan, eşitsizliğe eylemle çare bulma yanlısı argümanların sürekli eski konumlarından daha da geriye gittikleri anlamına gelen yoksullukla savaşın getirdiği hayal kırıklıkları tarihinde aranabilecek nedenleri de vardır. Yüz yıl önce, yoksulluğun tartışmasız bir para sorunu olduğuna inanılırdı. Eğer para emeklilik ikramiyeleri ve işsizlik sigortası, sosyal güvenlik ve kamu hizmetleri, oturulabilir kamu konutları ve iş olanakları sağlama gibi yollarla yeniden bölüştürülürse, eşitsizlik azalır ve yoksulluk ortadan kalkar diye düşünülürdü. Bu çözümleme bir anlamda doğruydu ve hâlâ doğrudur: İyi işletilen bir yönetim mekanizmasına sahip olan ve cömert refah uygulamalarına giden ülkeler yoksulluğu önemli ölçüde azaltmışlardır (ve bu tür hizmetler vergilerden çok daha önemlidir).[17] Avustralya ve Kanada'nın aksine Almanya ve Hollanda gibi ülkelerde transferler eşitsizliği azaltmaktadır. İsveç sistemi, örneğin, özellikle esneklik uygulamalarıyla, ABD'ye oranla dört

17. J. Pechman, *Tax, Reform: the rich and the poor*, Harvester Wheatsheaf, Londra, 1989.

misli insanı yoksulluktan kurtarmıştır.

Ancak basit transferler doğaları gereği çözüm olmaktan çok geçici iyileştirmelerdir. Akıntıya karşı değil, akıntı yönünde politikalardır. Sonuç olarak, bu argüman gelir eşitsizliklerinin yüzeydeki belirgin nedenlerine geri adım atmaktadır. Statü ve konum kazanma araçları yeniden bölüştürülmedikçe, çok az şey değişecektir. Eğitimin doğru bir biçimde fırsatın belirleyici yaratıcısı ve kilit bir toplumsal gösterge olarak kabul edilmesiyle birlikte, büyük yoksulluk-karşıtı programlar, örneğin, Lyndon Johnson'ın Büyük Toplum girişimleri, eğitim fırsatlarını yoksullara açma yönünde dikkate değer birer çaba olarak ortaya çıkmışlardır. İnsanların ekonomiye ve topluma tam olarak katılmaları için gerekli araçların yeniden bölüştürülmesiyle, gelirin sürekli yeniden bölüştürülmesi ihtiyacı ortadan kalkacaktır.

D. SİMGESEL YOKSUNLUK

Bu programlar bir dereceye kadar, bir azınlığa iyi fırsatlar sağlamada kesinlikle etkiliydi, ancak yine de politik güç gerçeği, özellikle ABD'de, daha fazla kaynağın hemen her zaman, ortasınıfın yararlandığı alanlara yatırıldığını göstermekteydi. Gelgelelim böyle olmasa bile, eğitimin tek başına çok az şey başarabileceği ve açık, fayda temeline dayalı bir toplumdaki görünür fırsatların bir adım arkasında, güdüleme (motivation), özsaygı ve insanların sorumluluklarını kavramasına katkı yapan kültür farklılıklarının yuvalandıkları ortaya çıkacaktı. Sonuç olarak, bu tartışma bir kere daha rol modelleri ve liderliğin, özsaygıyı beslemenin ve alt grupları meşrulaştıran kültürlerin öneminin incelenmesi doğrultusunda yürütülmüş oldu. Yoksulluk derinlemesine çözümlendiği oranda, aile yapısı ve kültür gibi hassas toplumsal ayraçların önemleri ve zirvedeki %5'in tüm servetini alsanız da, onlar bir kuşak sonra yine zirveye oturacaktır doğrultusundaki eski yorumun ne kadar geçerli olduğu açıkça ortaya çıkar. Gerçekten, belli bir oranda "simgesel yoksunluk"un olduğu, özsaygının olmadığı ve egemen kültüre geçerliliğin kazandırılamadığı yerde, yeniden bölüştürücü önlemler sadece

eşitsizliği şiddetlendirir. Refah devletine bağımlılık ve daha az bir oranda, pozitif ayrım önlemleri yalnızca bir boyun eğme göstergesi ve utanç kaynağı haline gelir.

Bu yorumlar her antropoloğun öne sürdüğü görüşü, yani simgesel eşitsizliklerin maddi eşitsizlikler kadar önemli olduğu görüşünü doğrular. Ancak bu çok yakın bir dönemde yalnızca ileri toplumlarla ilgili olarak ayrıntılarıyla ortaya konmuştur. Örneğin, Pierre Bourdieu'nun çalışması, modern toplumlarda sınıf ve gücün nasıl en azından iki boyutta -ekonomik sermaye ve kültürel ya da simgesel sermaye- paralel işgördüklerini ve eğitim sisteminin nasıl kuşaktan kuşağa yeniden üretilen eşitsizliklerin hünerli bir meşrulaştırıcısı olarak çalıştığını şaşırtıcı bir özenle sergilemektedir.[18] Bourdieu'nun şeması kültürel olarak geri, kendi başına yükselmiş bir işadamının bir çok bakımdan görece yoksul yazardan, üniversite hocasından ya da öğretmenden neden daha güçlü olmadığını ve modern toplumlarda belirleyici çatışmaların neden daha çok kültürel ve ekonomik sermaye arasındaki alış veriş koşulları etrafında geliştiğini açıklar: Profesörleri ve sanatçıları reddeden girişimci ya da tersi, entelektüellerin boş gevezeliklerine saldıran popüler gazeteler ve bunun karşılığında vahşi materyalizme saldıran entelektüeller.

Eğer toplumsal bağdaşırlık ve bireysel potansiyel argümanlarının geçerlilikleri kabul edilirse, o zaman politik sorun da ağırlaşır. İnsan toplumunun kadere boyun eğercesine eşitlik dayatıcı her çabaya direnme yetisi kabul edilebilir mi? Veyahut kazananı olmayan bir oyun olarak işleyen özsaygı unsurlarıyla (kadının öne çıkması erkeğin zorunlu olarak güvensiz bir duruma düşmesi anlamına gelir, özgüveni gelişmiş bir siyah kültür zorunlu olarak sert bir ırkçı tepki doğurur) bir olumlu-çözüm oyunu içinde işgören (özsaygısı gelişmiş bireyler ve alt-gruplardan oluşan bir toplum aynı zamanda daha büyük kolektif özgüven ve ekonomik refaha ulaşacaktır) özsaygı unsurları birbirinden ayrılabilir mi? Fred Hirsch tarafından konumsal olarak betimlenen[19] ve kır evi, şan ve şöhret gibi yoksunlukları bir refah azalması doğurmayan iyilerle çok daha kolayca çoğaltılabilen psişik ödül kaynakları

18. P. Bourdieu, *Distinction,* Routledge, Londra, 1989.
19. Fred Hirsch, *The Social Limits to Growth,* Routledge, Londra, 1977.

arasında ayrım yapmak toplumsal bir zorunluluk haline mi geldi?

Önceki argümanlar bu soruların yanıtlanmaya değer olduklarını ve eski mekanik yeniden bölüşüm anlayışının varsayımlarına oranla çok daha güç başarılabilir olsalar da, olumlu-çözüm oyunları için bir alanın mevcut olduğunu akla getirmektedirler. Nihayetinde, bir toplumu örgütlemenin, bazıları diğerinden daha tutarlı ve üretken olan çok değişik yolları vardır ve yansıtmalı (reflexive) modernlik koşullarında, toplumlar hakkındaki bilgi örgütlenme tarzlarını geri beslerken, yıkılıp yenisi kurulamaz statükolar ve doğal düzenler yoktur.

Dolayısıyla bu argümanların ima ettiği iki şey vardır. Birincisi; yoksulluk karşısında eyleme geçmenin politik haklılığı, özgeciliğin ötesine geçip yukarıda değinilen değişik türden "çoğunluk çıkarı" argümanlarına varırsa, çok daha güçlü olacaktır. İkincisi, böylesi bir eylem eğer meşru kalacaksa etkili olmalıdır. Bu da aynı anda üç ayrı düzeye seslenmesine bağlıdır: Barınma, yiyecek, yakacak ve güvenlik gibi maddi koşullar; insan sermayesinin bileşenleri (ve bunların pratik olarak kocasından ayrı yaşayan çocuklu bir kadının ya da kent sokaklarındaki gençlerin yaşamına nasıl gireceği); ve yoksulluk bağlamını oluşturan kültür, öncelikle özsaygı yokluğu.

E. AHLÂKIN ÖTESİNDE EŞİTLİK

Tüm modernliğine rağmen, eşitlik inancının kolektif belleğimizde ya da hatta genlerimizde, dışında kalamıyacağımız ve nesnel olarak değerlendiremiyeceğimiz kadar derinlere kök salmış olması pekâlâ mümkündür. Maddi eşitsizlik, sınıfsal ayrışma ve tahakküm, cemaati bölmeden önce eşitliğin, malların ve işin göreli olarak paylaşıldığı neolitik insan tarihindeki kayıp bir cennete takılıp kalmış olabiliriz. Başkalarına eşit saygı göstermek biçimindeki genetik bir eğilimle başa çıkmaya çabalıyor olabiliriz.

Bazı biyolojik ya da doğal temelleri olsa bile, eşitlik buna dayanarak doğanın durumu türünden argümanlarla ve ondan çıkan haklar türü argümanlarla haklılaştırılamaz. Alasdair MacIntyre'ın yazdığı gibi, doğal haklar olmadığına inanmanın en iyi nedeni,

bunun "cadılar yoktur derken sahip olduğumuz en iyi nedenle tamamen aynı türden" olmasıdır, yani bu konudaki "hiçbir girişim...başarılı olmamıştır".[20] Kafa tutmak ve kuşku duymak için eğitilmiş modern bir rasyonel toplumda, yaşam şansı olan herhangi bir eşitlik anlayışı doğal hukuk ya da *a priori* teorilerden (ister Locke'un isterse Rawls'ın olsun) türetilemez ve insanların başkalarıyla eşitliğini destekleyecek soyut bir temel bulunamaz. Bunlar çok sağlam retorik araçları sağlayabilirler, ayrıca iddianın gücü ve değerine dayanaklar sağlayabilirler ancak zorlayıcı bir argümana örnek oluşturamazlar. Hem sonuçta hem de muamelede eşitliği savunan eski dinsel eşitlikçiliğin dayanakları bugün çok daha az inandırıcıdır.

Ama bunu kabul etmek, eşitliğin dayanağını, ya adalet ya da pratiklik temelinde kolektif yeniden bölüşümleri karara bağlama yönündeki her çabanın karşısında olanların ellerine teslim etmek anlamına gelmez. Bu etiği son derece ahlâki konulardan devşirmek de değildir. Aslında tam tersidir. Eşitlik sorununu doğru tarihsel bağlamına yerleştirdiğimizde ve eşitlik üzerinde aşırı düşüncelere dalma şaşırtmacasından sıyrılmış pratik argümanlar ortaya koyduğumuzda, konular gerçekten daha fazla açıklık kazanacaktır. Sonuçlar niyetlerden arındırılabilir, tıpkı inancın rasyonel sonuçlardan ayrı tutulması gibi. Ahlâki yargılar, çoğunlukla katı liyakat fikirleriyle popüler adalet ve hakkaniyet anlayışlarına yakınlaştırılabilir. Artık homojen bir dinsel ve etik gelenek paylaşmayan bir dünyada yaşadığımız gerçeğini benimsersek, ister etik ister değil, bütün argümanların deneyim ve öğrenmeye, kamusal tutum ve değerlerin durumuna ve hangi tür toplumun işleyip hangisinin işlemediğine belli bir gönderme yapabildikleri takdirde anlamlı olacaklarını kabul edebiliriz. Başka bir ifadeyle, ahlâk gökten yere inmiştir. Ahlâk ya aramızdadır, somut faydalar ve ortak çıkarlarla haklılaştırılabilir ve de cemaatlerin yaşanmış deneyimleriyle anlamlı kılınabilir ya da hiçbir yerdedir.

20. Alasdair MacIntyre, *After Virtue*, Duckworth, Londra, 1981.

III. YURTTAŞLAR VE SORUMLULUKLAR

Yurttaşlık tartışması iki bin yıllık geçmişe, Yunan ve Roma cumhuriyetlerine kadar uzanmaktadır. Ama yirminci yüzyıl sonlarında, yurttaşlık tartışmasına ilginin canlanması dönemimizin özel kaygılarını yansıtıyor. Günümüzün yurttaşlık argümanları çevrenin durumundan kamusal yaşamın standartlarına kadar hemen hiçbir şeyin tatmin edici olmadığı kanısından yola çıkmaktadır. Bu argümanlar kaçınılmaz bir biçimde politikanın yarattığı genel hayal kırıklığından ve yurttaşlığa özgü değerlerin ve toplumsal dayanışmanın çökmesinden duyulan korkulardan etkileniyor. Yurttaşlık içinden daha mutlu düzenin görülebileceği bir prizma olarak algılanıyor. Gerçekten, sözcüklerin anlamlarını böylesine yitirdikleri bir zamanda hemen her fikir kendini yurt-

taşlığın dilinc dökebilir. Ancak tüm bunlara rağmen, bu öteki kaygıların ardında yatan ve onlara keskinlik kazandıran ortak bir üsttema vardır. Onsuz yurttaşlık iddiaları hep eksik kalmaya mahkumdur. Bu temanın özü sorumluluk fikridir.

Onyıllarca uykuya yattıktan sonra sorumluluk, yine politik söylemde popüler hale gelmiştir. Çevrenin, eşitsizliğin, kent yaşamının durumuna çare bulmaya çalışan her çabanın zorunlu parçası olarak politikacılar, dini ve sivil liderler tarafından gündeme getirilmektedir. Tüzel sorumluluk retoriğinde, cemaate bağlılıklarını göstermeye hevesli işadamları tarafından bazen sinik bir biçimde kullanılmaktadır. Rene Dubos'nun etkili sloganı "global düşün, yerel davran" toplumsal sorumlulukla bireysel eylem arasındaki bağın örtük bir kabulüdür. Ataerkil refah devletinin uzun dönem etkileri hakkındaki düşüncelerin çoğunda sorumluluğun bireyler, aileler ve kurumlar içinde nasıl güçlendirileceği konusuna yoğun bir ilgi görülmektedir.

Sorumluluk hakkındaki bu argümanların her türden kolay çözüme direndikleri ortadadır. Bunlar doğrudan ne sağ ne de solun argümanlarıdır. Hem piyasanın hakkaniyetten uzaklığına ve ahlâk dışılığına hem de endüstriyel sosyalizmin ortaya çıkardığı sorumluluğun yok olmasına meydan okurlar. Bu argümanlara göre, dünyadaki sorumluluk eksikliği, ancak bireylerin kazanacağı yeni bir ethos ve bir cemaatin parçası olarak yaşamanın anlamının yeni bir olumlanmasıyla çözülebilir. Solun yakın döhem kaygısı eşitlikle özgürlüğün bağdaştırılması iken bu argümanlar bir karşılıklı sorumluluk etiğinde temellendirilmedikçe ne özgürlük ne de eşitliğin fazla bir anlam ifade etmeyeceğini öne sürüyorlar.

Bu makale sorumluluğu daha ciddi olarak ele alabilmenin bazı yollarını öneriyor. Buna göre, solun özgürlük ve güç konusundaki düşüncelerinin sorumluluk sorunlarına seslenememesi yüzünden bir dengesizlik ortaya çıkmıştır. Yine buna göre, bireysel sorumluluk insanlardaki en iyi özellikleri ortaya çıkarır ve cemaatler eğer ortak sorumluluklarda temelleniyorsa, daha iyi işler. Bu makale, ayrıca insanları sorumlu kılma kapasitesini, suçlama ve utandırma gücünü kullanma kapasitesini yitirmiş her toplumun ağır bir bedel ödeyeceğini öne sürer. Dizginlerinden boşalmış piyasaya karşı tutarlı ideolojik alternatiflerin yalnızca, bireysel so-

rumlulukla yaşamlarını kontrol altına almada insanlara yardım etmek için cemaatlerin yapabilecekleri şeyler arasında bağlar kuran alternatifler olduğu sonucuna varır.

Dünya çapındaki üç tarihsel durak bu konuları politik gündeme sokmaktadır. Birincisi, komünizmin yıkılmasıdır. Komünizmin başarısızlığı büyük oranda pratikti; bir türlü iyi işleyemedi. Ancak eşit önemde bir neden daha var ki o da, ister kararlardan etkilenenlere karşı hesap verme isterse bir sorumlu davranış ethosu anlamında olsun, komünizmin sorumlu olmadaki başarısızlığıydı. Bu durumda güç yozlaştı ve mutlak güç mutlak bir biçimde yozlaştı. Marksizm-Leninizm bireylerin gücü nasıl kullanmaları gerektiği konusunda kılavuzluk edemediği gibi, doğruluğun ve uygunluğun standartlarını da koyamadı.

Sonuçta, bugün doğudaki en çekici fikirlerin bir çoğu bireyin ve cemaatin doğruluk ve sorumlulukla yükümlü olduklarını savunanlardan çıkıyor. Vaclav Havel, Sakharov ve Fan Lizhi gibi isimlerin hepsi de güvenilir bir politikanın başlangıç noktası olarak yüksek kişisel davranış standartlarını şart koşmaktadır. Hepsi totaliter, çürümüş ve ahlâk dışı bir toplumun bireysel sorumluluğu herhangi bir anlamda aşındırma etkisine karşı çıkmaktadır.

İkinci durak çevresel bunalımdır. Yeşil hareket yalnızca politikacıların ve sanayicilerin değil, tüm insanlığın sorumluluğuna çağrıda bulunuyor. Radikal yeşillere göre, insanlar başka türlere ve yaşamın kendisine karşı sorumludur. Bazıları süper endüstri uygarlığından tamamen vazgeçmeyi öneriyor, ancak o zaman insan gücünün insanların bu gücü sorumlu bir biçimde kullanma kapasiteleriyle bir hizaya getirilebileceğini savunuyor.

Yeşil hareket daha politik biçimlerinde kirletenin ödemesini sağlayacak başarılı düzenlemeler ve vergiler, daha sorumlu bir tüketim ethosu ve tahribata neden olanlara sorumluluk dayatan bir politik sistem savunusu yapmaktadır. Yeşil fikirlerin en önemli çağrılarından biri, bireyin devletlerin kolektif çözümler bulmasını beklemek yerine değişim yaratmak için pratik, günübirlik adımlar atabilmesidir.

Üçüncü durak yeni sağın içine düştüğü belirgin bunalımdır. Sorumluluk yeni-muhafazakar retorikte her zaman önemli bir unsurdu. Kişisel sorumluluğa yapılan güçlü vurgu insanların devlete

bağımlılıklarını azaltına hamlelerine haklılık kazandırdı. Margaret Thatcher'ın ilk hükümetiyle ilgili olarak gurur duyduğu şey onun "insanların yaşamına bütün olarak hükmeden ve yaşamın hemen her alanına nüfuz eden devletten, devletin kişisel sorumluluğu ortadan kaldırmaksızın bir takım şeyler yaptığı bir yaşama" geçişi başarmasıydı. Bu felsefe sayesinde kamu hizmeti türü eğitim programlarından (bağımlılığı ortadan kaldırma amaçlı), toplumsal fonların yeniden düzenlenmesine (refah devleti parasının sorumlu kullanımını öğretme), okulların kendi başlarının çaresine bakmasından kamu konutlarının halka satımına kadar herşey haklı gösterilebilirdi. Thatcherizm sorumluluğun tümüyle devletten ailelere ve bireylere geçirilmesini vaat etti. Sorumluluk hakkındaki bu argüman hükümetle ilgili olarak da kullanıldı. Yeni-muhafazakarlar tedaviye muhtaç hükümeti, meşru olarak kazanabildiğinden daha fazlasını harcamayan, sorumlu bir varlığa dönüştürmeyi vaat ediyordu. Ronald Reagan'ın adı kötüye çıkmış bütçeden sorumlu yardımcısı David Stockman'ın sözleriyle, bu "başıboş ve kan emici varlık" iyi bir hizmetçi gibi yerinde duracaktı. Sıkı parasal hedeflere bağlılık ve kamu borçlanmasının ortadan kaldırılması Milton Friedman gibi insanların doğal sorumsuzluk ve demokratik politikanın dikine yol alması olarak gördükleri şeyi engellemek için tasarlanmıştı.

Sorumluluk ahlâki hak erdemine destek oldu. Sol, kazanmadan harcayan, bağımlılık yaratan ve insanlarla cemaatlerin özsorumluluklarını soluksuz bırakan bir şey olarak nitelendirildi. Her hastalıktan toplumu ve başkalarını kabahatli bularak durmaksızın mazeret aramakla meşgul gibi gösterildi. Sosyalizm koşullarında başıboşluk asla ortadan kaldırılamayacaktı.

Mülkiyet hakları sorumlu bir toplum yaratmak için araçlar sağladı. Kamu sektörü kelimenin gerçek anlamında parçalanıp satıldı; kamusal mal ve hizmetler özelleştirildi. Mantık kısmen mülk sahibinin sorumlu davranmasına ve kaynakları koruyup kollayarak uzun vadeli düşünmesine dayanıyordu. Aksine, kolektif olarak sahip olunan bir maldan payına çok küçük bir parça düşen bireyin o mala değer vermesi için doğrudan fazla bir nedeni yoktu. Teoriye göre, mülkiyet özen kolektivizm ise özensizlik aşılamaktadır.

Sorumluluk konusundaki düşüncelerden yeterince söz ettik.

Pratik ise bundan farklıydı. Reagan ve Thatcher yılları olağanüstü sorumsuzluk dönemleri olmuştur. Sorumlu davranan hükümet bir yana, Amerikan kamu açıkları uçuşa geçmiştir. Bencillik ve açgözlülük, hükümette ve işdünyasında yolsuzluk yeni-muhafazakar çağın belirgin işaretleri haline geldi. En azından ABD'de Başkan Clinton'un seçilmesiyle ivme kazanan bir popülist tepki ortaya çıktı.

Klasik monetarizmin pratik başarısızlıkları, Laffer eğrileri ve yeterli araştırmadan yoksun kamu reformları, sağın muhafazakarlıkla liberallik arasındaki gerilimi çözmede başarısız kalmasıyla göze batmaya başladı. Özgürlüğün maksimuma çıkarılmasıyla güçlü bir sorumluluk ethosu ya da bu anlamda, özgürleşme ile toplumsal düzen arasında kalıcı bir denge bulunamamıştır. Teorisyenler, sorumluluğu piyasa ve özgürlük gibi soyutlamalara yayma hileleriyle belki tatmin olabilirler, ama kamuoyu bu sürede artan suç oranları ve finansal yolsuzluk patlamalarıyla karşı karşıya kaldığı takdirde bunlara inanmıyacaktır.

Aynı gerilim piyasayı da bünyesine alır. Piyasa kurallarına göre yaşayan herkesin (kabul edilen sınırlar içinde) harcadığını kazanmak, plan yapmak ve malına özen göstermek zorunda olduğu doğrudur. Ama öte yandan bütün piyasalar sorumluluklardan kaçmak için çok güçlü nedenler de sağlar: Maliyetleri cemaate yüklemek, geleceğin ve sonraki kuşaklara bırakılan herşeyin değerini düşürmek gibi. Mülkiyet hakları dar sınırlar içinde özeni besler, ama yalnızca toplumun geri kalanıyla ilişkili olarak özensizlik pahasına. Ayrıca, hemen her eylem "piyasa disiplini"ne ayak uydurmak olarak haklılaştırılabildiğinde ve ahlâk dışı bir ürünü ya da hizmeti tedarik eden hemen herkes gerçek yanlışın genel kamu taleplerinde yattığını iddia edebildiğinde, piyasanın ahlâki inandırıcılığı zedelenir.

Sağcı ideolojinin yanlışları derinlerde yatar. Sorumluluk hem etimolojik hem de felsefi olarak toplumsal bir kavramdır. Düz anlamda "sorgulanabilirlik" anlamına gelir. Bu, insanların cemaatler içinde yaşadıkları ve birbirini sorguladıkları varsayımından doğmuş bir fikirdir. Sonuç olarak, atomize bireyden yola çıkan ve insanların yalnızca haris, bencil ve rekabetçi olduklarını varsayan her politik teori sakattır. Bu yüzden sağı aktif yurttaş gibi kav-

ramlarda yeniden temellendirme çabaları zorluklarla karşılaşmaktadır. Eğer felsefi temel bireycilikse ve bu, bencil, açgözlü eyleme yatkın bir bireycilikse, o zaman baskı dışında bir insanın neden sorumlu davranması gerektiğini açıklamak zordur.

Sağın güvenilir bir sorumlu toplum vizyonu ortaya koymadaki başarısızlığının sol için fırsat kapıları açması gerekir. Sağ bir kere daha ahlâk dışı olduğu, çevre ve eğitimden kamusal yaşama kadar her şeyin standardının düşmesine, kişisel borçlarda bir patlamaya ve kaynakların yağmalanmasına nezaret ettiği suçlamaları karşısında aciz kalmıştır. Ama solun bu açılan kapıdan girebileceği sonucuna varmak da yanlış olacaktır. Çünkü sorumluluk argümanları sosyalize biçimlerin de piyasa egemenliği kadar sorumluluğu dağıtabileceğini öne sürer. Bu argümanlar sorunu bireyin sırtına yıkar. Yapı ve çıkar üstünde ethos ve ahlâkı, politik ekonomi üstünde evrensel değerleri vurgular. Devletin insanların yaşama ve kendini gerçekleştirme koşullarını sağlamadaki rolünü tanımakla birlikte, aynı zamanda devletin sorumluluğu tekelcileştirmesine göz yummanın tehlikelerini de görür.

Bu, solun büyük kısmı için yabancı bir sahadır. Sorumluluk sorunu, sosyalist düşüncenin Hıristiyanlıktaki köklerinden uzaklaşarak, büyük harf 'P' ile yazılan politika ve yapıyla ilgilenmeye başlamasından sonra, hafife alınmıştır. Bu kayma, hepsi de gücün ademimerkezileştirilmesi hakkında olan günümüzün moda sloganlarında bariz biçimde ortadadır. "Yetkinleştirme", "güçlendirme", "yurttaşlık" ve "tüketimcilik" gibi sözcüklerin hepsi gücün dağıtılması hakkındadır. Sağ, insanlara piyasada yetki bağışlayacak, sol da insanlara yerel demokratik kurumlar ya da anayasal teminat altındaki haklar aracılığıyla güçler verecek, böylece devlet parçalanacak ve adil olarak bölüştürülecektir. Bazıları, gücü ve hakları etkin kullanmak için yetkilerin ihtiyacı olan insanlara dağıtılması eylemini savunarak, kavramları aşırı uçlara çekerler. Ancak genel fikir yaygın bir biçimde kabul görmüştür ve hızla yeni bir sağduyu olarak benimsenmektedir.

Sağ, özgürlükçü radikal demokratik ve popülist argümanların gücünü, sol da piyasanın örgütsel erdemlerini öğrenirken, ikisi de birşeyleri yitirmektedir. İkisi de ahlâki argümanlar karşısında şaşkın durumdadır. İkisi de gücü, parçalanıp bölüştürülebilecek bir

meta, devleti nüfusun şu ya da bu kesimlerine yetki birimleri dağıtmayı seçebilen bir organ olarak görme noktasına gelmektedir. Bu bir kere kabul edildiğinde, güç yalnızca orada ve kullanılmayı bekleyen bir şey olur çıkar. Bir Noel Baba devleti, hizmet götürdüklerinden hiçbir talepte bulunmaksızın gücü bol keseden dağıtır. Sağ ve sol bölüştürülecek şeyin çekiciliğine göre rekabet ederler. Sağ vergi indirimleri, devlet destekli kamu konutları ve kamu hizmeti gören kurumların hisselerini, sol ise yerel meclisler ve yurttaş hakları, eğitim kredileri ve mezhep okulları öneriyor.

Yok olup gitme üzerine rekabete giren partiler ve devletler kuşkusuz tarihsel bakımdan yeni bir şeydir ve çekici olmadıkları da söylenemez. Ama yanıtlanmamış zor sorular yine de ortada kalır. Bunlardan birisi, eğer anlamlı olacaksa ademimerkezileşmenin güç kadar sorumluluğu da bölüştürmesinin gerekli olduğudur. Bunun anlamı, başarısızlıkların olacağı ve bazılarının gücü etkin olarak kullanmada yetersiz kalmalarının bedelini ödeyecekleridir. Bu da yetkinleştirilmiş yurttaşların aynı zamanda toplum karşıtı eylemlerinin cezasını tüm ağırlığıyla çekmeye hazırlanmaları gereğine işaret eder. Bu durum, yurttaşlığın yükümlülük getirdiği fikrine karşı çıkan liberterlere doğrudan bir kafa tutuştur: Böylesi bir hak artışı nerede son bulur? Evrensel dayanışmaların ve karşılıklı sorumlulukların olmadığı, parçalanmış, heterojen bir postmodern dünyadan duyulan rahatsızlık haklı bir rahatsızlıktır.

Bu sorulara daha sonra tekrar geri döneceğim. Şimdilik, ademimerkezileşmenin gücü elinde bulunduranları, onu daha iyi kullanma sorumluluğundan kurtarabildiğini ve politikacılara mükemmel bir mazeret sağladığını kabul etmek yeterlidir. Özelleşip ademimerkezileşerek, felaketler karşısında kolayca omuzlarını silkip "beni ilgilendirmez" diyebilecek konuma gelirler. Yeni sağ, hem politikacılar hem de bürokratların klasik itkilerinin imparatorluklar kurmak olduğunu iddia etmektedir. Ancak 1980 ve 1990'lar boyunca, devletler tüm politik eğilimlerden gönül rahatlığıyla çekildiler. Neden basittir. En rasyonel ve kavrayışlı modern bürokrasi modern şirketler gibi, gücünü en çoğa çıkarmayı, sorumluluğunu ise en aza indirmeyi hedefler. Bunu yapmak için kendisini stratejik bir çekirdeğe kadar daralır ve tüm faal iş-

levlerini dağıtır. Stratejik kontrolü ve gücün tüm ek faydalarını elinde tutarken, işler sarpa sardığında haklı olarak masum olduğunu söyleyebilir.

A. ÖZGÜRLÜK VE KEYFİLİK

Sol, zorba devletle özdeşliğinden sıyrılırken, özgürlükle özdeşleşmeye can atmaktadır. Sol, sağ ve merkez eylemlerini özgürlük alanının genişletilmesi olarak haklılaştırıyor. Özgürlük Pekin, Bağdat ve az sayıda yüzüstü bırakılmış öteki ülkeler dışında neredeyse hiçbir gözle görülür düşmanı olmayan tartışmasız bir idealdir.

Özgürlük hemen her durumda iyi bir şeydir. Zorbalık altında yaşayan biri için özgürlükten daha önemli bir şey yoktur. Acil, neredeyse elle tutulur bir ihtiyaçtır. Özgürlük bizzat yaşamın zorunlu koşuludur. Ama "devrim gelip çattığında" özgürlük, hâlâ zorunlu bir koşul olabilse de, artık hiçbir şey için yeterli değildir. Başkalarına nasıl davranılacağı, nasıl paylaştırılacağı, nasıl düşünüleceği ve ne hissedileceği konularında hiçbir ipucu vermez. Değerlendirme, doğru ya da yanlış hakkında bir şey söylemez. Tüm büyük sorunları yalnızca toplumsaldan bireysele havale eder. Özgürlük retoriği en kötü durumda anlamın hiçlik tarafından işgal edilmesini temsil eder.

Bu liberter sağ kadar Marksist sol için de doğrudur. Marksizm güç sorununda sonradan kötü anılacak bir biçimde sessiz kalmıştır. Entelektüel emeğin çoğu gücün ekonomik, ideolojik, kültürel çok katlı biçimlerinin ayrıntılandırılmasına giderken, gelecekte gücün ortadan kaldırılabileceği ve .yerini koşulsuz özgürlüğün alabileceği ütopik inanca kolayca boyun eğebiliyordu. Eğer sonuç güçsüz, devletsiz ve dolayımlı temsilcilerin olmadığı bir toplumsa, sorumluluk ve denetlenebilirlik sorunları yoktur. Özgürlüğü maksimuma çıkarma modern ütopyaların bir karakteristiğidir. Sorumluluk taşımanın özgürlüğü solumak kadar insan potansiyelinin bir amacı olup olmadığı tartışmalı da olsa, sorumluluğun maksimuma çıkarılması asla rastlanan bir şey değildir. Bu anlamda ütopyalar çocukçadır. En kötü demagoglar

gibi, talep etmeksizin vaat ederler.

Geçmişte özgürlükle keyfilik, özgürlükle doğru şeyi yapma özgürlüğü arasında açık bir ayrım yapılırdı. Tercihle bireyin onu en iyi biçimde yapma görevi arasındaki bu ayrım modern politik söylemden daha baştan dışlanmıştır. Doğru yapma yönünde güçlü bir duygunun yokluğunda, özgürlük keyfilikle eşanlamlı hale gelmektedir.

B. DENETLENEBİLİRLİK

Solun tutarlı bir biçimde sorumluluktan bahsettiği bir alan da denetlenebilirliktir. Bu fikrin, radikalizmle keyfi güç kullanmaya karşı muhalefetin eşitlenmesine paralel giden uzun bir tarihi vardır. Demokratik ve ardından sosyalist devrim, gücü sorumluluk ve denetlenebilirlikle aynı çizgiye getirmeyi vaat ediyordu. Kralların kaprisleri ve bankacıların vurdumduymazlığı yerine kamuyu ilgilendiren eylemler sıkı irdeleme ve yargılamaya açık olacaktı. Güç kullanan herkes siciline göre kalacak ya da düşecekti. Hükümet denetlenebilir, şeffaf, duyarlı ve sorumlu olacaktı. Gücün öteki ucunda bulunanlar kendi adlarına ne yapıldığını bilme şansına sahip olacaklardı.

Günümüzde bile bu geleneğin güçlü yankıları duyulur ve hâlâ bu konuda yapılacak çok şey vardır. Freedom of Information Acts, şirketlerde yönetime katılma, yerel faaliyetlerde, eğitim ve kamu hizmetlerinde demokratik denetim, hepsi ulusal hükümetlerin ve uluslar-aşırı şirket ve örgütlerin görülmez ve sorumsuz gücünün artışına karşı gündeme getirilebilir. Bu, özellikle Britanya gibi geçirimsiz toplumlarda iyi olur. İster firmalarda, hizmet sunanlarla kullananlar arasında isterse planlayanlarla planlananlar arasında olsun, çok az sayıda denetim yolu olduğu gerçeği yerinde duruyor.

Yanıtlanabilirlik birden çok doğrultuda işgörmeye başladığında sorunlar baş gösterir. Hepimiz güçlünün güçsüz karşısında yanıtlama yükümlülüğü taşıması gereğini kabul ederiz. Ama güçsüzler de eylemleriyle hadlerini aştıklarında -doğayı kirlettiklerinde, başkasının işini elinden aldıklarında ya da farklı bir yaşam tarzını tercih et-

tiklerinde- birbirlerine karşı yanıt yükümlülüğü taşımazlar mı? Birey, cemaat ya da devlet karşısında denetlenebilir mi? Çalışanın çalıştırana, yurttaşın devlete karşı sorumluluğu nelerdir? Bir gencin kendisine yiyecek, barınak ve eğitim sağlayan toplum karşısında yükümlülüğü var mıdır? Bunların hepsi, sözleşme yükümlülükler de getirir mi ya da sözleşmenin tanımladığı yurttaş başka bir olumsal ilişki midir gibi toplum sözleşmesindeki eski sorunların yeni bir biçimde ifade edilmesidir.

C. GÜÇ İLE SORUMLULUK ARASINDAKİ BAĞ

Bu sorulara yanıt vermek için, sorumluluğun tek başına özerklik ve denetimden öte şeyler anlattığını kabul etmekle işe başlamalıyız. Günlük kullanımda sorumluluk aynı zamanda ahlâki alana, görev ve yükümlülüğe de gönderme yapar. İçkin idealinin özdüzenleme ve kendini kontrol olduğunu söyleyebiliriz. Bu da tartışılmasını olağanüstü zorlaştırır. Zira, hiçbir modern toplumda tek bir ahlâki düzen, tek bir ahlâki zemin yoktur. Çok sayıdaki zeminlerden, hükmeden bir zirveden çok çeşitli tepe noktalarından söz etmek daha doğrudur.

Politik karşı çıkış ahlâki homojenliğin monolitik (ve kuşkusuz sıklıkla ikiyüzlü) bir geçmişini yeniden yaratmak değil, farklılıklar içinde daha yüksek davranış standartları geliştirmek, kötü karşısında iyiyi ödüllendiren geri besleme devreleri yaratmak ve bilinçli olarak nedensellik ve suç çizgilerini belirlemenin hiç de kolay olmadığı büyüyen ölçek ve karmaşıklığın beklenen ve tehlikeli sonucu olan sorumluluk erimesine meydan okumaktır.

Bu, modern dünyada kabul görmüş davranış biçimlerinin çoğuna karşı çıkmak anlamına gelir. Bir örnek de, yüzyılı aşkın bir süredir sigortaya duyulan inançtır: Hataların ve talihsizliklerin öngörülebileceği ve telafi edilebileceği fikri. Bu inanç sonuçta beşikten mezara koruyucu bir örtü olarak toplumsal sigorta fikrinden doğan refah devletine katkıda bulundu. Öte yandan, serbest piyasada onurun zedelenmesi gibi zararlara kadar herşeyin sigortası olanaklı hale geldi, öyle ki hayat sigortası istatistik ölçülerinin hükmünde sorumluluğun yerini olabilirlik aldı.

D. SORUMLU BİR TOPLUM

Sorumluluğu da en az eşitlik ve özgürlük kadar ciddiye alan bir toplum tahayyül etmek zor değildir. Bunun bazı öğeleri zaten bildiğimiz şeylerdir: Suçluların neden oldukları zararları telafi etmeleri gerekir (ve suçun doğasına uygun ceza görmelidirler); doğayı kirletenlerin yol açtıkları pisliği temizlemeleri gerekir; ilaç şirketleri neden oldukları yan etkilerden sorumludur; kiracılarla ev sahiplerinin karşılıklı yükümlülükleri vardır; sendikalar anlaşmazlığın maliyetlerinden sorumludurlar. Diğerleri daha az bildiktir: Hükümetler sorumlu davranışın gerektirdiği maddi ve kültürel becerileri artırmalıdır; yatırımcılar yatırım yaptıklarının eylemlerinden yasal olarak daha fazla sorumlu tutulabilmelidir; şirketler kendileri için çalışan insanların yaşamlarından daha çok sorumlu hale gelmelidir; emeğin karşılığı işçinin nitelikleri ya da piyasanın taleplerinden çok doğrudan sorumluluk alınayla daha çok bağlantılandırılmalıdır, öyle ki hemşire ve yönetici, komisyoncu ve gazeteciden daha çok ücret alabilsin; yöre halkının tersine davranma hakkı da tanınarak, kendi sokaklarında temizlik, denetim ve planlamayı örgütlemesi gerekir. Benzer sorumlu davranış ilkeleri tüm alanlara uygulanabilir: Yüksek vergiler sermaye sahiplerini her zaman kolay çıkış yolları arayarak endüstriden endüstriye sıçramaktan caydırabilir; yerel birimlerin yöneticileri bir hizmetin aksamasından doğrudan sorumlu tutulabilir; eğitim, Japonlara özgü grup değerlendirmesi uygulamasında olduğu gibi, karşılıklı yükümlülüğü besleyebilir.

Ancak bu programların her biri doğrudan eşitlikle özgürlük arasındaki çağlar boyu süren gerilime tutulacaktır. Yöre halkına kendi çöplerini toplama hakkı tanıma ya da bölgelere ekonomik kararlarını oluşturmada özerklik verme hızla eşitsizliğin artmasına yol açabilir. Bunlar giderek toplumsal bir antagonizmanın kaynağı ve çoğu insanın karmaşık bir dünyada yaşamını sürdürebilmek için ihtiyaç duyar göründüğü mazeretleri ortadan kaldıran bir felsefe karşısında duyulan öfkeye dönüşebilirler. Bu durumda, eşitlik ve özgürlüğü değiş tokuş edilebilecek nicelikler olarak görmek yerine, sorumluluğun prizmasından bakarak ikisinin de kısmen çözülebileceğini kabul etmek gerekir. Sorumluluk

fikri, başkalarının ihtiyaçlarını dikkate alma yönündeki toplumsal sorumluluğu uyandırarak, gerilimi yüksek bir zeminde çözer. Son tahlilde, eşitlik ve özgürlük yalnızca cemaatin gücünün kendi içindeki çatışmaları anlamsız kıldığı, son derece ahlâki toplumlarda çözülebilir.

Bu argümanlar radikal biri için başlangıçta kafa karıştırıcıdır. Araçlarından yoksun olanlardan sorumluluğu üstlenmelerini beklemek son derece gerici bir yaklaşım görünüyor. Güçlülerin yararına, onların güçleri için yeni bir dizi meşruiyet zemini sağlıyor sanki. Ama pratikte sorumluluktan en bağışık olanlar özellikle en güçlü kurumlardır. Bizzat hükümet bunun en açık örneğidir. Beş senede bir yinelenen işe yaramaz bir araç dışında hükümeti hesap vermeye çağırmak gerçekten zordur. Yasal bakımdan, egemenliği mutlaktır, yalnızca meclis görüşmeleri ve şikayet yollarıyla uçlardan köreltilmeye çalışılır. Şirketler eşit önemdeki diğer örneklerdir. Sınırlı sorumluluğun keşfinden bu yana kapitalist teşebbüsün bu yasal sorumsuzluğundan sual edilemez. Sorumluluk gerektiren yalnızca tek bir gerçek ilişki vardır, o da hissedarlarla yöneticiler arasındaki ilişkidir. İster işçilerle, tüketiciler isterse kirletilenler ya da mutsuz edilenler olsun, tüm diğerleri, yalnızca birer izleyicidirler. Sendikalar bile oyunun kurallarını çabucak öğrendiler ve kendileri için bir dizi yasal muafiyet elde ettiler; bu arada diğer meslek dalları da dış dünya tarafından sorumlu tutulma tehlikelerini sınırlayacak düzenlemeler yaptı.

Sorumluluğu yaymayı amaçlayan ciddi her program toplumun en alt katlarında yaşayan, işsizler ve refah uygulamalarıyla ayakta duranlardan değil, en güçlülerden başlamalıdır. Ancak bu programın radikalizmi herkese uygulanacaktır; çünkü sorumluluk kadar gücü de devretmeyi vaat etmiş bir toplum aynı zamanda insanlara kendi felaketlerini hazırlama hakkı da vermelidir. Ekonomik alanda "yetkilendirme" zorunlu olarak başarısızlıkların olacağı ve bunların can yakacağını kabul etmeyi de getirir. Aslında, ister mahkemeler ve meslek dallarının kendi düzenleyici ethosları yoluyla isterse tetikte bekleyen medya ve etkin düzenlemeler yoluyla olsun, kaynakları kullanılanlara ve yaşamları etkilenenlere karşı belli bir hesap verme zorunluluğundan kaçış yoktur. Genelde bir sorumluluk politikası zorunlu olarak risk ve

tehlike içerir. Özgürlüğü kurtuluş kadar yük haline getirir; çünkü bu insanları kendi potansiyellerini gerçekleştirmeye yüreklendiren her politik projenin zorunlu parçasıdır. Harekete geçirici bir risk olmaksızın insanlar ve kurumlar en iyi niteliklerini ortaya çıkaramazlar.

Bu durumda devlete gerek kalır mı? Buradan çıkan bariz sonuç şudur: Eğer devlet bilinçli olarak daha sorumlu bir toplum yaratmaya girişecekse, omuzlarına ağır bir yük biner. Kendi dürüstlük ve uygunluk ölçüleri herkese eşit uygulanmalıdır. O muazzam ikna etme ve kendine bağlama gücünü kullanacaksa, bu kendi fikirlerine bağlı kalma biçiminde olmalıdır. Aksi halde sonuç, karşılıklı yükümlülüklerin feci bir aşınması, Stalinizmin en acı miraslarından olan iflah olmaz bir ahlâk dışılık olacaktır.

Sorumluluk fikri kolay çözümlere kapalıdır. Ama en azından anlamlı soruları gündeme getirir. Bunlara yanıt verilmelidir; çünkü küreselleştirici bir piyasa ve daha hareketli ve olumsal toplumların ortaya çıkardığı güç ve sorumluluk bağlarının kopması, komünallik ya da kolektivizmde temellenen tüm felsefeleri tehdit eder. Hiçbir cemaat ortak sorumluluk idealleri olmaksızın birlikteliğini koruyamaz. Bir toplum eğer sorumsuzluğu ödüllendirirse; parasal ödüller yerine sorumluluklar almayı seçen insanlarını aşağılar ve engellerse; eğer çocuklarına öğretmen ya da doktor olmaktansa, borsa simsarı ya da spor otomobil reklamcısı olmak daha iyidir mesajı yollarsa; Albert Hirschman'ın ayrımını kullanırsak, ses yerine çıkışı yüreklendirirse, kesinlikle mutlu olamaz. Eğer tüm ilişkiler ve yükümlülükler olumsalsa, sonucun kötü kararlar ve istenmeyen neticeler olması kaçınılmazdır.

"Sorumluluk" yirminci yüzyıl sonlarında donuk ve işlevsiz bir sözcük, bir parça aşırı dindarlık halini aldı. Feministler durmaksızın erkeklerin sorumluluk almadan güç arzulamalarını eleştiriyorlar ve bunu doğurma ve besleme sorumluluğuyla karşı karşıya getiriyorlar. Yeşiller ise sorumluluğu yalnızca çevreyle ilgili gündeme getiriyorlar. Bu arada sol, bireylerin başkalarının kaderlerinden sorumlu olma duygusu sosyalist politikaya bulaşmanın ana güdülerinden biri olmayı sürdürse de, sorumluluk hakkında konuşmaktan uzun süredir sıkılmaktadır.

Sağ ahlâkçılıkla ultra liberalizm, kendi birey kültüyle küresel

kapitalizmin en ileri örgütlü biçimlerini birbirine bağlayan ekonomik göbek bağı arasında debelenirken, basit bir fikri yeniden değerlendirme, herhangi bir politik uygulama ya da reformu turnusola batırma zamanı gelmiştir. İnsanları yaptıkları için daha fazla sorumluluk yüklenmeye yüreklendiriyor mu? Başkalarının yaşam düzeyleri için sorumluluk üstlenmeyi seçen insanları ödüllendiriyor mu? Belki, "nerede olabilirlik orada bireysel sorumluluk, nerede zorunluluk orada kolektif sorumluluk" sloganıyla bu gibi testler pratik hale gelebilir. Politika soyut ideolojilerden daha anlamlı görünen katı etiğe bir adım daha yaklaşabilir ve başlıca görevleri hep hesap vermekten kendilerini korumak olan insanların çıkarlarını gözetmekten biraz daha uzaklaşabilir.

IV. ÇİVİSİ ÇIKMIŞ DÜNYALAR: DEĞİŞİM VE DENGE POLİTİKASI

Eşi görülmemiş bir bolluk ve teknolojik kontrole rağmen, yirminci yüzyılın sonları dipten gelen bir korku ve kuşku dalgasıyla nitelenmektedir. Bu belirsiz ruh hali bizzat tek bir doğru ve dünyanın tek bir yorumu fikirlerini sorgulayan kültürel postmodernizm teorilerinde, küçük nedenlerin ne kadar geniş ve kestirilemez sonuçları olabileceğiyle ilgilenen yeni katastrof ve kaos teorileriyle fizik bilimlerinde ve önceki çağın politikasını belirlemiş olan aydınlanma, ilerleme ve özgürleşmenin büyük hikâyeleri hakkında kuşku uyandıran bir iklimde yankısını buluyor.

Belirsizlik kesiksiz değişimin bir ürünüdür. Geçmişte, özellikle Marksist gelenekte değişim kestirebilme, kesinlik ve ilerleme ile birlikte akla gelirdi. Dünyanın dönüşümü, araçlar ve

amaçlar bilinebilir ve kavranabilirdi. Yirminci yüzyılın deneyimleri ardından artık hangi belli aracın hangi sonuca yol açacağı ya da bugünün çözümünün yarının sorunu olup olmayacağından emin olmak kolay değil. Değişim sanki artık düz bir hat yerine zigzaglar çiziyor, süreksiz sıçramalarla ileri ve geri gidiyor. Kestirilemez değişim kültür ve doğrulardan iklime, soluduğumuz havaya, öğrendiğimiz becerilere kadar her şey hakkında yaygın belirsizliği getiriyor. Belki, hepsinden önce, belirsizlik hem doğal hem de insani çevrenin ona uyarlanma araçlarımızdan daha hızlı değiştiği korkusunu alevlendiriyor.

Belirsizlik farklı türden bir politika gerektiriyor. Bazıları daha dikkatli, bazıları ise büyük tasarıların sonuçlarından ürküyor. Kimileri politikayı tümüyle terkederek günlük ve kişisel uğraşlara dalmış, kimileri için ise belirsizlik en iyisini kökten dinlerde gördüğümüz en yalın ve basit inançlarla kesinliklerin ısrarlı arayışını besliyor.

Yine de, belirsizlik zayıflık kadar kuvvetin de bir kaynağı olabilir. Bilgilerimizin sınırlarını tanıyarak dünya ve onun değişim karşısında şekil alabilirliği ya da buna direnişi hakkında pratik dersler çıkarabiliriz. Ekonomik, ekolojik ya da toplumsal birçok sürecin herhangi bir doğrudan kontrolün ötesinde olduğunun kabul edilmesiyle birlikte, 1789, 1848, 1917 ve 1968'in kahraman yeni dünyalarının esinlendirici gücünden bir şeyler yitirmiş olsa da, modern muhalefet politikalarının gerçekliğine çok uygun olan daha gerçekçi ve savunmacı bir radikal politika ortaya çıkar. Bugün için ütopyalardan sıyrılmış sol, özgürlük ve somut yaşam alanını dikkatle oluşturarak ve hiç görmedikleri bir dünya hakkında vaatlerde bulunmak yerine insanları bu dünyanın tehlikelerinden koruyarak, savunmacı bir rol oynadığında çok daha etkin olmaktadır.

A. KESİNLİK MİRASI

Yüzyıl önce tarih genelde engelsiz bir ilerleme olarak görülürdü. İster evrimle ister devrimle olsun, insan kapasitesinin ve aklının birikimleriyle sağlanan ilerleme, belirsizlik, boş inanç ve

yanlışlardan doğru ve kesinlik yönünde bir hareketti. Sol genelde bu geleneğin bir parçasıydı. Sol, bilimsel umutla binyılcılığın o bilinen karışımı, dünyanın yeni baştan kurulabileceği ve insanların da temelde şekil verilebilir ve mükemmelleştirilebilir oldukları inancı tarafından biçimlendirilmişti.

Arı haliyle Sosyal Demokrat ve Marksist-Leninist partilerin programlarında görülen bu inanışa göre güç, bir araç olarak kullanılabilirdi. İşçi sınıfı bir kere devlet gücünü eline geçirdikten sonra dünyaya ideal bir biçim verilebilirdi. Bilimin getirdiği iyimserlik etkisiyle, tüm sorunların rasyonel olarak çözülebileceğine dair yaygın bir inanç vardı. Toplumsal dünya da doğal dünya kadar şekil verilebilir, kontrol edilebilirdi.

Bu bakış açısının derinlerde uzantıları vardır. Birisi, sosyalizmle birlikte her türlü tehlikenin ortadan kalkacağı düşüncesidir. Başka insanlardan ya da devletten korunmaya ihtiyaç yoktu: Devletin gücünün yurttaş haklarıyla dengelenmesine de gerek yoktu. Genelde orduya bile ihtiyaç olmayacaktı. Ütopya, sözcük anlamıyla, olmayan yerdir: Yani sınırları olmayan ve dolayısıyla düşmanınkileri dengeleyecek kuvvetlere ihtiyaç duymayan bir toplum. Uluslararası sosyalizmin düşünde tehlikeler yok olur; çünkü artık sınırlar ve düşmanlar yoktur.

Rasyonel kontrole inancın başka bir uzantısı da insanların sınırlarından kurtulup özgür olabileceği fikriydi. Sosyalizm çoğu kapitalist ideolojiyle birlikte kıtlıkların yaşanmadığı, bölüşüm ve mücadele sorunlarını çözecek kadar bol maddi kaynağın olduğu bir dünyaya doğru yol almakta olduğumuz umudunu paylaşıyordu. Sınırlarını parçalayan bu dünya fikri endüstriyel kapitalizm ve sosyalizmin, Lenin, Brunel ve Robert Moses'in ortak mirasıdır; ve tüm belli başlı politik felsefelerin içine işlemiştir. Büyümeye, bilime ve teknolojiye, denizler altında tüneller açma, nehirlerin yolunu değiştirme ve uzaya füzeler gönderme gibi büyük projelere inancı ayakta tutan bu fikirdir. Bu akla bağlı bir inançtır. Dünya değiştirilebilir; çünkü açık bir biçimde anlaşılabilir, ayrıntılarıyla gözler önüne serilebilir ve bilgisayar çağında taklit edilip model alınabilir.

B. BELİRSİZLİK VE DENGESİZLİK

Tarih bugün sürekli bir ilerleme kadar birikimsel bir felaket olarak görülüyor. Solda dönüm noktası, Walter Benjamin'in ilerlemeyi ayaklarında muazzam bir çöp yığını biriktirerek tarihi gerilere fırlatan berbat bir fırtına olarak tanımlayan meşhur vizyonuyla başlar.[1] Bu dengesizlik ve şeylerin çivisinin çıktığı duygusu bizi artık ondokuzuncu yüzyılın tasasız güveninden uzaklaştırıyor. Bugün bu dengesizlik ekonomik ve toplumsal olabilir, maddi kaynaklar ve yaşam fırsatlarının bir dengesizliği, sınıflar, bölgeler ya da ırklar arası bir dengesizlik olabilir. Ekolojik olabilir, kısa dönemli hırsla uzun dönem yaşamı sürdürebilme arasında bir dengesizlik; ve psişik ya da tinsel olabilir, iç dünyamızın ihtiyaçlarıyla yaygın kültür ve adetlerin sundukları arasında bir dengesizlik olabilir. Değişim tekdüze ve birikimsel olmaktan çok istikrar bozucu olarak görülmeye başlanmıştır.

Bu anlayış belli başlı politik felsefelerden duyulan hayal kırıklığında ve denge nosyonuna, parçalar yerine bütüne güçlü bir vurgu yapan çeşitli Yeşil ve New Age hareketlerde yankısını buluyor. Yaşamı sürdürebilirlik ve mutedil ekonomi gibi yeni sloganlar bu kaygıyı yansıtır. Taoizmin, Budizmin ve Hinduizmin ve derin ekoloji hareketinin etkileri toplumsal dengesizlikle kişisel, psişik dengesizlikler arasında yeni bir eşitlik de ortaya koymaktadır.

Geleneksel denge ve ahenk fikirleri uzun yıllar önce Batı'nın dünya görüşünden silinmiştir. Bu fikirler dengeye oturmuş bir yasama, yürütme ve yargı temelinde mekanik denge sağlayıcı bir sistem olarak tasarlanan ABD anayasası gibi endüstriyel dönem öncesinin yapılanmalarında ya da ekonomistlerin tuhaf bir biçimde kapitalist ekonomiyi bir genel denge sistemi olarak gören anlaşılmaz yaklaşımlarında kısmen yaşıyor.

Buna karşılık, devrimci sosyalizm gibi devrimci kapitalizm de her zaman dinamik dengesizlikleri güçlendirmeyi, farklılık yoluyla toplumsal değişim ya da birikime yön vermeyi gözetmektedir. İkisi açısından da kitleleri, sıradan ortalama insanları peşlerinden

1. Walter Benjamin, *Illuminations: Theses on the philosophy of history,* Fontana, Londra, 1970.

sürükleyerek sistemi yönlendirenler az bir farkla önde, belli bir üstünlüğü olan öncü gruplardır. Bu endüstriyel toplumların özüdür: Sürekli, birikimsel değişim ve kısıtlamaların kaldırılması. Bu gücün varlığında, bu ilerleme fırtınasında denge fikirleri gerici ve muhafazakar, aklın ve ilerlemenin uygulamaları karşısında birer engel olarak görülür oldu.

Akıl ve rasyonalitenin güçle eşleşmesiyle birlikte ne sosyalizm ne de kapitalizm tarihsel rollerinden kuşku eder oldular. İkisi de bir tarihsel kaçınılmazlık, alternatifsizlik duygusundan güç aldılar. Gulaglar ve toplama kamplarının, nükleer bombalar (özgürlük ya da sosyalizm için yapılmış), eugenics (ırkın ıslahı; ç.n.) ve yapay zekaların yönlendirdiği füzelerin yüzyılında, kesinlikler ağır bir bedeli beraberinde getirmektedir. Güç nasıl sürekli dikkat, özen ve eleştiri isteyen bozucu bir araç haline gelmişse akıl da hilebaz bir hizmetçiye dönüşmüştür. Yirminci yüzyıl boyunca istisnasız hemen her ideoloji ve harekete felaketin önceden görülemeyen eli dokunmuştur. İyi niyetler cehenneme giden yollara dönüşmüştür.

1980 ve 1990'ların küresel serbest piyasa kapitalizminin ödediği bedeller arasında ekolojik felaket, kitlesel açlık ve kronik finansal istikrarsızlık sayılabilir. Kıyım adeta Stalinist komünizmin, Nazizmin ve Pol Pot'un endüstri karşıtı yeşil ideolojisinin kaderi halini almıştır. Her bir örnekte tek bir evrensel ilkeye, dünyayı yeni baştan yaratmak için bir tabula rasa (boş sayfa; ç.n.) ihtiyacına duyulan devrimci inanç son derece tehlikeli hale gelmiştir. Yine her bir örnekte fikirlere uzlaşmaz bir ağırlık verilmiştir.

Bu deneyim bizi sınırların dünyanın içkin bir parçası olduğuna dair çok güçlü bir duyguya sürüklüyor. Sınırlardan kaçma arzusu, görülüyor ki, patolojik sonuçlar ve umulmadık yerlerde patlak veren psişik ve maddi bedelleri beraberinde getiriyor. Öte yandan dünyanın zorlu doğası ve onu değiştirmenin getireceği sorunları da artık daha iyi kavrıyoruz. Ve, eğer yirminci yüzyılın deneyimlerinden çıkarılabilecek su götürmez bir sonuç varsa, o da hiçbir sistemin, raslantısal değil, ama özünde mükemmel olmadığıdır. Bugünün bakış açısından, tüm inceliklerine ve karmaşıklıklarına rağmen, hem sağ hem de solun başı çeken politik felsefelerinin temelde tek boyutlu ve dengesiz olduklarını gö-

rebiliriz. Yaşamak ve toplumları örgütlemek için evrensel ilkeleri çıkarmak üzere insan psikolojisi, bencilliği ve toplumsallığı hakkında bir dizi ilkeye ya da varsayıma dayanıyorlardı. İster kapitalist, sosyalist, komünal isterse dini olsun hepsi karmaşık bir gerçekliğe basit yapılar dayatıyordu. Melekler tarafından hayata geçirilseler belki iyi işlerlerdi, ama hepsi de insan egoları, kıskançlıkları ve önyargılarıyla birlikte işgörmek zorundaydı.

C. SAVUNMA GELENEĞİ

Sol, ihanete uğrayan umutları ve dünyanın şekil verilebilirliğine olan aşırı inancı yüzünden özellikle ağır bir bedel ödedi. Ama solda aynı zamanda belirsizlikler ve dengesizlikler karşısında daha az kırılgan başka bir gelenek daha vardır. Bu, tehlike karşısında bir savunma biçimi olarak politika geleneğidir.

Tehlike ve güvensizlik insanlık durumunun doğal bir parçasıdır. Başta dil olmak üzere ritüeller, diğerkâmlık ve toplumsal yaşamın büyük bölümü tehlikelere kolektif karşılıklar olarak anlaşılabilir. Tehlikenin varlığı aynı zamanda işbirliği yapan, yiyeceklerini bölüşen yaratıkların evrim tarihinden genelde bencil olanlar karşısında neden üstün çıktığını da açıklar. Tehlike daima güçlü liderler, yurttaşlar arası barışı sürdürecek yasalar ve devletlerin mağrur gücü karşısında savunma sağlayacak haklar için haklılık zemini oluşturarak politik söylemi de biçimlendirmektedir. Tehlike, saldırı ve eski düzeni değiştirme araçlarından çok savunma organları olarak kurulmuş çoğu sosyalist örgütün daha doğumunda mevcuttu. Sendikalar ve karşılıklı yardım grupları düşman ve kestirilemez bir dünya karşısında; yiyecek kooperatifleri açlık karşısında; milisler paralı askerler ve profesyonel ordular karşısında kolektif korunma sağlıyorlardı. Bu savunma fikri aynı zamanda kıskançlık ya da basit bir eşitlik arzusundan çok boyun eğdirilme ve buna karşı savunma isteğinden doğan eşitlikçiliğin kaynaklarından biridir.

Bugün kuşkusuz yeni tehlikeler vardır. İnsan yaşamını sarıp sarmalayan ince biyosfer tabakasının birden son derece hassas olduğu (James Lovelock ve Gaia yandaşları hemfikir olmasalar da)

ortaya çıktı. Nükleer silahlar yalnızca insan yaşamını değil, nükleer kış yoluyla tüm yaşamı tehdit ediyor. Tehlike artık yalnızca maddi ya da kişisel değil, makroskobik, bizzat yaşayan, seven, düşünen varlıklar fikri karşısında bir tehdit oluşturuyor. Öteki tehlikeler küresel finans piyasalarının istikrarsız ve kontrol dışı doğalarından, tepeden tırnağa silahlı milliyetçiliklerin ısrarından ve teröristlerin son model silahları ele geçirme potansiyellerinden geliyor. Belki de tüm bu tehlikelerin en büyüğü bu yeni tehlikelerin artık bizim onları kuşatma ve kontrol altına alma araçlarımızdan kaçacak farklı bir düzen içinde bulunmalarıdır.

Geçmişte sosyalist ve radikal hareketlerin ilham kaynağı ve vizyonunu büyük oranda sağlayan devrimci bir dönüşüme duyulan inançtı. Gelgelelim, son yıllarda bu inanç sosyalist projeyi geçirgen sınırların karşılıklı bağlantılı bir dünyası, çok somut sınırları olan bir dünya karşısında çaresiz bırakıyor. Asit yağmurları ve AIDS gerçeği karşısında tutarsızlığa sürüklüyor. Sonuçta, radikal bir muhalif güç olarak solun gücüyle ütopik bir alternatif olarak gücü arasında çarpıcı bir boşluk vardır. Muhalefet olarak sol, yirminci yüzyıl sonlarındaki kapitalizmin parlatılmış görüntüsü arkasında yatan bedellere ve sınırlara işaret ederek, tehlikeler, savaşlar ve hak ihlallerini ikaz eden gözlemci rolü oynar. Ütopik bir alternatif olarak ise aksine artık yalnızca dünyanın gerçek sorunlarından uzaklaşmayı isteyen bir hoşluk olarak görülüyor. Yüzyıl önce William Morris ve H.G.Wells'in ütopyaları en çok satanlar arasındayken, Andre Gorz gibi yeni sol ütopya yazarları bugün küçük bir entelektüel çevrenin dışında çok az yankı bulmaktadır. Buna karşın, sınırlar ve dengeli karar verme, kapitalizmin gözardı ettiği tehlikeler hakkındaki duyarlılık insanların durup dinledikleri ağırlıklı konu-halini alıyor.

D. GÜVEN VE BELİRSİZLİK

Bir uyarı sistemi olarak solun etkisi yaygın bir güvensizlikle besleniyor. Geçmişte, sol radikaller, rahipler, krallar ve patronlara duyulan popüler güvensizlikle beslenirken, şimdi bunların yerini çokuluslu şirketler, hükümet ve bürokrasi almıştır. Daha ya-

kınlardaki incelikli medya ve propaganda tekniklerinin pasif, saf ve kolayca şekil verilebilir bir nüfus yaratacağına ilişkin tahminlerin ne kadar yanlış oldukları ortaya çıkıyor. Enformasyon ve yanlış enformasyon, 'kafa karıştırma', imaj yaratma ve hesaplı sızdırma gibi tekniklerin tümü sadece insanların inandırılabilirlikleri hakkında daha büyük bir kuşku doğurdu. Bu, güven ve güvensizliğin önemli bir rol oynadığı politik süreçlerde etkisini göstermektedir. Partiler sanki seçimleri karşı taraftan daha az güvenilmez oldukları için kazanıyorlar. Kurumlar içinde liderlerin yetersizlikleri, ihanetleri ya da yolsuzlukları dolayısıyla (gücün bozduğu, mutlak gücün ise mutlaka bozduğu ilkesine dayanarak) ayağını kaydırmak üzere hesap verme yapılarına daha ağır vurgu yapılıyor.

Benzer bir etki politik sistemler ve ideolojilerle ilgili olarak ortaya çıkıyor. Bugünlerde insanlar çok büyük bir olasılıkla bir sistemin vaat ettiklerini verip veremeyeceğini, ve başarısızlığa uğradığında iktidarı bırakacağı konusunda o sisteme güvenip güvenemiyeceklerini soracaklardır. Bu sorun bazı politik felsefeler için daha ciddidir. Özellikle dünyadaki komünist haraketler tarihleriyle aklanamıyacak kadar kirlenmişlerdir; bir kere iktidara geldiklerinde, yerlerinden edilmesinler diye tersinmez yapılar yaratmışlardır.

Ancak güven sorunu komünizme özgü birşey değildir. Benzer sorular neoliberalizm ve küresel piyasa için de sorulabilir. Örneğin, mülkiyet hakları bir kere yer ettiğinde, kamu hizmeti kültürü yok edildiğinde ve sadece tüketiciler olarak tanımlanan bireyler sorunlar etrafında örgütlenme yetilerini kolektif olarak yitirdiklerinde, adımları piyasalar yönünde tersine çevirmek basit bir iştir.

Tersinmezliğin yeni sağ için önemli bir hedef olması tesadüf değildir. Friedrich Hayek ve diğerlerinin yazılarında, yasalar, politik karar oluşturma alanlarını en aza indirmek ve sorumsuz demokratik meclisler olarak görülen yapıların elinden gücü almak üzere tersinmez anayasal araçlardan yararlanarak, devletin yerini piyasanın almasını kolaylaştırmada kullanılır. Devrimci sağ, böylelikle, solun gücü tersinmez bir biçimde ele alarak gericiliğe set çekme yönündeki geleneksel kaygısını özellikle yansıtır.

Şimdi artık bu iki yaklaşım da eşit oranda gayrımeşrudur. Günümüz belirsizlikleri ve güvensizlikleri tersinebilir, fikrimizi değiştirmemizi sağlayabilir bir yapı ya da kararın tersinmez olanlardan doğallıkla daha iyi olduğunu gösteriyor. Diğer şeyler aynı kalmak kaydıyla, eski bir cemaate ve eski bir mimariye dokunmayan bir gelişme dokunanlara göre daha iyidir; genel bir beceri çok geçmeden işe yaramayacak özel bir beceriden daha iyidir; ve politik bir yeniden yapılanma (belki gücün Avrupa Parlamentosuna devri) eğer gelecek bir tarihte onu demokratik olarak tersine çevirme olanağı tanıyorsa iyidir.

Tersinebilirlik fikri yeni değildir. Demokratik yapıların erdemlerinden biridir ve diktatörlükler ve tek parti devletleri, yaşam boyu seçilen sorumlu müdürler ve sendika başkanları karşısında güçlü bir argümandır. Ancak bugün olduğu gibi dikkate değer bir enerjinin eski hataların tamirine harcandığı zamanlarda yeni bir önem kazanır. Özellikle sonuçlardan emin olmadığımızda tersinir kararlara ihtiyaç duyarız. Aynı nedenle bizi uyaracak, eylemleri gözleyecek ve gözcü gibi davranacak birimlere ve iktidardakileri sınırlayacak ve dengeyi sağlayacak anayasal haklara (işçiler, tüketiciler ve yurttaşlar için) ihtiyacımız vardır.

Programların ve politikaların karara bağlanmasıyla aynı oranda ilgili, ikinci bir içerim daha vardır. Eğer bir sistemin güvenilmeye değer, ilkelerimizin evrensel olarak uygulanabilir olduğundan ya da seçtiğimiz araçların arzuladığımız sonuçları vereceğinden emin olamıyorsak, o zaman yapmamız gereken şey ne kadar mükemmel ve cazip görünürse görünsün tek bir sistem yerine çoklu sistemlerin yanyana varoluşundan yana olmaktır.

Birden fazla sistemin yanyana varoluşu işler ters gittiğinde zarar olasılığını azaltır; bir toplumun önceden görülemeyen durumlara uyum gösterebilmesini sağlar; sistemler arasında, herbirini ideallerine ulaşmaya ya da uyarlanmaya zorlayarak, ekonomik olduğu kadar felsefi de olabilen bir rekabet yaratır; ve gruplara ya da bireylere yaşamanın ve çalışmanın doğru yolu hakkında bir dereceye kadar felsefi tercih hakkı tanır.

Bu anlamda rekabet, ya ethostan çok sahiplik bakımından karma olan sosyal demokrat karma ekonomide olduğu gibi sığ bir düzeyde ya da farklı yaşam tarzları arasındaki rekabette olduğu

gibi derin anlamıyla yorumlanabilir. Geçmişten bir örnek verecek olursak, farklı türden kişilikler karşısında geniş bir sınır içinde tercih hakkı sunan, bir kiliseye bağlı farklı manastır düzenlerinin yanyana varoluşunu sayabiliriz. Günümüz örnekleri içinde eğitime çok farklı yaklaşımların (geleneksel ve modern, otoriter ve liberter, dinsel ve laik), alternatif enerji kaynaklarının ve taşımacılık sistemlerinin (kamusal, özel ve cemaat ağırlıklı) yanyana varoluşunu sayabiliriz. Rakip sistemler ekonomisinde, herbiri sermaye piyasaları ve tüketicilerle farklı yapılaşmış bir ilişkiye giren ve çalışmaya katılımı farklı kavrayan özel girişimler ve toplumsallaşmış girişimler, işçi ve tüketici kooperatifleri ve bireysel tüccarlar olabilir. Yine bunlar kendi içlerinde sağlık (ortodoks, homeopatik) ya da konut (özel, toplu, kat mülkiyeti ya da kamusal) alanlarında rakip yaklaşımlar getirebilir.

Böyle bir çoğulculuk devletin ne için gerektiği konusunda net bir fikri de beraberinde getirir. Devletin görevi, tektip rasyonel ilkeler dayatmaktan çok kaynakları yeniden bölüştürerek ve çeşitli grup ve kurumların kendilerini örgütlemelerinin koşullarını yaratarak sistemler arası dengenin gözlenmesi biçimini alır. Onun meşru görevi, toplumsal mühendislik (eski mekanik metafor) yerine toplumsal deneyim için alan yaratmaktır.

Rakip sistemler fikri de net bir değişim görüşünü akla getirir. Geleneksel sosyalist değişim modeli güç kaldıraçlarının bir gelecek tasarımını ya da toplum vizyonunu gerçekleştirmede kullanılabileceğini varsayarken, alternatif yaklaşım kuvvetliden çok zayıf, saldırıdan çok savunma varsayımlarından yola çıkar. Hedef, toplumu yeni baştan yaratmak değil, birbirini dengeleyen kuvvetler yaratmaktır. Düşman kuvvetleri alaşağı etmek yerine (devrimci hareketlerin geleneksel hedefi), sistemlerarası bir dengenin ve herhangi bir güç ya da çıkar birliğinin aşırı güçlü hale gelmesine karşı bir korunma yaratmak için, hedef dengeleyici kuvvetlerin oluşturulmasıdır. Dönüşüm de yıkım ya da yeniden yapılandırma yerine dengelerin değişiminden doğar.

Bu yüzden devlet çokuluslu sermayeye, militer-endüstriyel komplekse ya da iyi örgütlenmiş profesyonel gruplara karşı dengeleyici güçleri yok etmeyi değil, yaratmayı hedefler. Polis haklarını yurttaş haklarıyla, doktor haklarını hasta haklarıyla den-

geler. İçkin çıkar çatışmalarını çözmeye çalışmak yerine onlar arasında yeni bir denge yaratır.

Bu yaklaşım eski düşünce alışkanlıklarından bir kopuş talep eder. Sosyalist düşüncede, binyılcı düşüncedeki öncülleriyle birlikte, dünyanın sorunlarına nihai bir çözüm arayan uzun bir gelenek vardır. Bireysel ve toplumsal daha üst bir sentezde çözülecektir; çatışan sınıfsal çıkarlar ortak bir çıkarda eriyecektir. Bugün biz daha çok bir toplumda çıkar çatışmalarının kaçınılmazlığını görmekten yanayız: Bunlar azaltılabilir ve kontrol altına alınabilirler, ama yok edilemezler. Bu nokta, felsefi açıdan, toplumlar "istikrar ve değişim, gelenek ve yenilik, kamusal çıkar ve özel çıkar, planlama ve laissez faire, düzen ve özgürlük, büyüme ve çökme ihtiyacı duyarlar. Her yerde toplum sağlığı çatışan etkinliklerin ve amaçların aynı anda gözetilmesine bağlıdır. Nihai bir çözümün benimsenmesi insanlık için bir tür ölüm cezasıdır ve kötülük ve çözülme anlamına gelir" diye yazan Schumacher tarafından mükemmel bir biçimde ifade edilmektedir.[2]

Bu tersinirlik ve rakip sistemler fikirleri sosyalist gelenekler açısından, hiçbir anlamda özlerine karşı olmamakla birlikte, sorunlar yaratır. İki ilke de asıl olarak amaçlardan çok araçlarla, hangi araçların hangi sonuçlar yaratacakları konusundaki belirsizliğin kabulüyle ve her bilinçli, katılımcı toplumun genelde görüşlerini değiştireceğinin, en iyi planların pratiğe konan gelecek tasarımlarından çok sonu gelmeyen süreçler olduklarının benimsenmesiyle ilgilidir. Nihayet Karl Marx yaşamı boyunca sosyalist gelecek tasarımlarından derin bir kuşku duymakta elbette haklıydı. Gelecek mücadele ve deneyimle şekillenir, önceden görülmez.

E. ÇEŞİTLİLİK VE DEĞİŞİM

Çoğulcu çözümlerin erdemleri sistemler teorisi ve biyolojinin sağladığı kanıtlarla desteklenmektedir. Sibernetik teorisinin meşhur bir yasası bir kontrol mekanizmasının en az kontrol etmeyi is-

2. E.F.Schumacher, *A Guide for the Perplexed,* Abacus, Londra, 1977, s.127.

tediği sistem kadar çeşitlilik taşıması gerektiğini söyler. W. R. Ashby'ın "gerekli çeşitlilik yasası"na göre, karmaşık bir sistemi eşit oranda karmaşık bir araçlar düzeneği olmaksızın kontrol etmek mümkün değildir. Örneğin, bir hükümetin karmaşık bir ekonomiyi, para arzı ya da faiz oranları gibi, yalnızca tek bir önlem uygulayarak yönetmesi imkansızdır. Hükümetlerin nadiren yönettikleri toplumların karmaşıklığıyla boy ölçüştüklerinden dolayı kontrolün devredilmesi ve yaygınlaştırılması gereği ortadadır.

Çeşitlilik de bizi belirsizlik sorunlarına geri götüren bir değer taşır: Sistemlerin ve toplumların önceden görülemeyen değişimlerle başa çıkmalarını sağlar. Biyolojide türlerin zengin farklılıklar ve mutasyonlar göstermelerinden, çevre kestirilemez bir biçimde değiştiğinde hayatta kalmak için daha iyi konumlanmış olacakları için, yarar görecekleri iyi bilinir. Aynı genetik kodlu otlar, hayvanlar tarafından yenmeden ya da susuzluktan kırılmadan hayatta kalmayı başarmak için, bazıları küçük, bazıları geniş olmak üzere çeşitli biçimler alacaktır. Aynı şekilde, hangi kurumların ya da toplumların iklimdeki olağanüstü değişimlere, kibrit kutusu kadar süper bilgisayarlara ya da yeni, öldürücü hastalıklara en iyi tepkiyi vereceklerini bilmediğimizden, toplumsal yaşamın tüm biçimlerini barındıran çeşitliliğe, yalnızca blucin ve fasulye konservesinde değil, anlam sistemlerinde de bir çeşitliliğe ihtiyacımız vardır.

Çeşitliliğin bu derin anlamını kavrayamamak, toplum için yalnızca tek bir örgütleyici ilkeyi, yani piyasanın, rekabetin ve metalaşan bir dünyanın istemlerini dayatan neoliberalizmin zayıf yönlerinden biridir. Paradoksal sonuç, bir farklılık retoriğine rağmen standartlaştırmadır. Her türden kurum benzer idari ilkelere göre, parasal değerler açısından denetlenebilirlik yoluyla, "sayılarla" işletilmelidir. Ve dünyanın tüm bölümleri ve tüm yaşam alanları tek bir değiş-tokuş ve değer sistemi içinde ölçülebilir kılınmalıdır.

F. DEĞİŞİMLE BAŞETME

Herşeyden önce çok sayıda akım ve deneyim üzerine kurulmasına bakarak solun çeşitlilik ve farklılığa daha açık olacağı

beklenir. Gelgelelim, değişimi anlamak için hâlâ inandırıcı teorilerden ya da metaforlardan yoksundur. Sol, değişimi ve uyum sağlamayı doğal görmekten çok, her zaman yeni bir mutedil durum (devrim ya da sosyalist hükümetin seçilmesi ardından) arayışıyla büyümüştür. Bu anlamda sol, yeni bir statik ahenk arayışıyla modern yeşil hareketin sergilediği bazı zaafları paylaşır. İkisi de, ister daha ekolojik temelli bir ekonomiye, daha geniş maddi eşitliğe isterse insan potansiyellerinin daha çok gerçekleştirilmesine dönük olsun, değişimin sürekli ve kaçınılmaz olabileceğini tam olarak kabul etmez.

Öte yandan solun değişim görüşü onsekizinci ve ondokuzuncu yüzyılların toplumu bir makine ya da bir binaya benzeten görüşlerinin hâlâ canlılığını koruyan etkileriyle biçimlenmiştir. Bu metaforlar çerçevesinde, değişim yeni bir usta ya da mimar eliyle gerçekleşir ve bir harita ya da planın kesinliğini taşır. Biz ise bugün değişimin doğası gereği son derece belirsiz ve kestirilemez olduğunu kabullenmeye hazırız. En uygun metaforları artık fizikte ve mekanikte (fizik kendi belirsizlik görüşünü geliştirmiş olsa da) değil, değişimi bir arayış, bir deneme-yanılma süreci olarak gören çeşitli canlı bilimlerinde buluyoruz.

Geçmişte biyolojik evrim teorileri, bunları eşitsizlik ve hiyerarşileri meşru göstermek için kullanan gerici özür arayıcılarını akla getirmeleri yüzünden solda direnişle karşılaşmışlardır. "Organik" toplum görüşleri çatışan çıkarlar gerçekliğini inkar ediyordu. Evrimci teoriler, politika alanının ve aktif tercih ve belirlenimin karşıtı olan doğal süreçlere hak etmediği bir ağırlık veriyor görünmekteydiler. Ama modern evrimci teoriler bu sorunların çoğundan kaçınırlar (bu arada ırkçılık karşısında kullanışlı bir malzeme de sağlarlar). Bunlar tek boyutlu bir rekabet manzarası çizmek yerine, toplumları, sürekli uyum sağlayarak ve yeni karmaşıklık biçimleri yaratarak, çevreleriyle etkileşime giren açık sistemler olarak görürler. Bazıları parlak, ama zaman zaman işlevsiz, bazıları da işlevsel ve etkilidir. Ancak hangisinin işleyeceğini, hangisinin işlemiyeceğini önceden kestirmek gerçekten mümkün değildir.

Modern ekonomilerdeki yenileşme açısından aynı şeyler söylenebilir; öyle ki bu tür evrimci teorilerin, neoklasik ortodoksinin

statik, tarih dışı yaklaşımlarına meydan okuyarak, ekonomik teori üzerine bir etki yapmaya başlaması şaşırtıcı görülmemelidir.[3] Politik teoride evrimci yaklaşım kıyıda köşede kalsa da varlığını koruyor, ancak buralarda bile daha az mekanik metaforları değişimin ve politik dönüşümün doğasıyla ilgili yararlı dersler veriyor. Derslerden biri, değişen bir çevrenin sürekli uyum sağlamaya ihtiyaç duyduğuna ilişkin bildik bir fikirdir: 2000 yılı için uygun bir politik teori hemen hemen kesinlikle 2100 yılında işe yaramayacaktır. İkincisi, insanı diğer türlerden ayıran şey evriminin ne kadar bilinçli olacağıdır; kendisi için evrilmeye çabaladığımız çevreyi ne kadar az anlasak da, tercih hakkımızın olmadığı, elimizden planlamak ve bir düzen dayatmaya girişmekten başka bir şeyin gelmediği belirsizlikler ne kadar derin olsa da bu böyledir.

Gelgelelim, bizzat bu belirsizlikler nedeniyle evrim riske, deneyime ve şansa bağlıdır: Rastlantısal genetik mutasyon olmaksızın değişim olamaz (işte bu nedenle, birbiriyle karışma ve mutasyon olanağını artıran cinsel bakımdan doğurgan yaratıklar dünyaya hakimdir). Aynı şekilde, ekonomik yaşam biçimlerini, aile yaşamını, ahlâklılık ve politik kurumları denemez, başarı kadar başarısızlığa da izin vermezsek toplumların evrimi durur ve durgunluğa girerler.

Dördüncü ders, evrimin değişimle eşanlamlı olmamasından çıkar. Aksine başarılı evrim her zaman hem muhafazakar hem de radikaldir. Kendinden önceki gelişmelerle bağdaşmalıdır ve eğer çok radikal olursa bizzat değişmekte olan şey parçalanır. Politik kurumlar örneğinde, aşırı değişim bir inanç ve meşruiyet bunalımına yol açar. Hem biyolojik hem de politik yaşamda, yeni bir çevre kendinden önce olan bitenle bağdaşmayacak çok açık olabilirlikler ortaya çıkaracağından, değişim sorunları kendini gösterir. Örnek olarak bir toplumu ele alırsak, yeni zamanlara uygun ama gelenekler ve alışkanlıklar bakımından fazla istikrar bozucu, toplumdaki bağlılık ve toplumun dayanışması açısından tehditkar görünen yeni yeni düzenler hep olacaktır. Aynı şey, politik partiler, sendikalar ve gönüllü örgütleri için de geçerlidir.

3. Bu metaforları ekonomiye uygulama konusunda son dönemin etkileyici bir çabası için bkz. G.Dosi ve d., *Technical Change and Economic Theory,* Frances Pinter, Londra, 1988.

Bu dengeyi bulmak hiç de kolay bir iş değildir. Farklı parçalar farklı hızlarda hareket eder; bazıları çok hızlı, en son modern şeyleri kavramaya çok istekli bazıları da dünyanın değiştiğini bile göremeyecek kadar yavaştır. Modası geçmişlik, değişim oranlarındaki bir farklılıkla, yalnızca eskiye değil, başarısızlığa uğrayan *avant garde*'a ve fütürizme de özgü bir şeydir. Bir deneyim kültürünü destekleyebilen ama aynı zamanda değişimin maliyetini çok hızlı ya da yavaş bir biçimde en aza indiren toplumlar temel dayanışma ve bağlılıklardan birşey kaybetmeden uyum sağlamaya en yatkın toplumlardır. Gerileyen bir bölge ya da endüstri dalında ya da zamanlarının çok ilerisinde bulunmaktan dolayı insanlarına çok ağır cezalar vermeyen bir toplum bunu yapanlara oranla daha mutlu olacaktır.

Belirsizlik, denge ve değişim üzerine bu çeşitli düşüncelerin ortak bir teması vardır. Bu temanın anlattığı şey, çok fazla kesinlik ile çok fazla katılığın tehlikeli ve engelleyici olduğudur. Tek boyutlu Marksist-Leninist ve serbest piyasacı politikalar en iyi bu ortamdan doğar. Fiziksel dünyanın aksine, politikanın ve toplumsal yaşamın dünyasında her sorunun birden fazla geçerli çözümü vardır.

Ancak belirsizlik ve tehlikelerle kuşatılmış bir çağ açısından düşünülmesi gereken başka bir şey daha vardır ki bu bizzat politikanın ne hakkında olduğuyla, özgürlükten ne anladığımızla ilgilidir. Sürekli değişim içindeki tehlikeli bir dünyada, özgürlük kısıtlamaların yokluğundan, dinamik teşebbüs ya da kişisel hazcılık adına özgürlükten daha fazla bir anlam taşımalıdır. Kurtuluş yeterli değildir. Aksine özgürlük farklı bir şey anlatır: Birçok tehditkar güçten, hava ya da su kaygısından, kendini emek pazarında satışa çıkarma ihtiyacından, önyargı ve saplantılardan uzak, özerklik ve gerçek yaşamın güvenli bir bölgesi. Herşeyin sıkı bir biçimde karşılıklı bağlantılı ve bağımlı olduğu bir dünyada çok az şey, yalnızca fiziksel tehditlerden değil, başka insanların şeyleri aşırı kesin bir biçimde algılamalarından da dikkatle korunması gereken gerçek yaşam özgürlüğünden daha önemlidir.

V. TELEVİZYON NE İÇİNDİR? NİTELİĞİN GÖZETİLMESİ

Televizyon yirminci yüzyıl sonlarının tartışmasız egemen iletişim aracı haline gelmiştir: Seçimlerin yürütüldüğü ve kurguların yayıldığı yüce makam. Televizyonun kim tarafından, hangi amaçla, nasıl işletildiği her modern toplum için belli başlı endüstriler, hukuk ya da finans üzerinde kontrol sağlamaktan daha önemli bir konudur.

Gelgelelim, politik teorisyenler televizyonun nasıl işlediğiyle fazla ilgili değiller ve iyi bir iletişim sisteminin nasıl olacağı sorusuna tarafsız ve dürüst olmalı gibi genel geçer ifadeler dışında fazla bir yanıt veremiyorlar. Bu bölümde televizyonun nitelikleri konusunda düşünceler için bir çerçeve sunacağım: Ekonomik bir mal ve estetik olarak rolü; yurttaşlık ve cemaatlerle, iyi yaşam ve

çoğulculuk fikirleriyle ilişkilerini ele alacağım. Öte yandan bir televizyon sisteminin toplum karşısında nasıl yeterli olabileceğini açıklama ve televizyonu yargılayacak bir ölçüt bulma gibi çok tartışmalı ama bence kaçınılmaz olan görevi üstlenmeyi de deniyorum.

İlk televizyon yayını üzerinden elli yıldan uzun bir zaman geçtiği halde bunun hakkında kesin olarak çok az şey söyliyebiliyoruz. Bildiğimiz bir şey var: Yapması çok pahalı (bir saatlik dramalar ya da Miami Vice gibi programlar için yüzbinlerce pound harcanıyor) ve alması son derece ucuz. Ayrıca bir de şunu biliyoruz: Ortalama bir Britanyalı serbest zamanının üçte biriyle yarısı arasında bir zaman, yani haftada 25 saatten fazla televizyon izler; bu ABD'de daha fazla, çoğu ülkede daha azdır; ve en tutkun izleyiciler gençlerle yaşlılardır. Çoğu insanın çoğunlukla eğlenmek için, kaçmak ve gevşemek, "o günkü boş vaktini doldurmak" amacıyla izlediğini ve onun en yetkin haber kaynağı olmasına rağmen bilgi verici ve eğitici rolünün ikincil olduğunu biliyoruz. Son olarak televizyon izleyicilerinin öteki medyaya oranla çok daha az ayrıştırılmış olmalarına rağmen izleyici profili hakkında az çok bir şeyler biliyoruz.

Bunlar ve az sayıda kabul edilen öteki saptamalardan sonra artık fikir ve argüman yürütme alanına girebiliriz. Hiç kimse gerçekten televizyonun izleyiciler üzerinde ne tür bir etki yaptığını; etkin bir ideolojik beyin yıkama aracı olup olmadığını; şiddete ve toplum karşıtı davranışlara mı yoksa diğer insanların yaşamından duyulan sağlıklı bir kaygıya mı yolaçtığını bilmiyor. Televizyonun ne için olabileceği ya da olması gerektiği konusunda -uysallık aşılamak, farkındalık yaymak, zararsız eğlence sağlamak ya da ihracata katkıda bulunmak- hemen her belli başlı kurumun adı geçmekle birlikte bir görüş birliğine varılmamıştır. Daha kötüsü, Batı dünyasında, ister kamusal hizmet düzeninin bir engele çarpmaksızın yayılması, daralan yayın, karşılıklı etkinlik, televizyonların çoğalması (iş hayatı TVsi, eğitim TVsi vs.) isterse yüksek tanımalı son derece karmaşık teknolojiler ve video hipertext yönünde olsun, televizyonun uzun dönem evrimi üzerine ortak bir görüşe rastlamak güçtür.

Bu makale diğer bir fikir yürütme sahasına giriyor: Belki de

bir yayın sorunu diğerlerine oranla belirli bir rasyonel yanıta daha çok direnmektedir; bu toplumun nasıl işlediğine ilgi duyan herkesin üzerinde düşünmesi gereken bir konudur. Bu nitelik sorunudur; yani iyi bir televizyonu oluşturan nedir?

1980'ler ve 90'lar süresince nitelik televizyon tartışmalarının merkezinde, her iddianın değinmek zorunda kaldığı bir nokta olmuştur. Aynı şey başka birçok alan için de geçerlidir. Politik ve toplumsal yaşamın tümünde nitelik kaygısı yeniden ortaya çıkmıştır: Yaşamın, çevrenin ve ürünlerin niteliği tümüyle politik tartışmanın meşru bir konusu olarak görülmektedir. Nitelik ve üstünlük aynı zamanda iş hayatındaki kutsal tas (Holy Grail), rekabet, motivasyon ve yenileşmenin çözümü haline gelmiştir.

Başka alanlarda olduğu gibi, yayın alanında da nitelik karşı çıkılması zor şeylerden biridir. Yine de, televizyon üzerine fikir üreten en etkin gruplardan ikisinin bilinçli bir biçimde niteliğin bu tartışmalarda yeri olmadığını söylemiş olmaları önemlidir. Atlantik'in iki yakasında da tartışmalarda başı çeken liberaller açısından, nitelik piyasa yapıları, verimlilik ya da satma, satın alma ve yayınlama özgürlüğü karşısında çok az ilgiye değer görülür. Daraltıcı kartelleri üzerine çok geçmeden böyle bir tartışmanın patlayacağından korktuklarından, nitelik üzerine çoğu tartışmayı kazanılmış haklara özel bir vurgudan öte görmezler. Bu arada, semiotik, postmodernizm ve yeni kültür çalışmaları okullarından etkilenmiş televizyon akademisyenlerinin çoğu için nitelik farklı türden bir akıl yürütmeyi gerektirecek bir konu değildir, yani yalnızca eski yargıya varma basamaklarının başka türlü meşrulaştırılmasıdır.

Bu argümanların gücü tartışılmaz. Belki başka ülkelerden daha çok Britanya'da, yayıncılıktaki nitelik retoriği ısrarla küçük bir metropoliten, kültürel elitin dar zevklerini ve önyargılarını meşrulaştırmada ve gizlemede kullanılmaktadır. Görsel sanatlar, tiyatro ve operada olduğu gibi yayıncılıkta da nitelik, zevk ve estetik fikirleri hiçbir biçimde yansız ya da nesnel değil, toplumsal bir gösterge, üstünlük ve farklılık iddiasının bir aracı olarak iş görmektedir. Bu, günümüzde "nitelik" sözcüğünün kamusal hizmetin tartışmasız bir eşanlamlısı (ya da bir şifre) olarak kullanılmasının sorunlar yaratmasının bir nedenidir: Bunun altında

yatan şey sadece kamusal hizmetler geleneğinin gerçek zayıflığıdır.

Ancak bu argümanların bizi konudan uzaklaştırmak dışında bir yararı olmamıştır. Nitelik eleştirisi her zaman kültürel argümanın önemli bir alanını boşaltarak sorumluluğun kaçırılması riskiyle birlikte yürür. Bu devamlı bir rahatsızlık hissi uyandırır çünkü bireysel olsun kolektif olsun bazı yargılar bir toplumda kaçınılmazdır. Dolayısıyla, herhangi bir nihai nitelik tanımına ulaşmak imkansız olsa da -bu politik felsefecilerinin "özellikle tartışmalı kavramları"ndan biridir- televizyon hakkında bir yargıya varmak için, estetik ya da başka türlü, bir kriter ortaya koymak önemlidir.

Bunun nedeni bir bakıma eleştiri ve yargıya varmanın, tıpkı öteki kamu etkinliklerinde olduğu gibi, bizzat televizyon programının bir parçası olmasıdır. Eğer eleştirmenler ve izleyiciler, çok incelikli yargılara varma yolları geliştirerek, programları durmaksızın eleştiri yağmuruna tutmazlarsa standartların düşeceği, kötü televizyonların iyilerin yerini alacağı neredeyse kesindir. Buna benzer biçimde, politikacıların ustalıklarını ve becerilerini yargılayabilen kavrayışlı eleştirmenleri bünyesinde toplamayan bir politik sınıf standartlarının düşmesinden kaçamaz. Tutarlı her yargı kriterinde doğal olarak bulunan muhafazakarlığın bedeli ödemeye değer bir bedeldir, zira medyasının niteliğini ya da aynı şekilde binalarının, çalışma ortamlarının ve kent dışı çevresinin niteliğini tartışmaktan geri duran bir toplum içi boşalıyor, yoksullaşıyor ve canlılığını yitiriyor demektir.

A. İZLEYİCİ VE NİTELİK

Bunlara bağlı olarak yayıncılıkta niteliğin ne anlama geldiği sorulacak olursa, verilecek yanıt en iyi halde bulanık, en kötüsünde ise karmakarışık olacaktır.[1] Nitelik çeşitlilikten "cemaatin tüm yaşamını yükselttiği" kabul edilen sıradanlıktan kurtulma ve duygudaşlığa kadar herşeyle eşitlenir. Niteliğin yaygın olarak top-

1. *Quality in Television, Programmes, Programme Makers, Systems,* Broadcasting Research Unit/John Libbey, Londra, 1989.

lumsal sınıfla eşitlenebildiğine tanık olacaksınız. Sözcüğün arkaik anlamında olduğu gibi (niteliğin toplumsal mevkiyi gösterdiği dönem), nitelikli yayın, tıpkı nitelikli basın gibi, yalnızca bu alanlardaki insanların "niteliği" anlamına gelir.[2]

Alternatif bir başlangıç noktası izleyenlere niteliğin ne anlama geldiğini sormaktır. Sonuçları net olmasa da, bu iyi bir sınamadır. İzleyici değerlendirme indeksleri (AI), örneğin, kaba bir popülizmle ("on milyon izleyici yanlış olamaz") eşit oranda kaba bir elitizm ("on milyon izleyici hemen hemen kesinlikle yanlış sonuca ulaşacaktır") arasındaki kısır tartışmaya bir alternatif sunarak, izleyicinin nitelik kavrayışı konusunda iyi bir ölçü sağlar. AI'nin, küçük izleyiciye hitap eden programların ("hobi" programlarından dramalara ve komedilere) nasıl çok tutkun bir izleyici kitlesine sahip olduklarını ortaya koyacağı kuşkusuz doğrudur. Gariptir ama AI'lerle izleme oranları (ratingler) arasında bazen neredeyse ters bir orantı ortaya çıkmaktadır.[3]

Gelgelelim, AI'in ayrıntılı bir incelemesi hem verilerin çok duyarlı olmadıkları hem de hoşlanmayla nitelik arasında yakın bir ilişki olmadığını gösteriyor. Bir futbol maçının diğer programlara fark atmasından bahseden bir değerlendirme o programların nasıl oldukları hakkında çok az fikir verir. Aynı şekilde, yeni programlar eskilere ve yerleşiklere oranla daha düşük izleme oranlarına ulaşırlar. AI sonuçlarını abartmak bir bölüm izleyicinin çok yüksek değerlendirme yetileri olduğu gerçeğini gizler. Dolayısıyla, AI sonuçları izleyici kavrayışı, özellikle zamanla değişmeleri, hakkında belli bir görüş açısı sağlasa da nitelik sorununa kesin bir yanıt vermekten uzaktırlar.

Biraz daha derine indiğimizde karşımıza çok karmaşık yaklaşımların çıktığını görürüz.[4] Çoğu insan kendini yayıncıların tespit ettiği egemen nitelik tanımlarını kabul etmek zorunda hissedecektir. Çoğu insan için "nitelik yalnızca iyi, hoşlandıkları

2. Gordon Hughes ve David Vines, "Regulation and strategic behaviour in commercial television", *Deregulation and the Future of Commercial Television,* David Hume İnstitute, 1989. Bu makale "yüksek piyasa Nitelikli senaryo" olarak tanımladığı konuya eğilir.

3. Peter Kellner, "Like it or not: the audience speaks out", *Independent,* 17 Kasım 1989.

4. David Morrison, *Invisible Citizens*, BRU/John Libbey, Londra, 1986.

şey" anlamına gelse de, bu durum incelendiğinde insanların, ısrarla hoşlandıkları programların niteliği hakkında eleştiriler yapma ihtiyacı hissettikleri ortaya çıkar.[5] Örneğin, bir çalışma ABD'nin ihraç ettiği gösterişli *Dallas* ve *Hanedan* dizileri de dahil soap opera izleyicilerinin %73'ünün soap operaları "kötü nitelikli" programların bariz örnekleri olarak izlediklerini ortaya koyuyor, ama kendilerine en çok hoşlandıkları program sorulduğunda listede yine soap operalar başı çekiyor. Günlük televizyon izleme konusunda en başarılı yorumculardan olan David Morley özellikle kadınların "televizyonda ucuz aşk filmleri ya da soap operalar izlemekten hoşlandıklarından bahsederken genelde suçluluk duygusu sergilediklerini" yazmaktadır.[6] Görülüyor ki nitelik tartışması zorba bir uzlaşımsal akıl tarafından sınırlandırılmaktadır.

Bu örneği yalnızca nitelik sorununun ne kadar karmaşık olduğunu göstermek için verdim. Tüm modern toplumsal sorunlar gibi bu da düşünce yapısıyla ilgili, toplumsal özkavrayış ve yanlış anlaşılmalara bağlıdır. İşte tam da bu nedenle yayın niteliği yalnızca yayıncıları ve izleyicilerini ilgilendiren bir konu değildir. Aksine, yayın değerleri içsel olduğu kadar dışsaldırlar, öyle ki belli programlar ya da kanallar hakkında radikal biçimde estetik argümanlar yürütülmekle birlikte, yayıncılık üzerine ciddi bir tartışma toplumdaki yerine, toplumun erdemleri ve hastalıklarına, en etkin örgütlenme tarzlarına ve ortak çıkarları paylaşma derecesine bakmaktan kaçamaz.

Bu önemli bir konu olmakla birlikte nitelik üzerine tartışmalar tek başına programlarda odaklandığında gözden kaçan bir konudur. Herhangi bir yayın sistemi hakkında sormamız gereken en önemli soru toplumu için yeterli olup olmadığıdır: Gerçekten de hitap ettiği toplumun deneyimlerini, acılarını ve sevinçlerini, içgörülerini ve kavrayışlarını, benzerlikleri kadar farklılıklarını da yansıtıyor ve ifade ediyor mu? Grupların ve kişilerin birbirleriyle iletişime geçmeleri için bir dizi kanal olarak işlevlerini yeterli oranda yerine getiriyor mu? Aynı sorular bir toplumun müziği ve edebiyatı için de sorulabilir, ancak televizyon için kaçınılmaz sorulardır; çünkü televizyon çok fazla zamanımızı, paramızı ve dik-

5. Age,s.14.
6. David Morley, *Family Television*, Comedia, Londra, 1986.

katimizi almaktadır ve ayrıca merkezi politik konumu değerlendirmelcri zorunlu kılmaktadır.

Bu makale, bazıları bildik bazıları daha az bildik, nitelikle ilgili yedi fikir işliyor. Amaç nitelikle ilgili tüm fikirlerin beraberlerinde ağır bir felsefi varsayımlar yükü -aracın doğası, toplumun amaçları ve izleyen insanların yapısı hakkında- taşıdıklarını göstermektir. Bu varsayımlar çatışırlar, mücadele ederler ve çelişirler. Bu tür gerilimler özgürlükler ve haklar, "ahlâki standartlar" ya da bireyin cemaatle ilişkisi hakkında artık belli bir uzlaşımın görülmediği bir toplumda kaçınılmazdır. Heterojen bir toplumda yeterli bir yayın sistemi bir nitelikler çeşitliliği barındırmalıdır. En büyük tehlike bir görüş ya da çıkarın (ister finansman desteği sağlayanların, politikacıların, reklamcıların, ahlâk düzenleyicilerinin isterse yayıncıların kendilerinin olsun) tüm diğerlerini bastırmasıyla ortaya çıkar.

B. YAPIMCI NİTELİĞİ VE PROFESYONELLİK

Britanya'da nitelik söylemi geleneksel olarak program yapımcılarının egemenliğinde yürümektedir. Buna yapımcı niteliği geleneği denebilir. Nitelik yazarlarıyla, yönetmen ve editörleriyle yapımcılar topluluğu tarafından belirlenen yapım değerleri açısından görülür. Bu, teknik ışıklandırma, kamera kullanımı, senaryo ve yönetim konuları, oyuncu niteliği ve ortaya koyduğu fikirlerin ya da anlatımın etkililiğiyle ilgilidir. En yalın biçimini nitelikli dramaların klasik özelliklerinde ("nitelikli televizyon"un zirvesi) bulur: Pahalı seyirlik yapımlar (ama kaba özel efekler kullanmayan), tiyatro kökenli tanınmış oyuncular ve konuda edebi uygunluk.

Edebi drama en yalın ifadesi olmakla birlikte geleneksel düşünce yapısının da yaygın bir geçerliliği vardır. Bu, ilke olarak her tür televizyona uygulanabilecek bir dizi estetik değerin olduğu fikrinde odaklanır. Bu değerler, programları verili uzlaşım noktaları ve aracın kuralları çerçevesinde yenilikçi ve yaratıcı olma başarılarına göre değerlendiren ustalığa bağlı bir televizyon görüşüyle yanyana yürür.

Ben bu yaklaşıma "yapımcı niteliği" diyorum, çünkü onu koruyan yapımcılardır. Başka bir araç söz konusu olduğunda bu rolü eleştirmenler de oynabilirler. Edebiyatta ve sinemada, örneğin, yeni yetenekler saptamayı, iyi, kötü ya da arada değerlendirmelerini yapmayı kendilerine iş edinmiş küçük bir eleştirmenler ordusu vardır. Televizyon eleştirmenliği, aksine, basit ön değerlendirmeler yapmakla programları zekice bir yorum için vesile olarak kullanmaya kadar çeşitlilik gösteren, göreli düşük bir statüdür. Televizyon eleştirmenlerinin meşhur olmalarının nedeni ortaya koydukları fikirler değil, zevkle okunmalarıdır.

O halde, televizyonda aracın en temel değerlerini koruyanlar bizzat yapımcılardır. Onlar bu rolleri nitelik üzerine çok sayıda farklı düşüncelerle üstlenirler. Niteliğin evrensel bir kurallar dizisi olarak ilk tanımı yanında, alternatif bir yaklaşım niteliği biçimler ya da türler içinde varolan birşey olarak görür: Ortayaş rock'ından avantgarde tiyatroya kadar herşeyde bir en iyi vardır ve hepsinin kendine uygun eleştirisini bulmak gerekir. Dolayısıyla soap operayla bir belgeseli kıyaslamanın bir yolu yoksa da herbirini kendi biçiminin gramerine ve geleneklerine bakarak değerlendirebiliriz. Bu nitelik fikri yine her tür ya da biçimin ilgili yapımcılarının topluluğu tarafından saptanacaktır.

İki yaklaşım da iyiyi kötüden ayırma görevini program yapımcılarına bırakır. İdeolojik bakımdan, ikisi de yapımcı özerkliği yönünde güçlü bir taahhüdün altına girer. Yazar ya da oyuncu gibi, yapımcı da yalnızca yaratıcılık sürecinden sorumlu olmalıdır: Bürokrasinin tepe noktalarında oturanlar ya da piyasanın baskıları karşısında verilen bir taviz hiç de arzu edilen birşey değildir. İster BBC gibi bir örgütlenmenin büyüklüğü ve ağırlığı yoluyla isterse bir bağımsızın (apaçık) ekonomik bağımsızlığı yoluyla temin edilmiş olsun, bağımsızlık herşeyden üstündür. Ayrıca, televizyonun gerçekleri kuşkusuz bundan çok farklı; bütün yapımlar ortak çalışmaya ve çok sayıda tavize bağlı (Antony Smith "'yaratıcı özgürlük'ten daha başına buyruk bir kavram olmadığını" yazmaktadır) olmakla birlikte, önemli olan idealin gücüdür.

Bu idealin öz olarak demokratik olmaktan çok uzak olduğu belirtilmelidir: Edward Buscombe'nin yazdığı gibi, "bu yalnızca yukarıdan gelecek müdahaleler karşısında özgür olma sorunu değil,

aşağıdan gelecek baskılar karşısında da 'özgür olma' sorunudur".[7] Yaratıcı özgürlük ve niteliğin savunusu genel olarak, Britanya yayıncılığının göze çarpan özelliklerinden birisi olan profesyonel ethosla yaşayan idarecilere, yönetmenlere ve yapımcılara özgü bir ayrıcalık olarak görülür. Yapım nadiren idari işlemler içinde boğulur: Britanya tarzı "idarecilik yapımda yabancı sistemlerde olduğundan çok daha kolektif deneyime yatkındır".[8]

Britanya yayıncılığı daima bir sanat haline gelmek için önündeki engelleri aşma arzusuyla son derece endüstriyel bir yapım süreci olma gerçekliği arasında bir gerilim yaşar. Antony Smith'e göre, yapımcı paradoksal olarak "doğrudan bir üretim ve dağıtım sisteminin içinde bir tür 'kural koyucu' olarak" çalışır. Bu gerilim, iş bölümünü belirsizleştirerek ve en azından potansiyel olarak doğrudan kural koyucunun kontrolüne daha fazla izin vererek örgüt piramidinin düzleşmesine yardımcı olan yeni teknolojiler tarafından ancak kısmen çözülmüştür. Dijital yazım, elektronik haber toplama teknolojilerinin bilgisayara uyarlanmış ışık düzenekleri, kameraların ve renk ayarlarının uzaktan kontrolü tümüyle bu türden örneklerdir. Gelgelelim pratikte herkes bir bağlam içinde çalışır. Özgür ifade ve mesleki özerklik idarecilerle yaratıcılar arasındaki açık ilişkiden çok daha fazla egemen kültüre ve fonların cömertliğine bağlı durumdadır.

Yayıncılık konusunda günümüzde yapılan tartışmalarda, bu mesleki özerklik geleneği içinde yetişmiş Britanya televizyonunun en parlak temsilcileri yapımcı hakimiyetinin dünyanın en iyi, aynı zamanda yenilikçi, kafa tutan ve popüler televizyon yayınlarını ortaya çıkarmakta olduğunu ileri sürmektedir. Televizyon, bir yandan bu aracın sanatını geliştirirken, bir yandan da halkın çıkarlarına öncülük ederek ve yanıt vererek, onların ellerinde güven içinde varlığını korumaktadır. Meslekten yapımcı hakimiyeti onu özellikle sinemanın ve alt tabakaların kişiliksiz ticariliğinden ve basındaki gibi sahiplikten gelen manipülasyonlardan koruyacaktır. İdari bir kadro gibi yayıncılar da kendilerini çıkarlar

7. Edward Buscombe, "Creativity in television", *Screen.*
8. "The relationship of management with creative staff", Antony Smith, *Report of the Committee on the Future of Broadcasting* içinde, Ek I, HMSO Londra 1977, s.140.

üstü bir çıkar olarak sunarlar. Onların ifade özgürlüğü izleyenler açısından çeşitliliğin ve niteliğin garantisidir.

C. TÜKETİCİ NİTELİĞİ VE PİYASA

Yapımcı hakimiyeti karşısına artık aynı oranda bildik olan tüketici hakimiyeti iddiası dikilmektedir ve bu iddia genellikle yalnızca tüketiciler tarafından değil, piyasaya girmeyi isteyen yapımcılar tarafından da ortaya atılmaktadır. Geçtiğimiz yirmi yıl bu argümanın dengesinde çarpıcı bir değişime tanık oldu. 1960'ların ve 70'lerin yayıncılık tartışmaları bir mesleğin ethosu ve sorumlulukları, sunuş tarzları, denetlenebilirliği ve ulaşılabilirliği konularıyla ilgiliyken, bugünkü tartışma asıl olarak iş, rekabet ve verimlilik çerçevesinde yürümektedir. En azından retorik düzeyinde ağırlık noktası yapımcıdan tüketiciye kaymaktadır. Bu kayma kısmen değişen teknolojiler yüzündendir. Çok kanallı kablolu yayınlar ve DBS, televizyon yayıncılığını tüketicilerin üretilen şeyin niteliğini ve uygunluğunu denetleyebildikleri öteki piyasalara çok daha yaklaştırmaktadır. Paralı kanallar, seyrettiğin kadar ödediğin kanallar, karşılıklı haberleşme kanalları ve yayın akışını değiştirebildiğin programlardan istek üzerine program koyan kanallara kadar çeşitli teknolojilerin hepsi izleyiciye daha fazla tercih ve kontrol olanağı sağlıyorlar.

Değişim aynı zamanda başka bir maddi gerçeği yansıtıyor. Yayın ve özellikle de BBC üzerindeki ekonomik baskılar küçük işyerlerini işleten bağımsız yapımcıların artan ağırlığı birçok televizyon yayıncısının ekonomik ve ticari gerçekler konusunda gözünü açtı. İzleyicileri tatmin etme ihtiyacı her zamankinden çok daha önemli hale geldi. Ama değişim aynı zamanda Sir Alan Peacock, Sam Brittan, Charles Jonscer ve Cento Veljanovski gibi az sayıda ekonomistin etkisini de yansıtmaktadır. Onların argümanları neredeyse tamamen neoklasik ekonominin tüketici hakimiyeti idealinde temelleniyordu. Modern tüketici hareketiyle çok fazla çakıştıkları da söylenemez. Modern tüketimcilik -üretici yükümlülüğü, dürüst reklam, nitelik ve standart- gündemiyle

soyut tüketimcilikleri gerçekte televizyon izleyen birinden çok daha az ete kemiğe bürünmüş olan ekonomistlerin gündemi arasındaki büyük uçurum karşısında hayrete düşmemek elde değildir. Ama önemli olan tüketicinin sahnenin ortasına yerleşmesidir: Herkes izleyici adına konuştuğunu iddia edebilir ve herkes izleyiciyi kendi fikirleri ve çıkarları peşinden sürükleyebilir.

Nitelik konusuna gelince argüman sayısız renge bürünür. En kabası (ve en bildik olanı) tek yararlı nitelik nosyonunun niteliği tüketicilerin tercihleriyle özdeşleştiren nosyon olduğunu ileri sürer. En popüler program, içeriği ve amaçları bakımından da en iyisidir. Nitelik sorunu entelektüel ilgi alanına özgü bir sorun olabilir ama bunlar kurumların ve politikaların oluşturulmasında hiç bir rol oynamamalıdır. ABD Federal İletişim Komisyonu eski Sözcüsü Mark Fowler'ın işaret ettiği gibi: "düzenlemeyi yapanlar kamu talebini saptamak ve programcılık kategorilerini bu taleplere göre sınıflandırmak yerine, piyasa mekanizmaları yoluyla izleyicilerinin isteklerini belirlemede yayıncıların yetilerine güvenmelidirler."[9] Herhangi bir nitelik tanımı, özellikle hangi programların yapılacağı konusunda etki yapmayı gözettiğinde, bu otomatik olarak bir kişinin öznelliğinin başkalarına, özellikle de bir metropoliten elitin özelliğinin özgür halka, dayatılması anlamına gelecektir. Tüketici argümanı bariz olarak göreli bir tutum içindedir: Her biri kendine göre, *de gustibus non est disputandum,** vb.

Argüman gücünü büyük oranda ayrıcalıklı bir elit kesime yaptığı saldırıdan alır. Britanya'da bu tür eleştiriler genellikle soldan gelmiştir. Nitelik medyaya daha geniş katılımı engellemek için uydurulan bahanelerden bir tanesi olarak görülüyordu. Profesyonelizm demokratikleşmenin engellerinden biri olarak hizmet gördü. İmalat standartları bile politik bir amacın hizmetindeydi. Örneğin, radyoda teknik nitelik argümanları sözlü tarih ya da cemaat grupları tarafından doldurulmuş bantlara ulaşmanın önüne geçmekte kullanıldı. Yayınların niteliği ihtiyacı cemaat istasyonlarına lisans vermeyi engellemenin bahanesi olarak işlev gördü. Genelde, nitelik argümanları yayın şebekesini incelikli bir

9. Mark Fowler ve D.L.Brenner: "A marketplace approach to broadcast regulation", *Texas Law Review*, s.60, 1982.

* Lat. Zevkler tartışılmaz. (ç.n.)

üst-orta sınıfın dünya görüşü yararına korumanın bir aracı, havayı yontulmamış uçlardan ve dünya çapındaki çatışmalardan temizlemenin bir yolu olarak görüldü.

1980'lerde ve 90'larda ise nitelik eleştirisi sağdan gelmeye başladı. 1989'daki Edinburg Televizyon Festivali'nde, Rupert Murdoch "Burada televizyonun niteliği konusundaki iddiaların çoğu önyargıların ve çıkarların resmi geçidinden başka birşey değil.... ve genelde kafayı sınıfla bozmuş, ticari olmayan tutumların egemen olduğu ve geçmişe özlem duyan bir eğilim sergileyerek Britanya toplumunda elden ayaktan düşürücü etkiler yapmaktadır" şeklinde konuşuyordu.

Önemli bir başka nokta da, piyasa ilkelerine ve tüketici hakimiyetine kayma doğrultusundaki çağrının televizyonun amaçları hakkında bir dizi fikir ve onaylanması gereken değerler ve erdemlere bağlı olmasıdır. Oyunun kurallarının yeniden belirlenmesi (deregulation) talebi Martin Wiener ve Corelli Barnet gibi insanların Britanya yönetici sınıflarının başarısızlıkları hakkında yürüttükleri argümanlardan destek almıştır. Televizyondan da kendi yöneticilerini alaşağı etmesi istenir; öyle ki ağırlığını bir girişim kültürü yaratmaya vererek, modernleştirmenin bir faili olarak hareket edebilsin.

"Halka istediğini verin" argümanının daha incelikli bir versiyonu, arzla talep arasındaki bağların piyasada giyim kuşam, hatta kitaplar için geçerli olan bağlardan daha az basit olduklarını kabul eder. Başlangıç için şu söylenebilir: Üreticilerle kullananlar arasındaki ilişki basit bir piyasa ilişkisi değildir (kilit ekonomik ilişkiler reklamcılarla yayıncılar ve BBC'yle lisans ücretini tespit eden ve toplayan hükümet arasında olanlardır). İzleyicilerin faydalandığı hizmetin değeriyle ister doğrudan isterse dolaylı yoldan bu hizmet için ödedikleri arasında muazzam bir uçurum vardır (ki bu üstü örtük gelir kaynağından faydalanmak için kablo, uydu ve video şirketlerinin heyecanlı yarışlarının nedenini açıklıyor).

Reklamcıları ilgilendiren çıplak izleyici rakamlarının çok farklı zevk ve tatmin yoğunluklarını gizleyebileceği de çok iyi bilinmektedir. Ekonomiden anlayan biri için yayın dünyasındaki kendine has ölçek ekonomilerinin küçük izleyici kitlesi ya da nadir yerel zevklere karşı önyargılı oldukları ortadadır (çoğu iz-

leyicinin yalnızca bir avuç kanalı izleyebildiği zamanlarda bu özellikle doğrudur). Bazıları da televizyona en bağımlı izleyici kesiminin -yaşlılar, işsizler, eve bağlı olanlar- reklamcıların en az hedefledikleri kesim olduğuna işaret etmektedir. Televizyon dünyasının tüm bu özellikleri su katılmamış piyasaların tüketici tatminini maksimuma çıkarma peşinde olabilecekleri iddiasını zora sokmaktadır.

Televizyonun ne derece ortak ya da el altındaki bir metaya ne kadar dönüştürülebileceği ve bunun ne kadar gerekli olduğu konusunda kuşkuya kapılmanın daha temel ekonomik nedenleri de vardır. Marjinal yararlanma maliyetleri sıfıra doğru seyrettiği için nüfusun %20'sine ya da %50'sine bir abone hizmeti sağlamak yerine bir lisans ücreti karşılığı evrensel olarak faydalanılabilecek bir hizmeti finanse ederek maksimuma giden daha etkili bir tüketici kullanımı yaratılabileceğine inanan güçlü argümanlar vardır.[10] Benzer argümanlar kablo döşeme programlarını desteklemek için de ileri sürülmektedir (bir sokaktaki evlerin üçte ikisine kablo döşenmesinin maliyetleri üçte birine döşenmesi maliyetlerinin iki katı değildir). Ciltsiz kitap ekonomisinden daha çok hava ekonomisine yakın duran özgün bir yayın ekonomisi yayıncılığı "tüketim noktasında bedava" tutmak üzere öne sürülen toplumsal ve kültürel argümanlara güçlü bir destek sağlar.

Yayıncılığı yeniden yapılandırmada serbest piyasa tezlerini öne sürenler genelde belli program türlerinin piyasa güçlerinin elinden alınması gereğini kabul etmektedirler. Bazı durumlarda, insanlar seyretsin seyretmesin, belli programlar yapmanın içkin bir değeri olabilir. Bu yüzden Samuel Brittan ve Alan Peacock, nitelikleri yüzünden yayınlanmaya değer görülen ancak piyasanın kasılma gevşeme ortamında muhtemelen soluksuz kalacak olan program kategorilerini kamusal destekle genişleten bir piyasa sistemi önermektedir. Belli türden kültür programları ve bazı haberlerle belgesel hizmetleri, özel nitelikleri yüzünden yayınlanan programlar yığınından ayrı görüldüklerinden, genelde belirgin adaylardır. Kamu hizmeti piyasaya dayalı bir sistemde bir kıskaca dönüşür (kişisel görüşlere bağlı olarak bir vaha ya da getto).

10. Lisans ücretlerinin korunması argümanı için bkz. Charles Jonscher, *Subscription Television* üzerine HMSO raporunda, 1987.

Benzer bir sonuca son dönem tartışmalarda yer yer gizli olan alternatif bir tüketici niteliği görüşüyle de ulaşabiliriz. Kökleri edebiyat teorisine kadar uzanan bu görüşe göre nitelik bir talepler ve ödüller ekonomisi içinde mevcuttur. En iyi müzik ya da edebiyat gibi en iyi nitelikli televizyon da izleyicilerden büyük bir zaman ve dikkat yatırımı talep eder ve karşılığında büyük bir ödül sağlar. Bir şeye olan talebin boyutu niteliğinin bir göstergesidir. Piyasanın, kanaldan kanala atlayıp durmanın ve hafif bir göz atmanın dinamikleri böylesi bir yayıncılığa karşıdır. Dolayısıyla tüketici refahını en çoğa çıkarabilmek için bu tür bir yayıncılığı destekleyecek özel önlemlere ihtiyaç vardır.

Ekonomi ağırlıklı böylesi yaklaşımlarda televizyonun sağladığı değer yiyecek, giyecek, video ya da otomobil satın alarak elde edilen öteki kullanım değerleriyle kıyaslanabilen bir kullanım değeri olarak anlaşılır. Burada anlamlı nitelikler yalnızca bir izleyicinin bir programa öbüründen daha fazla ödemeye istekli olması yoluyla ölçülebilecek niteliklerdir (yapılması çok zor bir ölçüm çünkü Britanya nüfusunun çok küçük bir kesimi bir kanal ya da program için doğrudan para öder). Bundan tüm programların eğlendiricilikleri bakımından rekabete sokulmaları gerektiği anlamı çıkmaz. İzleyicilerine, ister yabancı bir dil, İtalyan operası isterse karbüratörün nasıl onarılacağı olsun, yeni bilgiler veren bir program en pahalı kostümlü dramalardan daha değerli ve nitelikli olabilir.

Nitelik, her zaman bir bilimin katı kesinliğine özlem duyan bir disiplin açısından oldukça yumuşak bir kavram olmakla birlikte, ekonominin de sunabileceği bazı yararlı içgörüler vardır. Birisi fiyata bağlı olmayan rekabettir. Bir ürün diğerlerinden yüksek nitelikte (ya da daha güvenilir) değilse, o taktirde kıyaslanabilir bir başkası maliyetleri ve fiyatı aynı olsa bile rekabet edebilir duruma gelecektir. Bütün kültür endüstrileri gibi yayıncılıkta da fiyat dışı rekabetin egemenliği vardır, çünkü altta yatan maliyetlerle fiyat, değer ya da satılan şeyin niteliği arasında açık herhangi bir bağlantıya pek rastlanmaz. Bu argümanın amaçları açısından önemli nokta, kültürel temellerde tartışmalı olabilecek aynı niteliklerin uygun koşullarda ekonomik bir değer olabilecekleridir. Bir dizi ürünün niteliğine ilişkin şöhretini sömüren bir "Marks§Spencer"

yaklaşımı özellikle çekicidir. Britanya yayıncılığı örneğinde, gözde strateji, genelde İmparatorluğun şaşaalı günlerinde biçimlenen üst-orta sınıf ve aristokrasinin yaşamına dayalı edebi uyarlamaların bakışı olan klasik Britanyalı bakışını beslemektir. Haklı olarak BBC'nin bir ABD yan kuruluşu olarak adlandırılan Lionheart Television'ın sorumlu müdürü BBC stratejisini, "*Six Wives of Henry VIII* türü ayrıcalıklı programlar anlamına gelen BBC etiketindeki lekeyi" temizleme stratejisi olarak betimliyordu.[11] Bu ve benzeri stratejilere rağmen, Britanya yayıncılığı bilgisayarda IBM ve tükenmez kalemde Parker'ınkine yakın bir çekicilik ve marka gücü kazanmayı hedefliyor.

Bu tür stratejiler genelde tüketicilerin neyi elde edebilecekleri hakkında yalnızca sınırlı bir enformasyona sahip olmalarına bağlıdır. Tüketiciler önceden belli bir programın niteliğini bilemeyecekleri için kendilerine bir anlamda yol gösteren şöhrete bağlıdırlar. Şöhret son derece değerli bir mal haline geliyor. Şöhreti elde etme ihtiyacı yapımcıları olası en yüksek niteliğe ulaşma yönünde teşvik ediyor. Ama ekonomik teori aynı zamanda niteliği yükselten aynı unsurların onu zayıflatabileceklerini de gösteriyor. Meşhur "limon" teorisi[12] standartların nasıl kolaylıkla düşebileceğini ve tüketicinin kucağa oturtulmaktan sakınmasının ne kadar zor olduğunu gösterir. Limon, alıcıların ürünlerin kalitesini önceden inceleyemedikleri, ikinci el otomobil (ya da film ya da televizyon programı) gibi ürünlere denir. Bu tür piyasalarda her zaman "satıcıların niteliği düşürmeleri ve alıcılar uyanmadan kısa dönem kârları elde etmeleri" doğrultusunda bir dürtü vardır.[13] Tutulan filmlerin ucuz ve pespaye ikinci, üçüncüleri de bu tür bir deneyimdir. Sorun yayın alanında ağırlaşır çünkü izleyicilerin programların kökenleri hakkında yalnızca kulaktan dolma bir fikri vardır (*The Jewel in the Crown* adlı "kaliteli televizyon" klasiğini izleyenlerin büyük çoğunluğu bunun bir BBC yapımı olduğuna inanıyordu, oysa değildi). Böylesi piyasalarda bireysel yapımcı

11. *Financial Times*'dan alıntı, 22 Eylül 1989.
12. George Akerloff, "The market for 'lemons': qualitative uncertainty and the market mechanisms", *Quarterly Journal of Economics*, Ağustos 1970.
13. Carl Shapiro, "Premiums of high qualitiy products as returns to reputation", *Quarterly Journal of Economics*, Kasım 1983.

maliyetleri ve niteliği düşürme yönünde bir eğilim vardır, çünkü bu tek başına bir programın ya da kanalın şöhretinden çok bütün olarak televizyonun şöhretini etkileyecektir.

Bu argümanlar abartılı gelebilir. Ancak oyun kurallarını yeniden yazan ülkelerde çok sayıda izleyicinin neden standartlarda bir düşüşle karşılaştıkları ve hatta yanlış yönlendirildikleri ve aldatıldıkları duygusuna kapıldıklarını açıklamakta yardımcı olurlar. Alışageldiğimiz tüketici tatminsizliği şeytanı serbest piyasanın arka yüzünde çok geçmeden su yüzüne çıkar.

D. NİTELİK VE ARAÇ: TELEVİZYON ESTETİĞİ

İzleyiciden ya da tüketiciden yola çıkan her televizyon görüşünde çok sayıda hata vardır. Belki de en temeli izleyicilerin televizyonun karşısına tamamen olgunlaşmış zevkler ve tercihlerle oturdukları varsayımıdır. Televizyon yanlış bir biçimde kültür ve değerin bir biçimlendiricisi olmaktan çok bir alıcı olarak görülür. Bu görüşün bariz felsefi hataları daha derindeki bir yanılgıya eşlik eder: Televizyonu "piyasa yönelimli" olarak görmek yayıncıları ürünlerinin sorumluluğundan kurtarır. Çarpık da olsa mevcut ihtiyaçların ve taleplerin karşılanması ahlâki bakımdan yansızlık olarak görülebilir.

Niteliğin tüketici felsefesi, üretici yaklaşımından bile daha çok, yayıncılığın amacı ve toplumdaki yeri konularındaki sayısız sorunun ortaya çıkmasına engel olur. Tek istisna, cinsellik ve şiddet üzerinde denetime yer açmak için liberter ilkeler aniden çöpe atıldığında ortaya çıkar. Aksi halde, profesyonel yayıncıların hakları ve iyi niyetleri gibi, piyasada sınanan tüketici hakları da tartışmaların dışında tutulur.

Üçüncü bir tanımlamalar dizisi yapımcı ya da izleyiciden değil, aracın içkin doğasından yola çıkan çeşitli nitelik yaklaşımlarını kapsar. Bunlar da yine yayıncılığın geniş rolü konusundaki soruları dışarda bırakırlar. Buna karşın, bir televizyon estetiği, bir film ya da bir kitaba uygulanabilecek türden bir dizi değerlendirme kuralları arayışı içindedirler. Niteliğin yapımcı tanımlamalarının aksine bu yaklaşımlar daha nesnel ve mesafeli bir

estetik peşindedirler.

Geçtiğimiz yirmi yılda dünya çapında önem kazanan çok sayıda televizyon akademisyeninin çalışmalarını inceleyerek bazı içgörüler edinmeyi bekleyebiliriz. Oysa, daha önce değindiğim gibi, en etkin yazarlardan çoğu açısından nitelik araştırılmaktan çok saldırılacak bir şeydir. Nitelik, ilgiye değer bulunsa bile, yalnızca bir ideoloji, sınıf, cins ya da ulus hakimiyeti tarihlerinde kök salmış bir ideoloji olarak değer bulur.

Televizyonla ilgili çalışmalar, akademisyenlerin Leavisvari* edebiyat teorisine yaygın tepkilerinin bir parçası olarak, popüler televizyon ve popüler kültürü benimseme ve kucaklama arzusuyla başlamıştır. O zamandan bu yana programlardan uzaklaşıp izleyicilerin programlardan kalkarak nasıl anlam ürettiklerine daha çok eğilme ihtiyacı ortada olan bir şeydi. Bu paradigma içinde bir programın iyi mi kötü mü, doğru mu yanlış mı olduğu gerçekten anlam taşımıyordu. Önemli işlevleri yargıda bulunmaktan çok bölümlere ayırma ve yapıçözüm görmekteydi. Yalnızca son birkaç sene içinde akademisyenlerin kendilerini istemeyerek yeni televizyon patronlarının yanında bulmalarıyla moda değişmeye başladı. Böylelikle estetik geri döndü ama hâlâ felsefi olarak nasıl temellendirileceği hakkında hiçbir uzlaşma sağlanmış değil.

Olası birkaç başlama noktası vardır. Çoğu insan doğal olarak niteliği üretilen şeyin kalıcılığı ve zamana bağlı olmayışı açısından değerlendiriyor. En iyi televizyon, edebiyatın ya da sinemanın bazı özelliklerini taşır, günlük değildir: Başka bir ifadeyle, televizyon kendi anlık, geçici doğasından kurtulduğu, onu aştığı zaman en iyidir. Bu görüş, televizyonun öteki medya ile kurduğu karakteristik olarak asalakça ilişkinin -yalnızca onların ürünlerine (müzik gösterileri, özel detektif türü, Hollywood sineması, West End tiyatrosu) dayanmakla kalmaz kendi meşruiyetini desteklemek için onlarınkini kullanır- hatırlanmasına yardımcı olur. Bu, televizyon büyük edebi uyarlamalarını peşpeşe sıraladığında ve televizyon haberleri sorgusuz sualsiz ulusal basının gündemini izlediğinde, en çarpıcı haliyle ortaya çıkar. Te-

* Yüzyıl başındaki İngiliz edebiyat teorisyenleri içinde en önemlilerinden biri olan F.R. Leavis'in edebiyat teorisi seçkinci ve geleneğe önem veren bir teoridir. (ç.n.)

levizyon öncesi biçimlerdeki ortak kalıba bağımlılık, yapımcıları ve yönetmenlerinin adı anılmazken birçok televizyon yazarının (David Mercer, John McGrath, Galton ve Simpson, Carla Lane, Denis Potter) meşhur olmalarından da anlaşılmaktadır. Sinemada ise aksine, görsel oyuncu ideolojisi hâlâ güçlü olsa bile, durum tersine dönmüştür.

Tam olarak karşıt bir görüş, niteliği kalıcılık arayışı yerine, televizyonun bir araç olarak kendi doğasına, yani anlık, yüzeysel ve aşırı bir görüşe göre, tek çeşit ya da görsel duvar kağıdı doğasına uygunluğu açısından görür. En iyi televizyon edebiyata benzeme eğilimi taşımak yerine en etkin yüzeysel etkiler yaratan televizyondur. 500.000 poundluk reklam, pop video, MTV'nin program akışı ya da "Gece şebekesi" bunun bariz örnekleridir.

Birisi zaman dışılığı, öteki ise gündeliği vurgulayan bu iki görüş arasındaki gerilim birçok alanda belirgindir. En açık örnek basındaki televizyon eleştirileridir: Geleneksel basın açısından, TV eleştirisi genel olarak edebiyat geçmişi bulunan insanlar tarafından, televizyonun özünde kitaplara ya da oyunlara özgü sayfalarca haberle yarışma yetisinden doğal olarak yoksun, asalak ve ikincil bir araç olduğunu yansıtan bir jokey ağzıyla yazılır. Avangarde dergilerde rastlanan daha yeni tarz televizyon eleştirisi ise aksine televizyon ürününü eleştirmene bilinçli olarak kurmak ve yapısını çözmek için alan bırakan postmodern bir bağlantısız imgeler girdabı olarak görür.

Belki, iki görüş de Neil Postman'in ortaya koyduğu, televizyonun gerçek "üstdili"nin eğlence olduğu ve aracın doğasının herhangi bir türden eğitimsel etkiyi körelterek konuları kaçınılmaz olarak sıradanlaştırdığı görüşünü paylaşmaktadır.[14] Gelgelelim, postmodernistin rakip metinler denizini hoşnutlukla karşıladığı yerde Postman enformasyon bolluğunu korkutucu bir sorun olarak görür. Bir insanın yaşamında ve eylemlerinde bir anlamı olan enformasyon yerine herşey mümkün olduğu kadar eğlenceli bir biçimde vakit geçirme ihtiyacına indirgenmiştir. Postman bize Aldous Huxley'in, big brother'ın izleyicilerin coşkulu desteğinde gülücükler dağıtarak geleceğine ilişkin korkusunu

14. Neil Postman, *Amusing Ourselves to Death,* Penguin, Harmondsworth, 1986. [Televizyon: Öldüren Eğlence, Çev.: Osman Akınkay, Ayrıntı Yayınları, 1994]

anımsatır. Bu, McLuhan tarzında serbest piyasa karşıtı bir argümandır. Özellikle televizyonun bir araç olarak doğası yüzünden tüketici hakimiyeti cehenneme giden bir yol, sorumluluk ve ilginin erozyonu olacaktır.

Umberto Eco anlamın yıkıcısı olarak televizyon görüşüne ilginç bir alternatif getirmiştir. Eco, modernist yenileşme ve yenilik takıntılarını ve beraberinde getirdiği yeninin yüksek enformasyon içerikli niteliğini reddeden bir estetik önerir. Ona göre, belirsiz ve istikrarsız bir çağda sıklıkla niteliğin düşmanı olarak görülen program biçimlerinin tekrara dayalı doğasının insanları çekmesi şaşırtıcı görülmemelidir: Formüle uygun ve sonu kestirilebilir soap opera, durum komedisi ve yarışma programlarının hafife alınmaması gereken nitelikleri vardır. Benzer bir görüş, bir televizyon estetiğinin içtenlik ve süreklilik erdemlerinin üzerinde durmasını öneren Horace Newcomb tarafından ortaya atılmıştır.[15] Bu türden seri ve tekrara dayalı bir estetiğin, zanaat ve sanatın henüz ayrılmadığı eski Yunan'a kadar uzanan uzun bir şeceresi vardır. Yaratıcı çalışma benzer gramerleri ve temaları yeniden işleme etrafında döndüğünde, yaratıcı çalışmayı betimlemede *ars* ve *techne* birlikte kullanılır.[16] O halde, Eco açısından, gerçek nitelik geleceği silip süpürmekten çok ona inancı korumaya bağlıdır. Televizyona uygun bir estetik yaygın deneyim modasına ve değişim için değişim anlayışına karşı durmalıdır.

Kıta Avrupasından başka bir teorisyen, Pierre Bourdieu de televizyon için tutarlı bir estetik geliştirmenin neden bu kadar zor olduğu konusuna belli bir açıklık getirmiştir. Bourdieu, pratiklik ve kullanışlılık, duygusallık, sıcaklık ve eğlenme ile ilgilenen popüler estetik dediği şeyle ayrımcılığı, farklılığı savunması ve sonuçlar dünyasına düşmanlığıyla tanınan yüksek estetiği karşı karşıya koyar. Popüler estetik televizyonun işlevlerinde odaklanır: Eğlendiriyor mu yoksa bilgilendiriyor mu, bir komedi gerçekten komik mi değil mi, bir korku filmi gerçekten korkutuyor mu korkutmuyor mu gibi şeylerle ilgilenir. Gerçek anlamda arı estetik

15. Horace Newcomb, *Television: the most popular art*, Anchor Doubleday, New York, 1974.
16. Umberto Eco, "Innovation and repetition", 'The moving image' içinde, *Daedelus*, sonbahar 1985.

için ise aksine en iyi televizyon biçimsel denemeler yapan (bir Dennis Potter oyunu, örneğin) televizyondur. Bu iki estetik, sınıf ve kültürel sermaye gibi tarihsel farklılıklarda temellendiği kadar günlük yaşantıda da farklı toplumsal roller oynar. Örneğin, Britanya'da popüler estetikle yüksek estetik ayrımı, sınıfsız, popülist Amerikan televizyonu (eğlence endüstrisinin, gösteri dünyasının parçası olarak) ile sanat ve ciddiyet özlemi içindeki çok daha fazla sınıfa dayalı İngiliz (Britanyalı değil) televizyonu arasındaki tarihsel mücadeleden doğmuştur.

Bu ikisi arasındaki bitmeyen kavga televizyonda ve orada çalışanların tutumlarında tüm çıplaklığıyla ortaya dökülür. Örneğin, soap operalarda ya da yarışma programlarında çalışanlar rol ve başarıya, sanat programları ya da dramalarda çalışanlardan çok daha farklı bir biçimde bakarlar. İkisi de kendi, bir arada düşünülemez estetiklerine bağlıdırlar.

Ancak Bourdieu, herhangi bir kitle iletişim aracı için estetik kuralları geliştirmenin olanaksızlığını ileri sürerek argümanı bir adım daha ileri götürmüştür. Klasik kitabı *Distinction*'da nahif bakışla arı bakış (estetik bakış) dediği şey arasında bir ayrım yapar.[17] Bu karşıtlık, kültürün toplumsal farklılaşmanın bir aracı olarak nasıl kullanıldığı hakkındaki daha genel argümanının bir parçasını oluşturmaktadır. Bazı insanlar için özel bir kitap ya da bir müzik parçası durumunda, hoşlanma başka insanların onu yabancı görmesine bağlıdır. Zevk ve nitelik nesnel bir temele sahip olmaktan çok toplumsal bir gösterge olarak işlev görür. Kültürlenmişlerin, kültürün incelikli aracılarının arı bakışı kendini popüler olanın basitliklerine karşıt olarak tanımlar.

Mevcut argüman açısından önemli nokta, televizyonun bir kitle iletişim aracı, nahif bakışın bir aracı olarak doğasının, onu bir estetiğin geliştirilmesi açısından içkin olarak uygunsuz kılmasıdır. Farklı bireyler televizyondan çok farklı biçimlerde yararlanmakla birlikte, bu aracı toplumsal bir gösterge olarak kullanmak İtalyan operasının ya da bir üzüm şarabının değerlendirilmesinin bir aracı olarak kullanmaktan çok daha zordur. Aksine, televizyona karşıt bir estetik tanımlamak çok daha kolaydır ve bu

17. Pierre Bourdieu, *Distinctions*, Routledge and Kegan Paul, Londra, 1986.

pratikte bir çok insanın seçeceği bir çözümdür.

Belki bu kelime oyunlarından kaçar görülen bir televizyon alanı aktüalitedir. Televizyon ancak bir medya aracı olarak doğasını yitirdiğinde ve spor ve politik olaylar gibi şeylere doğrudan ulaştığında, yani dünyaya açılan bir pencere haline geldiğinde bu estetik sorunlarından kaçabilir. Bu durumda müdahale etmeden nesnel gerçekleri (haberler geleneksel olarak itibar edilmeyen bir program türüdür) sunar. Fotoğrafın erken dönem anlatımlarından bazılarında olduğu gibi, televizyonu yararlı kılan özellikle bu yaratıcı müdahalenin yokluğu, estetik alanına bu uzaklığıdır.

E. RİTÜEL VE BİRLİK AYİNİ OLARAK TELEVİZYON

Çoğu iletişim teorisi iletişimi imgelerin ve enformasyonun bir yerden başka bir yere taşınması olarak kavrar. İlgi duyulan şey mesajın biçimlenmesi, alıcının alma yetisi ve iletilen şeyin doğasıdır. Özellikle Amerikalı yazar James Carey ile birlikte anılan alternatif bir yaklaşım iletişimi temelde ritüelistik olarak görür.[18] "İletişim", "birliktelik" ve "cemaat"in ortak etimolojisine (İng. communication, communion ve community-ç.n.) dayanan bu görüş iletişimin paylaşma, arkadaşlık ve katılıma bağlı olduğunu vurgular. Anlamlar özel bir program ya da kanaldan çok iletişim sisteminin tümünden, onun tarihsel, kültürel geleneklerinden ve politik ekonomisinden doğar. Bunların tümü ortak bir anlam arayışı içindeki öğeler olarak anlaşılmalıdır. Radyo televizyon yayıncılığı ise imgeleri üreticilerden tüketicilere iletmenin bir aracı olmaktan çok bir ulus ya da cemaat içinde birlikte yaşayan milyonlarca insan için ortak bir deneyim yaratmanın bir yolu olarak anlaşılmalıdır. Paddy Scannel'in "iletişimsel ethos" ve "gördün mü?" sorusunun yeri konusundaki çalışması buna, yani televizyonun toplumsal bağlamına ışık tutmaktadır.[19]

18. James Carey, "Communication and culture", *Communication Research*, yaz 1975; yine *Communication as Culture: essays on media and society*, Unwin Hyman, Londra 1989.
19. Paddy Scannel, *The Communicative Ethos in Broadcasting*, ITSC, Londra 1988.

Bir tür ritüel olarak anlaşılan televizyonun biçimi içeriği kadar önemlidir. İletişim duygusu mesajdan daha önemlidir. Televizyonun amacı deneyimleri, kurguları ya da karakterleri paylaşarak gerçek zamanda aynı etkinlikle meşgul bir seyirciler cemaati yaratmaktır. Aynı şekilde, gazetelerin ya da müzik parçalarının değeri yalnızca insanlara verdiği enformasyonda ya da zevkte aranmamalıdır; bir üyelik duygusu, kökleri zayıflamış bir toplumda giderek zorlaşan öteki insanlarla ilişkiye girme konusunda bir araç sağlama yetisi de bu değerin parçasıdır.

Televizyonu ağırlıkla ritüelistik bir şey olarak görmek "nitelik" sözcüğüne bambaşka bir anlam katar. İçkin nitelikler taşımaktan çok belli bir televizyon parçasının niteliği bu rolü yerine getirme yetisine, yani bir cemaati tanımlama ve bağlama yetisine bağlıdır. Belli zamanlarda belli bir program, fikirleri ve ifadeleri günlük kullanıma sokarak bu ritüel tarza uyum gösterecektir. Bu programlar bir cemaatin billurlaşmasına hizmet ettiği oranda yüksek nitelikli programlar olacaktır. Taç giyme töreninden *Live Aid*'e, *Boys from the Blackstuff*'tan *Cathy Come Home*'a ya da bir kraliyet düğününe kadar çeşitlilik gösteren programlar, sanatsal özelliklerinden, hatta televizyon başına çektikleri izleyici sayısından dolayı değil hizmet ettikleri cemaatin tarihinde oynadıkları rolden dolayı en nitelikli televizyon örnekleridirler.

Bu görüşe göre, bir televizyonun sahip olduğu en önemli nitelik belki de demokratik, bir hizaya getirici niteliğidir. Evrensel olarak ve parasız elde edilebildiği zaman başka alanlarda mevcut olmayan toplumcu, eşitlikçi değerleri somutlaştırır. Ekrandaki herşey servet ve sınıf ayrımı olmaksızın herkese açıktır.

Kuşkusuz ritüel görüşün çok sayıda farklı yorumu vardır: Örneğin, ulus olarak cemaat o tarih ve kültürden dışlanmışlar için baskıcı olabilir. Televizyonun deneyimlerin ve çıkarların çeşitliliğine rağmen tutarlı bir kitle vücuda getirmesi amacıyla kullanımında genelde çok muhafazakar bir şeyler vardır. Ritüel görüşü her toplumun yüzeyinin altında yatan çatışmaları çözmekten çok yansıtır. Ama yayıncılığın hızlı değişime ayarlandığı bir çağda onun ritüel işlevi sorunu her zamankinden daha önemlidir. Üç ya da dört kanaldan elli ya da yüz kanala geçmek özellikle şimdi sahip olduğu ritüel işlevini aşındıracağından dolayı te-

levizyonun önemini azaltacaktır. "Gördün mü?" sorusu belki de günlük kullanımda artık duyulmayacaktır. Bu durumda, niteliklerinden birini, seyircileri için anlam yaratma yollarından birini yitirecektir.

Yayıncılıkta eli kulağında olan değişimler de daha derin sorunlar ortaya çıkarıyor. Çok sayıda kanalın olduğu bir dönemde, eğer televizyon ritüel rolünü yitirirse, eğer milyonlarca insanın ortak bir deneyim etrafında toplandığı bir forum olmaktan çıkarsa, o zaman bu araç kaçınılmaz olarak parçalarının toplamından daha fazlası olan bir toplum fikri karşısında bir meydan okuyuşun parçası haline gelir. Bu düşünceyi iyice aşırı bir uca çekersek, her toplumun yaşamını sürdürebilmek için ihtiyaç duyduğu ahlâki bağlılığı tehdit etmeye başlar.

Geçmişte televizyon bir ritüel ve toplumsal dayanışma aracı olarak dikkate değer derecede etkili olmuştur. Farklı türden programları ve kanalları sayesinde, başka herhangi bir kitle iletişim aracından daha homojen bir izleyici kitlesi vardır. Çoğu insanın çok sayıda kanalların bir sonucu olarak tahmin ettiği ayrışma ve uzmanlaşmaya ulaşmak şaşırtıcı ölçüde yavaş seyretmektedir. Televizyon hâlâ birleştirici, bağlayıcı bir araç, sınıf, ırk ve cinsiyet engellerini yok sayan ortak bir deneyimdir. Ritüel kavramını temel alan televizyon görüşünün doğrudan politikayla ilgili olmasının nedeni de budur. Sayısız alternatifin politikayı kendisinin oluşturduğu iddiası ortadayken, parçalanmanın maliyetleri hakkında belli bir yargıya ulaşmak için bu ritüel ve bağlayıcı role ne kadar değer vermek gerektiği sorusu önemli hale gelir.

Tutum ve davranışlardaki sismik bir kaymanın ilk işaretlerini tespit etmek hemen hemen mümkündür. Solda her cemaatin kendi alanına, kendi medyasına ve deneyimlerini keşfedecek kendi sanatına ihtiyacı olduğu yolundaki eski inanç toplumsal sınırları aşan iletişime duyulan yakın ilgi, bir de kültür ve dilin bütünleştirici güçler olarak kullanımı ile nitelik kazanmıştır. Sağda ise yeni sağın önemli bir kesiminin nahif liberterliği yine kültür ve dil sorunuyla bağlantılı olan ulusun bağdaşırlığı ve yurttaşlık değerleri kaygısıyla birliktelik kıvamını bulmaktadır. Televizyonla ilgili ritüel ya da "birliktelik" düşüncesi potansiyel gücünü koruyor çünkü geleceğe ilişkin dar iletişim, kişisel TV ve

"kitlesizleştirme" vizyonları, atomize toplum vizyonları artık bir zamanlar olduğu gibi çekici değil.

F. TELEVİZYON VE KİŞİ

Ritüel görüş, televizyonu standartlara göre ya da bir cemaate duyulan ihtiyaca göre yargılar. Televizyonun değerleri ve nitelikleri üyesi olduğumuz çeşitli cemaatleri nasıl değerlendirdiğimize ve televizyonun bu cemaatleri pekiştirmede oynadığı role bağlıdır. Nitelik hakkında bununla bağlantılı bir dizi fikir de farklı kişilik kavrayışlarından, iyi, olgun, tam gelişmiş insan olmanın ne anlama geldiği hakkındaki yaklaşımlardan çıkar. Bu argümanın çeşitli tonları tüm öznellikleri eşit derecede geçerli görmek (genelde ekonomik ve tüketici ağırlıklı yaklaşımlarda içkin bir görüş) yerine belli türden davranışların ötekilerden daha iyi olduğunu ileri sürerek kendilerini güvenceye alırlar.

İlki yurttaşlık ve haklar fikri çevresinde odaklanır. Bir araçla ilişkili olarak kamusal yaşamın değerinin tarihsel olarak "ocak başı keyfi"ni ve oturma odalarının mahremiyetini çağrıştırdığını iddia eder. Bu gelenek açısından görüldüğünde, iyi yaşam aktif yurttaşın yaşamıdır, yani cemaatin politik ve toplumsal yaşamının tamamen ayrımında ve onlarla aktif olarak uğraşan bir yurttaşın yaşamı. Televizyon, toplumun çalışmasını ve başkalarının deneyimlerini açıklamak için yurttaşların bağlı olduğu bir "enformasyonel avam" olarak görülür. İzleyenlerin tamamen gelişkin toplumsal varlıklar, dahası kendi kaderlerini kontrol edebilen varlıklar olarak katılmalarına yardımcı olur. Televizyon aynı zamanda yurttaşların yöneticilerini hesap vermeye çağırdıkları ve araştırmacı gazetecilerin haksız uygulamaları gözler önüne serdikleri kürsü olarak da işlev görür. Doğası gereği demokratik bir araçtır (herkese açık) ama öte yandan, basının, politik partilerin ve gönüllü kuruluşların sağladıklarından genelde daha üstün olan kamusal bir müzakere ve tartışma alanı sağlayarak parlamenter bir demokrasinin resmi forumlarına paralel demokratik bir forum olarak da işlev görür.

Yurttaşlık argümanları, örneğin, yalnızca abonelikle iz-

lenebilen iyi finanse edilmiş haber ve aktüalite programları anlamına gelen televizyonun piyasa kurallarına tabi kılınmasına doğrudan karşı durur. Burada iki farklı özgür akış fikri bir aradadır. Serbest piyasacılar ifade özgürlüğünden dem vururken yurttaşlığa dayalı argümanlar enformasyon edinme özgürlüğü ve haklarını vurgular. Yurttaşlık argümanları aynı zamanda eşitliğin önemi üzerinde durduklarından dolayı piyasa ile çatışırlar. Eşit insan hakları varsayımıyla (T.H. Marshall'ın ayrımıyla, ister sivil ya da politik isterse toplumsal olsun) yola çıkıldığında belli bir eşit enformasyon ve iletişim hakları nosyonuna doğru yönelmek kaçınılmazdır.[20]

Ritüel görüş gibi yurttaşlıktan yola çıkan görüş de içinde çok sayıda çelişki barındırır. Tarihsel bakımdan yurttaşlık fikri, daha çok rakip cemaatlerin üyelerine çok az zaman tanıyan yeni doğmuş ulusal devletlerin ve yükselen belli sınıfların dar çıkarlarını yansıtır ve nadiren yansızdır. Katılıma yapılan güçlü vurgu neden insanlar katılmamayı seçmesin türü çok meşru akıl yürütmeleri gölgede bırakabilir. Öte yandan, demokrasi ve katılımla ilgili bir söylemi her zaman doğal bir biçimde tepeden aşağıya örgütlenmiş, manipülatif bir araçla bağlantılı olarak yürütmenin bir takım tehlikeleri de vardır. Görüldüğü gibi demokratik argümanlar kolaylıkla bir elit kesimin diğeri karşısındaki mücadelesini meşrulaştırmada kullanılabilir. Bunun yanında yerel deneyimin yakınlığına vurgu yapan cemaat radyo ve televizyonlarının yerelci ideolojileriyle ulusal partiler, sendikalar ve dernekler dünyasına öncelik tanıyan bir alternatif arasında kaçınılmaz gerilimler vardır. Yurt ve yurttaşlığın sınırlarının nerede başlayıp bittiği açık değildir.

Hem ritüel hem de yurttaşlık yaklaşımları, biri cemaatin gereğinden öteki bireyin haklarından yola çıkarak, benzer sonuçlara varırlar. Televizyon, insanların bir cemaat içinde aktif katılımlarının koşullarını yarattığında; onlara mümkün olan en doğru enformasyonu sağladığında; pasiflik ve yabancılaştırma yerine üyelik ve aktifliği yüreklendirdiğinde; ve Walter Lippman'ın

20. T. H. Marshall, *Citizenship and Social Class*, Cambridge University Press, Cambridge, 1950.

"rızanın üretilmesi" dediği şeyin bir aracı olmak yerine demokratik sürecin ateşleyicisi olarak hizmet gördüğünde, iyi bir iş yapmış demektir.

Argümanı politik yurttaşlık vurgusunun ötesine de taşıyabiliriz. Çoğu insan başka türden farkındalıkları doğal olarak iyi görecektir. Başkalarının acıları ve zevklerinin, dünyanın toplumsal ve ekonomik yapılarının, bilimin ve dinin ya da aydınlanma ve ruhsal olgunlaşma yollarının farkında olmak insan potansiyellerinin daha eksiksiz gerçekleşmesine yarar. Başkaları da televizyonun rol modelleri sunarak, başkalarıyla etkileşime girme yolları önererek ya da yaşamı anlamlı kıldığımız anlatı yapıları sağlayarak insanlara iyilik edip etmediğini soracaktır. Her durumda belli bir programın ya da bir televizyon hizmetinin niteliği tamamen bu amaçlara ulaşmada gösterdiği başarıya bağlı olacaktır.

Bireyden yola çıkan argümanlar çoğunlukla televizyonun yalnızca enformasyon ya da eğlence sağlamanın bir aracı değil, aynı zamanda ifadenin bir aracı olması durumunda yararlı olacağını öne sürerler. Geleneksel üretici ve tüketici argümanları profesyonellerin (ya da endüstrinin) daima pasif izleyicilere hizmet götüreceğini varsayarlar. Model tepeden aşağıya örgütlenmiştir. Diğerleri (belki de radyonun bir iletişim aracı haline gelmesi hakkında Bertolt Brecht'in meşhur yorumundan hareketle) yayıncılığın alıcılar kadar üretim araçlarına da daha geniş bir ulaşma olanağı sağlayan bir dizi kanal olarak daha iyi örgütleneceğini öne sürmektedirler. Hans Magnus Enzensberger ve Alvin Toffler gibi farklı yazarlar geniş etkileşimin uygulanabilir olduğu ve azınlıkların çoğunluklarla aynı haklara sahip olduğu bir gelecek hakkında umut dolu yazılar kaleme almaktadır. Genelde ütopik, benzer temalara kablolu televizyon ve iletişim toplumu hakkındaki birçok yazıda rastlanabilir. Bunların tümünde ima edilen, yaratma ve iletme ediminin belli bir anlamda alma edimine üstün olduğu fikridir; öyle ki televizyonun "gerçek" niteliği yaygın ulaşma imkanı sağlama kapasitesiyle ölçülür.

Televizyonu kişi nosyonuna bağlama yönündeki çeşitli çabaların tümünde ortak bir tema vardır: Enformasyonla eylem arasındaki bağlantı. Bunlar aynı zamanda bir enformasyon bolluğu

çağı da olan televizyon çağının bir özelliğine ima yollu kafa tutarlar. Aldığımız enformasyonlarla giriştiğimiz eylemler arasında geçmişe oranla çok daha az bağ vardır. Gazetelerden, ilan tahtalarından ve katot ışın tüplerinden aldığımız enformasyonun muazzam çoğunluğu katıksız saptırma, kuru gürültü ve sorulmamış sorulara verilen ardı arkası kesilmeyen yanıtlardan oluşuyor. Televizyonun niteliğini aktif insanın ihtiyaçları ve erdemleriyle bağlantılandıran çeşitli yaklaşımlar daha çokla daha kötünün eşitlenmesinin sefil setler ve tutarsız senaryolar korkusundan çok daha derin bir anlamının olabileceğini öne sürerler. Nihai tehlike televizyonun günlük hayatın ihtiyaçlarında ve deneyimlerinde hiçbir temeli olmayan yeni bir enformasyon yığını haline gelmesidir.

Bu argümanların her biri aslında kök salmışlık ve anlamlılık ve de televizyonun kendilerinin düşmanı olduğu korkusuna dayanmaktadır. Bunlar televizyonun her türden "yer duygusu"nu ortadan kaldıracağı korkusu taşırlar.[21] Ancak insan ihtiyaçları hakkındaki teorilerden gayet zıt sonuçlar da çıkarmak mümkündür. Televizyon enformasyonla eylem arasında bir bağ olmak yerine kalıcı anlam yapıları yaratmanın, sorunları çözmenin ya da ele almanın çok sayıda kaynağından biri olarak da görülebilir. Bu açıdan televizyon insanların yaşamda cebelleştikleri bilinçaltı yapılar ve arketipleri bağlantılandırdığında yapabileceklerinin en iyisini yapmış demektir. En üstün nitelikleri, yerel bir kültürde ya da dünya hakkında ortaya serilen enformasyonda temellendiğinde değil, en az kök salıp en çok zamana bağlı olmaktan kurtulduğunda ortaya çıkar. Dallas gibi bir programın, bir televizyon oyununun, hatta bazı pop videolarının evrensel temaları, hemen her kültürden insanın yararlanabildiği temalar, televizyon açısından, en özlü ya da en keskin toplumsal dramadan daha kalitelidir.[22]

21. Bkz. örn. Joshua Meyrowitz, *No Sense of Place,* Oxford University Press, New York, 1986.
22. Bkz. örn. Ien Ang, *Watching Dallas,* Routledge, Londra, 1993.

G. TELEVİZYON EKOLOJİSİ

Televizyondan sık sık bir ekoloji ya da eko-sistem olarak bahsedilir. Bu, genellikle onun kolayca ekonomik bir tanımlamaya indirgenemeyecek, incelikli ve karmaşık bir sistem olduğu anlamına gelir. Televizyon kaba güç ve mekanik planlamadan çok özen ve bakıma en iyi yanıtı verir. Bir eko-sistem gibi, sürekli uyum sağlama, risk ve deneye ihtiyaç duyar.

Ben bundan daha geniş bir eko-sistem kavramı kullanmak istiyorum. Çoğu yorumcu, televizyon hakkında konuşurken örtük olarak ekolojik metaforlar kullanırlar. Bozucu, kirletici ve yıkıcı olup olmadığını, uyum sağlama ve evrime hız verip vermediğini sorarlar. Açık bir biçimde, bu metaforların her biri aynı zamanda nitelik hakkında birer argümandır. İyi nitelikli yiyecek ve su gibi iyi nitelikli yayıncılık da kirletmez ve tahrip etmez; yani iyi yayıncılık, kötü ahlâki değerler, iki yüzlülük ve yalana izin vermeyen ya da toplumu bulduğundan daha iyi bir durumda bırakan yayıncılıktır.

Ekolojik benzetme hâlâ çok etkindir. Televizyonun şiddet ve ahlâksızlığa ya da cins ve ırk ayrımcılığına arka çıktığı yolundaki popüler inanç, muazzam sayıdaki araştırma hiçbir doğrudan etki ortaya koyamamış olsa da dolaylı bir biçimde etkisini sürdürmektedir. Ekolojik metaforlar çekicidir; çünkü televizyon oturma odalarımızın vazgeçilmez alışkanlığı olsa da yabancı bir istilacı gibi durabilir.

Ancak bunların görünürdeki albenisi bazı nahoş sonuçları maskeler. İlk baştan neyin sağlıklı neyin hastalıklı olduğuna kimin karar vereceği kararlaştırılmış olmalıdır. Korunmaya ihtiyacımız olduğu düşüncesi neyin sağlıklı neyin olmadığı ayrımını yapmayı kendine iş edinmiş herhangi bir kuruma duyulan meşru kuşkuyu ortaya çıkarır. İkinci sorun, ifade özgürlüğünü kısıtlamanın ne zaman haklı olacağı konusunda fikir birliğine varmanın doğal zorluğudur. Cemaatleri, televizyonun getirdiği şiddet ve kirlenmeden koruma fikrinin geniş kabul gören bir biçimde pratiğe dökülmesi giderek güçleşmektedir.

Koruma fikirleri en çok çocuk programlarıyla ilgili olarak öne çıkar. Çocukların manipülatif programlardan ve "kötü" değerlerin

propagandasını yapan programlardan korunmaları gerektiğine dair geniş bir mutabakat vardır. Ancak burada bile ekolojik metaforlar yanıltıcıdır. Binlerce yıllık geçmişleri olan peri masalları ve halk hikâyeleri hem çocukların hayal güçlerinin sınırsızlığını hem de dünyanın anlaşılmasına yardımcı olacak korku ve marazi ilgiye olan bariz ihtiyacı gözler önüne sermektedir. Argüman aynı zamanda çok daha genel bir biçime sokulabilir. Sağlıklı bir toplumun, ahlâki ve kültürel bütünlüğünü korumak ve kendini tanımak için yabancı, tehlikeli ve sapkın unsurların istilasına gerek duyduğu doğru olabilir. Tıpkı en makul argümanların bile keskinliklerini kaybetmemek için sürekli eleştiriye ihtiyacı olması gibi, toplumlar da sürekli eleştiri ve meydan okuyuş yoluyla kendi "karşı kuvvetleri"ni beslemeye ihtiyaç duymaktadırlar. Belki iyi ya da kötü birbirine bağlıdır. Yani kısaca aşırı koruyucu ve aşırı steril bir televizyon, parçası olduğu topluma bir yarar sağlamayacaktır.

Ekolojik metaforlar içinde sahip çıkabileceğimiz bir tema, doğrunun yanlıştan korunması gerektiği ve tüm medya gibi televizyonun da doğruyu korumada ve tanıklık etmede üstüne düşeni yapması gerektiği fikridir. Böyle bir argüman 1990'lar Britanyasında özellikle yerindedir, çünkü artık yayın politikası üzerinde bir güç olarak duran iki grup, reklamcılar ve politikacılar karşısında en büyük tehlikedir. Britanya'da yalnızca bu gruplar hava dalgalarına denetimden geçmeden girebilmek gibi ayrıcalıklı bir hakka sahiptir. Bunlar öteki yayıncılardan başka iki nedenden dolayı da ayrıdırlar: İkisi de amaçlarına ulaşmak için duygusal ve irrasyonel argümanlar yürütmeye dayanırlar ve yine ikisi de içerikleri kendi çıkarlarıyla yakından ilgili enformasyon yayınlarlar. Bu, onları profesyonel haber okuyucusundan ya da öğretmenden ayrı kılar. Yani, herhangi bir doğruyu söyleme ethosuna karşı kılar.

Manipülasyon ve çarpıtmaya karşı olan bu argümanın herhangi bir nihai doğru tanımına bağlı olması şart değildir. O yalnızca doğru söylemenin değerine işaret eder ve televizyonun gücüne karşı küçük bir denge önerir. Başka bir ifadeyle, sorunun televizyonun insanları etkilemesi değil (sadece ne kadar etkilediğini bilmiyoruz), etkilemeye *çalışması* olduğunu ileri sürer.

G. ÇEŞİTLİLİK OLARAK NİTELİK

Ekolojik bir metaforu savunmayı güçleştiren en temel faktör neyin iyi ya da kötü, sağlıklı ya da sağlıksız olduğu konusunda yeterince geniş bir mutabakatın olmamasıdır. Karizmatik hıristiyandan militan müslümana, radikal feministten yabancılardan nefret eden ırkçıya kadar herkesi barındıran bir toplumda merkezin olmayışı Britanya yayıncılığını yöneten çağdışı kalmış güçlü düzenleme biçimlerindeki bunalımın açıklanmasına yardımcı olur. Bu, aynı zamanda bize yedinci nitelik fikrini, çeşitlilik olarak nitelik fikrini verir.

Çoğu insan yüksek nitelikli bir yayın sisteminin geniş bir yelpazeye yayılan programlar sunması gerektiği görüşünü dile getirir. Televizyon keyfinin çoğu kitlesel izleyici çeken programlardan azınlık programlarına, bir komediden doğa belgeselineoradan bir filme geçebilmekten gelir. Çeşitlilik, kamu hizmeti olarak genel yayınla (farklı türden programların bir yelpazesi olarak tanımlanır) azınlık çıkarlarını ve görüş çeşitliliğini (denge yerine) temsil etmekle suçlanan 4. Kanal'ın ara yerinde kurulmuştur.

Bu argüman aynı zamanda çok farklı çıkarlar ve deneyimlerden oluşmuş çokkültürlü bir toplumun medyada da yansıtılması gereğini öne sürer: Çeşitlilik, piyasanın, tüketici hakimiyetinin ya da toplumsal dayanışmanın getirdiği zorunluluklarla çatıştığında bile korunmalıdır. Daha felsefi bir düzlemde, sırf çeşitlilik adına çeşitliliği çok sayıda doğrunun (ya da çok sayıda kurgunun) olduğu merkezsiz bir dünyada temel olarak gören, bu arada da ortak bakış açıları ve değerler yönündeki merkezcil güce karşı ne pahasına olursa olsun direnilmesi gerektiğini söyleyen çok kişi vardır.

Bu değişik argümanlar, bizi sadece bu noktaya kadar getirmiş olsalar da onlar için söylenecek bir şeyler hâlâ vardır. Çeşitlilik doğru türden bir çeşitlilik olmadığı sürece nadiren iyi bir şeydir. Soyut çeşitlilik fikri çeşitli programların ya da kanalların ne kadar iyi ya da kötü olduklarına ilişkin soruları yanıtsız bırakır: Doğruların her zaman yalanları altedeceğine inanmadığımız sürece doğruların ve yalanların bir çeşitliliğinin tartışmasız iyi olduğu söylenemez. Azınlıkların yalnızca kendilerine konuştukları bir

sistem için de söylenebilecek görece az şey vardır.

Son yıllarda bir iletişim tarzına diğeri üzerinde ayrıcalık tanınması konusunda yaygın ve anlaşılabilir bir korku vardır. Televizyondan dışlanmışların hakları için yapılan taleplerden de güç alan, çeşitlilik için genel destek yirminci yüzyıl sonlarında çok karakteristik olan bu duyarlılığı yansıtır. Ama artık bu isteksizliğin bazı bedellerini biliyoruz: Kabaca, bu kötüye karşı iyiyi, yalana karşı doğruyu savunmayı güçleştirir. Tavırlarda artık geriye doğru bir salınım gözleniyor; eski durumu yönünde değil, kanalların ve yayın sistemlerinin örgütlenmesinde bir denge yaratılması gereğinin daha ölçülü bir kabulü yönünde.

Daha incelikli bir çeşitlilik anlayışı televizyonu bir araç olarak anlamamıza yardımcı olacak ayrımları, hatta hiyerarşileri birlikte getirir. Azınlık kanalları için, belki de kendi dilleri olan etnik bir azınlık için, uygun kurallar yirmi milyon izleyiciye ulaşan bir kanal için uygun olanlardan çok farklı olacaktır. Haberlere ya da belgesellere uygulanacak yargı ve kuralların -doğruyu söylemeye ve araştırmaya yapılan vurgu- hafif eğlence programlarına uygulanması gerekmez. Estetik değerlerine, ritüel uygunluklarına ya da izleyicilerinin bilinçlerini yükseltme yetilerine büyük ağırlık veren film ya da dramalarla ilgili öncelikler, spor ya da müzik programlarının önceliklerinden elbette farklı olacaktır.

Bu tür ayrımlar insanların televizyondan nasıl yararlandıklarını gözler önüne serer. Çoğu insan televizyonu öncelikle zevk almak ve gevşemek için izler. Zira televizyon çoğu zaman görece az ilgi uyandıran bir araçtır: O an hangi programların gösterildiği ve bu programlarda nelerin söylendiği çok önemli değildir. Başka zamanlarda ise televizyonun oldukça farklı bir özelliği vardır: Yolladığı mesajlar insanların yaşamlarını değiştirir ve araç kendi başına büyük değişim süreçlerinde etkili hale gelir. Yayıncılar bu farklılıkları gözden kaçırdıklarında tehlikeler baş gösterir: "İzlenme oranları" ya da "piyasa" tek değerlendirme ölçüsü haline geldiğinde ya da televizyonun "eğlence üstdili" yayıncıların doğruya, bağımsızlığa ve toplumsal sorumluluğa olan taahhütlerini körelttiğinde.

İ. NİTELİĞE DÖNÜŞ

Nitelikle ilgili son dönem tartışmaların çoğu tek boyutludur. Nitelikten, sanki o bir "eşik"te ya da bir "engel"de tanımlanabilirmiş ya da alternatif olarak sanki geniş program yapım bütçelerinin tahmin edilebilir bir sonucuymuş gibi bahsedilmektedir. Hiçbiri de daha şimdiden ortaçağını yaşayan bir araç hakkında doyurucu bir biçimde konuşamamaktadır.

Televizyonun çok farklı düzlemlerde ve çok farklı biçimlerde iş gördüğü yolundaki bazı değerlendirmeler anlamlı herhangi bir tartışmanın zorunlu bir koşuludur. Yayının amacının eğlence mi, insanları aydınlatmak mı, yurttaşlar ya da kişiliği tam gelişmiş insanlar yaratmak mı, kâr mı, egemen sınıfların kültürel sermayesini kollamak mı, toplumun ve gündelik yaşamın gerçek doğasını açığa çıkarmak mı yoksa cemaatin ahlâkının ve bağlılığının korunmasını sağlamak mı olduğu sorusuna verilecek yanıt herşeyin değişmesine neden olacaktır. Her biri farklı bir yapı, program yapımcıları, yöneticiler ve izleyiciler arasında farklı ilişki kalıpları gerektirir.

Yapımcı niteliğinin ideal biçimleri yaratıcı özerklik ve izlenme oranları ya da politik patronların baskılarından arınmış olmaya bağlıdır; tüketici tatminin maksimuma çıkarılması izleyicilerin program kararları üzerinde doğrudan bir etkiye sahip olmalarını (ister "piyasa" ya da uzaktan kontrol aletiyle isterse fonları kanallar arasında dağıtan abonelik ücreti yoluyla) gerektirir. Bir medya olarak televizyonun niteliği aktif eleştiriye ve arı estetik ölçüleri izleme özgürlüğüne sahip program yapımcılarına bağlıdır. Ritüel ve birlikteliğin bir aracı olarak televizyonun rolü önceliğin hakiki kitlesel kanallara ve açık seçik tanımlanmış cemaatlere hizmet eden kanallara verilmesini gerektirir. Bireyleri yüceltme aracı olarak televizyonun rolü bir forum, bir eğitimci, gerçeklerin bir sözcüsü olarak sorumluluklarının tam bilincinde olmasına bağlıdır. Bunların hepsi meşru amaçlardır ve hepsi karmaşık bir modern toplum için yeterli bir yayın sisteminde yer almayı haketmiştir.

Bu karmaşık çıkarlar, haklar ve değerler yığınıyla başa çıkmak için, televizyonu biçimlendirme gücüne sahip olanların belli oran-

da alçak gönüllü olmaları gerekmektedir. Yakın dönemin yayıncılık tartışmalarından çıkan ibret verici derslerden biri, yayıncılığın nasıl iş gördüğü, etkileri (ya da önemi), izleyicilerin doğası ve televizyonun gerçekte nasıl kullanıldığı hakkında hâlâ son derece az şey bildiğimizdir. Günümüzdeki radikal değişim argümanları ne olduklarına bakılarak değerlendirilmelidir: Kesin kanıtlar ve tartışma götürmez mantıklardan çıkan katı sonuçlardan çok tahminler, niyetler, iddialar ve benzetme yollu argümanlar. Bunlar mutlaka yanlıştır diyemeyiz, ama kimse argümanların hiçbir zaman sonuçlandırılmamasına (ya da daha iyisi kazananı tespit edecek olanın mantık değil, tarih olacağına) şaşırmamalıdır.

Bir hızlı değişim, yeni teknolojiler, davetler ve yığılmalar dönemi karşısında gerçek meydan okuyuş, yalnızca değişim ve muhafaza arasındaki denge değil, aynı zamanda farklı çıkarlar ve ideolojiler arasındaki denge konusunda da bir oran ve perspektif duygusunu korumaktır. Reklamcıların ağırlıklarının arttığı görüldüğünde doğruyu söylemenin, çıkar gütmemenin ve dürüstlüğün değerini vurgulamak çok önemlidir; izleyiciler sadece birer tüketici olarak görüldüklerinde ise onların birer yurttaş olarak ve aslında birer alıcı olduğu kadar program yapmaya katkıda bulunabilecek kişiler olarak konumunu vurgulamak çok daha önemlidir; televizyon yalnızca bir ürün (Mark Fowler'ın ifadesiyle "resimli bir tost makinası") olarak görüldüğünde onun bir sanat da olabileceğini göstermek büyük önem kazanır; ve televizyon uluslararası bir piyasada alınıp satılan programların bir yığını olarak görüldüğünde, bir televizyon hizmetinin aynı zamanda bir cemaatin yaşamında ve değerlerinde bütünleyici, hatta belirleyici bir rol oynayabileceğini vurgulamak her şeyden daha önemlidir.

VI. ZAYIFIN GÜCÜ

Yumuşak ve zayıf sert ve güçlüyü alteder.
Tao Te Ching, 36

Mühendislik teorisi iki tür kontrolden söz eder: Kuvvetli güç ve zayıf güç kontrolleri. Kuvvetli güç kontrolleri kontrol ettikleri işlemlere göre büyük miktarlarda enerji kullanırken, zayıf güç kontrelleri çok az bir miktarda enerji kullanır. Kol emeği ve mekanik makinelerin çoğu kuvvetli güç kontrolü biçimlerine bağlıdır. İnsan beyniyse, aksine, kontrol ettiği vücuttan çok daha az enerji kullanan zayıf güç kontrolünün bir örneğidir. Fordist üretim hattı mekanizmasının tersine, post-Fordist aygıtın çoğu zayıf güç kontrolleri kullanır: Otomatikleştirilmiş bir fabrikanın merkezi işlem birimi, bir çamaşır makinesini çalıştıran çipler ve faturaları, depoları ya da hesaplama verilerinin akışını kontrol eden şebekeler hep daha az enerji kullanırlar. Post-Fordizm'in zayıf güç kont-

rolleri esneklikleri ve uyarlanma kapasiteleriyle bir başka insan beyni özelliğini de paylaşırlar: Kontrol yazılım aracılığıyla çabuk ve kolayca programlanabilir. Burada, başka bir makineyi kopya edebilen evrensel makine olarak tasarlanan bilgisayarın temel özellikleri görülmektedir.

Bu makale, post-Fordizm'in fiziksel aygıtında kuvvetli güç yerine zayıf güç kontrolleri geçmesinin toplumsal örgütlenme ve kontrolde paralel bir dönüşüme, aynı zamanda kuvvetli türden zayıf kontrol türleri yönünde bir dönüşüme eşlik ettiğini ileri sürüyor. Her türden derin yapısal değişim gibi, bu da hem tehlikeler hem de fırsatlar yaratıyor. Bunu bir fırsat olarak kullanabilmek onun karakterini anlamaya bağlıdır. Burada geliştirilen argüman bunu, ekonominin ileri sektörlerinde, politik hareketlerde ve devlette kontrolün değişen doğasını çözümleyerek yapmaya çalışıyor; amaç yalnızca zayıf güç yapılarının kuvvetli güç yapılarından genelde daha iyi işlediklerini değil, aynı zamanda bunların birçok bakımdan sosyalizmin ve demokrasinin ruhuna daha yakın durduğunu göstermektedir. Yapılar üzerine bir tartışma olmakla birlikte, argüman aynı zamanda yapılardan ve resmi güç, demokrasi ve sorumluluk çizgilerine aşırı ağırlık verme eğilimlerinden kaçış üzerinedir.

Fordizm, birçok bakımdan yapıya ve kuvvetli bir güç kontrolüne inancın mükemmel örneğidir. Örgütlenmelerindeki otorite, bilgi ve yetenekten çok konumlardan türer. Formel kurallar kararların nasıl alınacağını ve sorumluluğun nasıl bölüştürüleceğini belirler. Bir piramit gibi yapılanmış örgüt, dikey otorite ve denetim hatlarına bağlıdır. Kontrol, büyük miktarlarda zaman ve enerjiyi alır götürür. İletişimin çoğu yatay olmaktan çok, ast ile üst arasında dikeydir. Modern biçimini ondokuzuncu yüzyılda geliştirmiştir ve orduların kuvvetli bir güce dayanan kumanda ve kontrol yapılarını model almış bürokrasiler çerçevesinde kurulmuştur. Büyük bir bürokrasi bünyesinde çalışmış herkesin bildiği gibi enerjisinin çoğu yalnızca kendi kendisinin yeniden üretimine gider. Aynı şey diktatörce, hiyerarşik ve katı bir işbölümüne dayanan klasik modern şirket için de doğrudur. İki yapı da, kaotik bir dünyada tahminler yapabilmeyi ve buraya düzen getirmeyi amaçlar. Sonuçta, ne inisiyatif ve imgelem, ne de

özerklik için fazla bir alan kalır.

Yeni zamanların zayıf güç yapıları çok farklıdır. Bunlar, tek bir liderlik noktası barındırmaksızın, ademimerkezileşmeye yatkındırlar; iletişim yataydır; yapılar piramit benzeri olmaktan çok hücreseldir, bir diyagram gibi çizilebilen türden yapılardan çok değişken bir mozaik biçimindedir. Birimler ve hücreler, yukarıdan aşağıya akan kurallar ve emirler tarafından yönetilmekten çok, kendilerini düzenlemeye yatkındırlar. Denetim aynı anda birden fazla doğrultuda işleyebilir. Kuvvetli güç yapısının tahminle ilgilendiği yerde, en iyi zayıf güç yapıları alışkanlık, değişim ve kaosun yaratıcı kullanımına çalışırlar. Her şeyden öte, enerjiler sabit bir yapıyı ayakta tutmak ve yeniden üretmek üzere içe dönük bir biçimde yönlendirilmekten çok dışa yönlendirilmiştir.

Fordizm'in sert güç sistemleriyle yeni zamanların zayıf güç yapıları arasındaki ayrım, yirminci yüzyılın sonundaki sosyalist proje açısından belirgin anlamlar taşır. Gerçekten ağırlığı olan ütopik vizyonların çoğu gibi Marx'ın komünizmi, bireyin kendi yaşamı üzerindeki yaratıcı kontrolünün cemaatin ortak ihtiyaçlarıyla uyum içinde olduğu büyük bir özerklik vizyonuydu. Teoride, organik, kendini düzenleyen bir toplumun üzerinde eşgüdümü sağlayan ince bir tabaka olarak devlet yalnızca "şeylerin idaresi" ile ilgilenecek, sonra da silinip gidecekti. Ancak, pratikte sosyalizm sert güç yapıları, özerk kontrole Fordist şirket kadar az yer bırakan yapılarla birlikte yürümektedir; bürokratik kamu kurumları, merkezi plan, komiteler ve görevlilerin kat kat dizildiği hiyerarşik sendika ve parti. Sosyalist geleneklerde demokrasi bile genellikle piramit gibi dikey olarak katmanlaşmış bir yapı olarak kavranmaktadır. Dahası, yüz yüze toplantılar, Atina'dakilerin benzeri agoraların doğrudan demokratik kontrolü ya da bir branş toplantısı gibi politikanın en yüksek biçimleri olarak görmeye alıştığımız şey, kararlarına konu olan şeylere göre muazzam miktarlarda zaman ve enerji kullanan kuvvetli bir güç yapısıdır. Sonuçta, yoğun politikleşme dönemleri kısa sürer, demokrasiler çoğunlukla kendi kendilerini atayan kliklerin kontrolüne terk edilir. Oscar Wilde haftanın akşamları hiçbir zaman yetmeyeceği için sosyalizmin asla gelemeyeceğini söylemiştir.

Zayıf güç yapıları, kooperatifler, karşılıklı yardım örgütleri,

yakın dönemdeki 68 gelenekleri ve yeni hareketler biçiminde, sosyalist düşüncede uzun bir tarihe sahip olsalar da şimdi çok hızla gelişen kapitalizmin baskın özelliklerinde kendilerini gösteriyorlar. 1970 sonları ve 1980 başlarındaki durgunluk süresince çok sayıda uluslar-aşırı şirket çalışmak zorunda oldukları çevreye uyum sağlayamayacak kadar hazırlıksız ve kemikleşmiş olduklarını fark ettiler. Ortak tasarımlar etrafında dünya çapında kuvvetli güç yapıları yaratma girişimi olarak, Ford'un küresel otomobil stratejisinin başarısızlıkları iyi bilinir. Yoğun rekabet, daha az düzenleme ve engelle korunan daha uluslararası ve belirsiz bir ekonomi yönündeki ekonomik baskılar, yaşama şansı olan bir rekabetçiliğin kilidini açacak, her şekli alan bir anahtar arayışındaki örgütsel deneyime zoraki bir adım attırdı. Yapıların üretkenliği ve verimliliği sağlamak için nasıl yeniden düzenlenebileceği sorusunu yanıtlamak üzere idari danışmanlar, iş idaresi okulları, beyin takımları, teorisyenler ve şirket stratejistlerinden oluşan küçük bir ordunun entelektüel emeği, seferber edildi.

Sonuç daha esnek, zayıf güç yapılarının erdemlerine yaygın bir dönüştür. Bu yaklaşımda merkez konumda bulunan şey ileri ekonomilerde yaratıcılık ve bilginin artan öneminin anlaşılmasıdır: Biyoteknoloji ya da yapay zekâ gibi yeni sektörlerde bilgi, yaratıcılık ve imgelem ekonomik başarı için son derece dar kavramlarla açıklanan verimlilik kadar önemli hale gelmiştir. Örgütsel sorun daha yoğun bir biçimde sömürmekten çok insanların bağlılıklarını ve zihinsel güçlerini seferber etmektir. Piramitsel bürokrasiler, verili bir kurallar dizisini hayata geçirmekte çok iyi olsalar da, bilgi temeli üzerine kurulu bir ekonomide en kazançlı değerleri üreten risk alma ve radikal düşünmenin cesaretini kırdıklarından dolayı yaratım ve yenilik için hiç de uygun olmayan yapılardır.

Kültürel üretim gelenekleri daha uygun modeller sunmaktadır: Sanatçılar kendi hallerine bırakılırlar, çünkü bu yolla daha iyi üretirler. Aynı şey bir mucit ya da tasarımcı için de geçerlidir. Bunların, idarecileri ya da patronlarının yaptıkları şeyler hakkında geniş bir bilgileri yoktur. Onları, kendi çalışmalarını bizzat örgütleme işiyle baş başa bırakmalıdır. İdareciler bir ordu generali ya da geleneksel bir fabrikanın idarecisi gibi emirler yağdırmak yerine, bir

orkestra yöneticisi, uzmanlaşmış becerileri olan grupların koordinatörü ya da bir yayın editörüne benzemeye başlamışlardır. Üretilen şeyin kalitesini iyileştirmek üzere belli bir kontrol hep vardır. Bu türden gevşek yapılar risk almayı ve yenilikçi düşünmeyi yüreklendirmekte ve bilgiyi yaygınlaştırmakta daha iyi iş görmektedirler. Boston çevresindeki Route 128 ve Silikon Vadisi gibi yüksek teknoloji üretiminin seçkin merkezleri, mucit, girişimci, akademisyen ve yatırımcı gruplarını General Motors ya da Ford'un Detroit'inden ya da çelik, kimyasal maddeler ve gemiler üreten klasik şirketlerden gayet farklı bir sanayi bölgesi biçimi çerçevesinde birbirine bağlayan şebekeler gibi çalışır. Enformasyon sanayisinde egemen bir şirket ve "sıkı"lığıyla ünlü bir örgütlenme olan IBM bile zayıf güç yaratarak tıbbi aygıtlar ve robotlar gibi alanlarda çalışan yarı-bağımsız birimleriyle birlikte kendi içinde şebeke yapıları denemektedir: Amaç bir yandan sıkı merkezi gözetimi korurken bir yandan da Silikon Vadisi'nin verdiği sıcak bir yuva rahatlığını yakalamaya çalışmaktadır.

Zayıf güç yapıları en belirgin haliyle öncü sektörlerde görülse de firmalar bilgi süreçlerinin bazı özelliklerini bünyelerine kattıkça bu yapılar ekonominin bütününde de yaygınlaşıyorlar. Bir otomobil ya da uçağın yarıya yakın değerinin elektronik ve bilgisayar aksamından oluştuğu hesaplanmaktadır. Bir mobilya ya da elbise parçası bile olsa, bir ürünün tasarımı enformatik bir görevdir ve bu tasarımın kalitesi, düşük üretim maliyetine göre daha önemli bir rekabet avantajı kaynağı olarak görülmeye başlamıştır. Ürünün enformatik içeriğine yapılan bu vurgu, örgütsel yapılarda yankısını bulmaktadır. İleri sektörlerdeki çok sayıda büyük firma, çoğunlukla kâr merkezleri olarak örgütlenmiş, aynı firmanın başka birimleriyle ortak faaliyet yürütülüp yürütülmeyeceğini tercih edebilen ve kendi inisiyatiflerini geliştirebilen bağımsız birimler halindeki şebekelerin özelliklerini bünyelerine katıyorlar. Şirket sınırları boyunca ister ortak yatırım, geçici anlaşmalar isterse piyasaya mal sürenlerle dağıtımcıları bağlayan şirketler arası şebekeler biçiminde olsun daha çok işbirliğine rastlanmaktadır. Küçük firmalar, çoğunlukla yerel yönetimler ve akademik kurumlarla işbirliği çerçevesinde, gevşek federasyonlar, pazarlama ve araştırma kooperatifleri ya da ortak eğitim projeleri ör-

gütleyerek benzer bir doğrultuda hareket ediyorlar. Tüm yönleriyle iletişim hem yoğun hem de yaygındır, sanki rekabetle işbirliğinin şaşırtıcı bir karışımıdır.

Fordizm'in kuvvetli güç yapıları disiplin ve sözleşmeyle bir arada tutuluyordu. Ford ve Taylor'ın Faustvari anlaşmasında işçi özerkliğini alacağı ücretle değiştiriyordu; fabrikada her görev ayrıntılarına kadar belirlenmişti ve her sapma cezalandırılıyordu. Aynı şey, sözleşmelerin olası her sonucu kapsamaya çalıştığı ve fiyat rekabetinin acımasız bir disiplin olarak işlev gördüğü, başka firmalarla ilişkiler için de geçerliydi. Zayıf güç yapılarında çok çeşitli anlaşma türleri vardır. Firma içinde, ethos, özsaygı ve emsal baskısı vurgulanır. Şirket ideolojisi yeni bir anlam kazanır, işçiden sadakat ve kendini adaması beklenir, öyle ki disiplin işçinin kendi vicdanında içselleşmiştir. Televizyonla ilgili yatırımların son yıllarda malların ve paranın akışını denetlemekte kullanılan iletişim şebekelerine yapılan yatırımlarla ölçülür hale gelmesi rastlantı değildir. Yumuşak kontrol kuvvetli kontrol kadar önemli hale gelmiştir.

Firmaların şebekeleri içinde birlikte çalışma deneyimi ve güven birikimi açık kontrolün yerini almaya başlamıştır. Uzun dönemli ilişkiler kısa dönemli kârlardan daha önemli hale gelmiştir. Bu ortak girişim ya da sanayi bölgesinin özüdür: Şirketler yan yana faaliyeti, fikirleri ve sözleşmeleri paylaşmayı öğrenirler. Tasarımcılar, araştırmacılar ve kâşifler, herkesin yararlandığı bir toplumsal yaratıcılık ortamı yaratarak, kafeler, publar ve lokantalarda bir araya gelip tartışırlar. Üniversiteler, bilgi sanayilerinin hammadde kaynağı, "zanaatçıların birbirlerinin sorunlarını çözdükleri ve fikirlerini paylaştıkları -ya da çaldıkları- köşebaşı kafelerine benzer" hale geliyorlar. Dostça ortamlar, Phoenix Arizona, Güney Fransa'da Sophia Antipolis, SSCB'de Novo-Sibirsk ve Japonya'da Kyushu gibi farklı yerlerde bilimi ve yenilikleri desteklemek için yapay bir biçimde sıcak ortamlar yaratmaya çalışan çok sayıda hükümetin kabul ettiği bir şey olarak, post-Fordizm çağında ekonomik bir değer kazanmaktadır. Akademi, sanayi ve yerel hükümet desteğiyle on dokuz fütürist bilgi kenti yaratmayı amaçlayan Japonların tutkulu Teknopolis projesi belki bunun en yalın örneğidir.

Benzer bir kalıp, bir zamanların tüm sanayiler içinde kronik

olarak en girişime dayalı ve rekabetçi olduğu düşünülen bilgisayar çevresinde serpilip gelişen yeni, yarı-kamusal organlar içinde görülebilir: ABD'de Sematech, MMC ve COS, Avrupa'da Esprit, Alvey ve JESSI işletmeleri bir yandan rekabet ederken bir yandan da ortak faaliyet yürütmeyi öğrenen yarı-kamusal programlar ve kurumlardır.

Bu pratikler teoride de yansıtılmaktadır. John Naisbitt, Waters ve Peterman, Rosabeth Moss Kantor ve Shoshana Zuboff'un yazılarıyla popüleştirilen, 1980'ler sonunda egemen olan işletme teorileri, göreli eşitliğin, şebeke biçimlerinin, yaratıcılığın üstün özelliklerini, hiyerarşinin ortadan kaldırılmasını ve çalışmanın oyun olarak tanımını vurgulayan 1968'lerin (ve aslında 1840'ların) donuk yankılarına benzeyen fikirlerle bezenmiştir. Kapitalizmin karşı-kültürle baş etme kapasitesi konusunda sinik bir tutum takınmak kolaydır ve bu fikirlerin genelde arı anlamda ideolojinin rolünü oynadığı, iktidarın gerçek rolünü maskeleyen sistematik saptırmalar oldukları elbette doğrudur. Ancak bunların sunduğu temel içgörüleri gözardı etmek çok yanlış olacaktır. En önemlisi belki de otoriter, dikey, tek başına bir yapının getirdiği avantajların artık sonuna gelindiği görüşüdür: Diktatörce örgütlenme, hâlâ bant işletmelerinde ve süpermarketlerde işe yarayabilir; ancak araştırma ve geliştirme çalışmalarında ya da yarı iletkenler ve otomobiller gibi şeylerin üretiminde bir verimliliği kalmamıştır. Eğer insanlara birer nesne gibi davranılırsa onlar da birer nesne gibi davranacaklardır, ürettikleri şeylere özen göstermeyi ya da kaçınılmaz olarak çıkacak sorunları çözmede zekâlarını kullanmayı istemeyeceklerdir. Bu, otomasyon deneyiminin çarpıcı özelliklerinden biridir. Otomasyon, Fordizm'in nihai biçimi, tepeden eksiksiz bir kontrolün elektronik bir garantisi olarak görüldü. Buna karşılık, vardığı nokta makineleri sürekli yeniden programlayabilen, yüksek oranda motive edilmiş, üstün vasıflı işçilere bağımlılık olmuştur; bilgisayar destekli tasarım, imalat ve mühendislik (CAD/CAM/CAE) yukarıdan dayatılamaz, tersine tasarım, ürün imalatı ve bizzat üretimde çalışan ekiplerin sürekli işbirliğine bağlıdır.

Bu otomasyon deneyimleri zayıf güç yapıları yönündeki hamlenin altında yatan ikinci unsura işaret eder: Yeni iletişim tek-

nolojilerinin nitelikleri. Bu nitelikler ilk bakışta görüldükleri kadar yalın değildir. İlke olarak, her iletişim teknolojisi merkezi kontrolü sıkılaştırmakta kullanılabilir. Bilgisiyar şebekesi dükkânlardaki satışların ve fabrika çıkışlarının anında gözlenmesine olanak sağlarken, telefon da merkez büroyu güçlü hale getirmiştir. Polonyalı ekonomist Oskar Lange, bilgisayarın, arz ve talebi mükemmel bir biçimde denkleştirmek için merkezle ekonomik etkinliğin her ayrıntısını gözlemleyerek, sosyalist merkezi planlamanın tüm sorunlarını çözebileceğine inanıyordu. Ancak, pratikte, teknoloji enformasyonun üretildiği bağlama karşıt işlev görmüştür. Piramit benzeri yapının alt düzeylerinde yer alanların genelde üstlerine verecekleri enformasyonu çarpıtarak sunmak için iyi nedenleri vardır. Bu, Doğu Avrupa merkezi planlamalarında ve Batılı çokuluslularda ortak bir deneyimdir. Başarıları abartmak, başarısızlıkları gizlemek ya da kaynaklarda öncelikli olmak adına yapılan enformasyon manipülasyonu üstlerin kontrolünü yoksamak için elde olan tek araçtır.

İletişim teknolojilerinin bu anlamda çelişkili bir etkisi vardır: Potansiyelleri insanların iyi enformasyon elde etmek yönünde bir güdüleri olmadıkça fark edilemez (değersiz girdi, değersiz çıktı, yani GIGO ilkesi). Sonuç olarak, kontrolü merkezileştirmeye varsalar bile sıklıkla gücün, ardından da sorumluluğun değer yitirmesi sonucunu doğururlar. Bu post-Fordist ekonominin daha genel bir özelliğine işaret eder: İletişim teknolojisine yapılan her yatırım kontrolün örgütlenme biçiminin yeniden değerlendirilmesi sonucuna varır. Bilgisayarlı sistemlerin içkin esnekliği Marx'ın anlattığı üretim araçlarındaki devrimin kontrol tekniklerinde sürekli bir devrimle birleştiği anlamına gelir. Yapılar içkin olarak biçimlendirilebilir olarak görülürken, değişim ve akış istikrarı bozan tehlikeler olarak görülmekten çok normal olarak kabul edilir.

İletişim teknolojileri aynı zamanda kuvvetli güç piramitlerinin temellerini daha doğrudan zayıflatmakta da kullanılabilir. İcadının üzerinden daha çok geçmeden, idare amirinin doğrudan ustabaşı ile konuşmasını ya da tersini olanaklı kılan telefonun hiyerarşileri yıkabileceği kabul edildi. Şebekeler, yalnızca konuşmalar değil, hesap, patent ve araştırma sonuçları verileri hakkında da, daha fazla enformasyon taşıdıkça, piramit benzeri yapılar içlerinden

çözüldüler. Orta düzey idari yapının geleneksel rolü emirleri ve enformasyonu yaymaktı. Emirler yukarıdan aşağıya, büroda ya da işletmede neler olup bittiği hakkındaki enformasyon da yazılı raporlar biçiminde aşağıdan yukarıya gönderiliyordu. LAN'ler (yerel alan şebekesi) ve özel ISDN'ler (birleşik hizmetler dijital şebekesi) gibi ileri şebekelerle, bu işlevler yararsız hale geldiler: Uzmanlaşmış birimler yatay olarak iletişimlerini yürütebilirler ve kendileri de işletme düzeyinde verilere anında ulaşabilen çok az sayıdaki üst düzey yöneticiler tarafından denetlenirler. Özellikle merkezi gözetim daha kolaylaştığı için kararlar adamimerkezileşebilir; bir kere ademimerkezileştiklerinde nitelikleri iyileşir; çünkü kararlar ortaya çıkan karışıklıklar konusunda tecrübeli insanlar tarafından alınırlar. İyi kontrol ne zaman gevşetilmesi gerektiğini bilmeye bağlıdır. Bu yeni bir içgörü değildir. Onsekizinci yüzyılda imparatoriçe Maria Theresa, bir otokratın boyun eğmemeyi yüreklendirmenin olağanüstü bir örneği olarak, emirlere itaat etmeyip savaşın yönünü değiştiren subaylarını özel bir madalya ile ödüllendirmişti.

A. POLİTİKADA ZAYIF VE KUVVETLİ GÜÇ

Yeni teknolojilerin ve yeni tutumların birleşik etkisi toplumsal yaşamın öteki alanlarında henüz aynı etkiyi yaratabilmiş değil: Politik partiler ve gönüllü örgütleri bilgisayar ağının kurulmasının örgütsel yapılarını yeniden ele almalarını nasıl olanaklı kılacağını düşünmeye daha yeni yeni başlıyorlar. Ama zayıf güç yapılarına doğru daha genel bir yönelim daha şimdiden ortada. Kuvvetli güç yapılarının ekonomik yetersizliklerinin bilincine varma beraberinde politikadaki yetersizliklerin bilincine varmayı getiriyor. Ekonomik örgütün verimlilik ve kârla ilgilendiği yerde, etkili politik örgüt, alternatifleri başarıyla eklemleyerek ve kampanyalar için enerjileri seferber ederek bu içeriğe karşılık verebilen örgüttür. Daha esnek zayıf güç yapılarına yeni bir ilgiyi alevlendiren şey, politik partilerin, sendikaların ve onların tek bir mesele üzerinde yoğunlaşan hareketlerinin bu anlamda etkin olamamalarıdır. Bu yapıların çoğu eski modelleri çağrıştırırlar: Onsekizinci yüzyıl

Britanyası'ndaki benzer topluluklar, radikal dini hareketler, ortak faaliyet ve karşılıklı yardım örgütleri, genelde, sabit kuralları olmayan, birbirlerine yatay bağlı ve ortak bir inançla bir araya gelmiş bizim şebeke, polycephalous ya da çokbaşlı dediğimiz biçimde örgütlenmişlerdi. Zayıf güç yapıları, huzursuz bir biçimde de olsa, kuvvetli güç yapılarıyla yan yana bulunmaktadır: Sendika bürokrasisi ile birlikte işyeri temsilciliği hareketi (shop stewards), sürgündeki partiyle gerilla hücreleri. Yine de geçtiğimiz son elli yılda kuvvetli güç yapıları genelde egemenliklerini kurmuşlardı: Ekonomide Fordizm en başarılı sosyal demokrat ve komünist partiler tarafından bilinçli bir biçimde kopyalanmışlardır.

Politik kuvvetli güç kurumları çağı, en azından ileri sanayi ülkelerinde, artık ömrünü tamamlıyor olabilir. Zayıflıkları uzun zamandır ortada. Fordist şirketler gibi, "Fordist" partiler de krizin ve kaosun getirdiği fırsatları değerlendirmek için iyi donatılmamış olduklarını göstermektedirler. Hem Sağ'da hem de Sol'da partiler değişimin ve yeni fikirlerin başlatıcıları olmaktan çok hantal araçlar haline gelmektedir. 1980'lerde, her zamankinden daha fazla olarak, zayıf güç yapıları zamana en uygun, yeni enerjileri seferber etmede en yaratıcı ve en etkin yapılar olarak görünmektedir. Genelde yatay şebekeler şeklinde örgütlenen, tek bir program, tek bir liderlik, görevliler ve komitelerden oluşan bir hiyerarşiye ihtiyaç duymayan kadın ve barış hareketleri belirgin örnekler arasındadır. Bu örgütlenmelerde iletişim yataydır, özerk gruplar arasında sürekli bir müzakere ilişkisi, tek bir yapıdan çok ortak fikirler ve değerlerle canlı tutulur. Aynı şey Yeni Sağ için de doğrudur: Thatcherizm ve Reaganizm'in fikirleri ve programları politik partiler içinde değil; çoğunlukla parti ve sivil hizmetin resmi yapılanmalarıyla oldukça yüksek bir gerilim ortamında beyin takımları, yazarlar, idari birimler ve politikacılardan oluşan gevşek bir ağ, zayıf bir güç şebekesi tarafından yaratılmıştır.

Bazı ülkelerde teknoloji zayıf güç yapılarına doğru gitmeye yardımcı olmaya başlıyor. Faal üyeler bir kampanyaya girişmek için Fransa'da Minitel ve ABD'de Compuserve benzeri bir videoteks şebekesiyle, komiteleri, kalıcı kuralları ve görevlileri olan resmi bir kurum oluşturma ve toplanma ihtiyacı duymaksızın fikirlerini, araştırmalarını ve en iyi pratiklerini paylaşarak çok çabuk

bağlantı kurabilirler: Toplantı ve konferansların resmi, fiziksel uzamında olmaktan çok elektronik uzamda var olan "fiili" kampanya, "fiili" sınıf ve "fiili" laboratuvarla yan yana durur, yapıları anlık oluşur ya da çözülür.

Zayıf güç yapılarının henüz büyük bir etki yapmadığı bir alan da devlet örgütüdür. Politikaları ve programları tepede oluşturan ve hiyerarşik bir bürokrasi aracılığıyla bunları tabandaki halka yansıtan hükümetler özünde kuvvetli güç yapıları olarak varlıklarını sürdürmektedirler. Kontrol sistemleri olarak hükümetlerin etkisizliği uzun zamandır kabul edilmektedir: Belki en etkin biçimde Friedrich Hayek tarafından betimlenen temel başarısızlıkları, enformasyon sistemleri olarak verimsizlikleridir. Bakan ya da devamlı sekreter hem kamuyu temsil etmek hem de geniş bir bürokrasiyi kontrol etmek anlamına gelir. İkisi de içkin olarak olanaksız görevlerdir. Hiç kimse gerçekçi bir biçimde 55 milyon farklı insanın çıkarlarını temsil edemez. Aynı şekilde, hiç kimse ulusal bir sanayinin her biriminde, her DSS bürosunda ya da her hastane koğuşunda neler olduğunu gerçekten bilemez. Hükümetlerin benimsediği çözüm kontrol etmek için basitleştirmek olmuştur: Biçim, muhasebe ve istatistik birlikte aşırı karmaşık bir dünyayla başa çıkma yollarını oluştururlar, ayrıca bunlar bürokrasiye kan veren alanlardır. Bilgisayardan bir terimi ödünç alarak şunu söyleyebiliriz: Devlet ön-işlem yapar ve işlenmesini kolaylaştırmak için topladığı enformasyonu basitleştirir.

Hükümetin bu niteliği demokratik ya da kamusal kontrol sağlama yönündeki her çabaya bulaşır. Morrisonvari şirket ve Stalinci bürokrasi aracılığıyla uygulanan kamusal kontrol bir piramidin zirvesinden (bakan) yola çıkar ve devlet aygıtı aracılığıyla aşağıya akar. Kamunun çıkarları ve özlemleri pramidin bütün kanallarından geçerek yukarıya çıkar ve sonra aynı kanallardan aşağıya iner. Kuvvetli güç birimleri gibi bu yaklaşım da standart konutlar, büyük ölçekli sanayi imalatı ya da standart hizmetler gibi standart çözümleri sağlamada oldukça iyi çalışır. Ancak, çok farklı çıkarları ve ihtiyaçlarıyla, özellikli grupların karşılıklı bağımlı bir ağı biçiminde betimleyebileceğimiz toplum iyice farklılaşmış bir hale geldikçe, kuvvetli güce dayanan devletin kusurları daha da belirginleşir. İnsanlara, kuvvetli güce dayalı şirket kuruluşlarında

olduğu gibi bir boyutta nesneler olarak davranmak daha iyidir: Bu, yüksek ya da düşük bir konum için bir tercih, bir tarz ya da yörenin türü gibi nitel göstergelerden çok, örneğin konut alanında, bir puanlama sistemi kullanmak üzere nicel göstergelere bakmak olarak anlaşılabilir.

Bu devlet eleştirisinin tarihi, post-Fordizm'den çok öncelere dayanır. Ancak en büyük önemini şimdilerde kazanmaktadır; çünkü öz olarak karmaşık bütün hakkında yürütülen bir argümandır. Bir yapı ne kadar karmaşıksa, tepeden kontrol sağlamak o kadar zorlaşır ve karmaşık post-Fordizm, daha az standart ürünler, daha karışık bir işbölümü, daha farklı kültürler ve kimlikler anlamına gelen yeni zamanların merkezinde yer alır. Daha karmaşık, karşılıklı bağımlı bir sistemde, toplumu radikal bir biçimde basitleştirme ve mevzilenmiş güçlerin dolambaçlı yapıları yerine birleşik bir program geçirme yönündeki geleneksel sosyalist program daha az etkili hale gelir. Brecht tarafından "halkı dağıtmak ve yenisini seçmek" olarak alaya alınan çözüm, devletin ileri sağlık, eğitim ya da tarım sistemlerinin karmaşık toplumsal ekolojilerini tek başına kopyalamakta yetersiz kalmasıyla birlikte oldukça pahalı hale gelir.

Kuvvetli güç, standartlaştıran devletin başarısızlığı sağın elindeki güçlü kartlardan biridir. En tutarlı biçimini 1940'larda Hayek'in çalışmalarıyla alan, sağın devlet hakkındaki enformatik eleştirisi piyasanın bir enformasyon sistemi olarak üstünlüklerini savunmaktaydı. İdeal piyasa bir ademimerkezi işlem sistemi, basitleştiren, standartlaştıran ve uzak devletin aksine tüketicilerin değişen ihtiyaçlarına anında yanıt veren bir zayıf güç yapısı olarak görülebilirdi. Hatta piyasa demokrasisinin resmi kurumlarından bile daha demokratik olarak görülebilirdi: Demokraside nüfusun üçte ikisine varan bir kesiminin tercihleri tamamen gözardı edilebilirken, piyasada herkes sesini duyurabilirdi. Piyasa, en azından teoride, kullanmak için parası olanlara neredeyse sonsuz bir seçim alanı sunarken, demokratik seçim en iyi durumda sınırlı sayıda tercih hakkı sunmaktadır.

Piyasanın son derece merkezi olan karar alma yapılarını kullanarak büyük ölçüde standartlaşmış ürünler ürettiği bir zamanda Hayek'in argümanı yalnızca kısmen inandırıcı olabiliyordu. Kırk

yıl sonra, kapitalizm büyük ölçüde esnek uzmanlaşma, farklılaşma ve incelikli, çok boyutlu piyasa araştırma tekniklerinin üstün özelliklerini devlete oranla çok daha çabuk öğrendiğinde, eleştiri büyük ağırlık kazandı. Kamusal kontrolün kuvvetli güç yapılarının aksine, egemen tüketicinin özel kontrolü somut, görülür ve gerçek olarak betimlenebilir.

B. KONTROL BİÇİMLERİ

Bu kontrol vaadi sağın 1980'lerin politik gündemini oluşturmadaki başarısı açısından merkezidir: Vaat edilen kontrol, kendi evine sahip olma ya da çocuklarınızın eğitimini belirleme gibi yalnızca bireysel düzeyde değil; aynı zamanda daha büyük kurumlar üzerinde etkide bulunma anlamındadır. British Telecom ya da British Gas'ın bir müşterisi ya da hissedarı olarak kontrol gerçek ("size yanıt veriyoruz") olarak tasvir edilebilir; oysa parlamento ve bakanlar aracılığıyla yürütülen kontrol soyut ve uzaktır. Sağ, insani ölçüde ve çoğunluğun ulaşabileceği açık bir kontrol görüşünü dile getirmiş olsa da bu yalnızca kısmen oluşmuş bir görüştür. Sağ bir insanın kendi bedeni üzerinde kontrol (gıda, sağlık ya da doğurma tercihi yoluyla) ya da kendi çalışması üzerinde kontrol konularında tutarlı bir konum geliştirememektedir; dahası kontrol küçük grup ya da cemaat yerine yalnızca bireyin uygulayabileceği bir şey olarak görülür.

Sağın kuvvetli güce dayanan devlete saldırısıyla karşı karşıya kalan sol, buna daima daha fazla demokrasi talebiyle yanıt verir. Demokrasi insanlara kendi yaşamları üzerinde kontrol hakkı tanımak olarak görülür. O, kamu hizmetlerinin uzaklığına ve kayıtsızlığına bir çözümdür. Bununla birlikte, somut demokratik yapılar kuvvetli güce dayanan devlet ve tek boyutlu piyasalar kadar yetersiz olabilirler. Bunların bazı kusurlarına zaten değinmiştik: Çoğunluğun diktatörlüğü, yapının taleplerinin nitelik yönünde bir kaygıyı ve kararların içeriğini bastırma eğilimi. Aynı oranda önemli bir kusur da bizzat kontrolün doğasından gelir. Somut kontrol hiçbir zaman bedelsiz değildir, tersine zaman ve kaynak yatırımını gerektirir. Tüketici kontrolü hangi alternatiflerin el-

verişli olduğunu bulmaya bağlıdır ve satın alınan şeyin gerçek niteliğiyle ilgilidir. Seçmenin ya da komitelerde yer alan birisinin kontrolü ise hep aynı oranda olmak üzere alternatiflere, bunların nasıl hayata geçirileceğine, temsilcilerin ve görevlilerin gerçekte ne yaptıklarını bulmada harcanacak zamana bağlıdır. Bilgi ve somut politik kontrol arasındaki bağın kavranması, kuşkusuz, ondokuzuncu yüzyıldaki işçi kütüphaneleri ve eğitim hareketleri için büyük önem taşıyordu: Zaman ve katılım arasındaki bağlantı feministlerin işçi hareketinin erkeksi toplantı yürütme kültleri eleştirisinin bir parçasını da oluşturmaktadır.

Basit bir gerçek olarak, kontrol uygulama kapasitemiz zamanla sıkı bir biçimde sınırlıdır. Çoğu insan bunu içgüdüsel bir biçimde kavrar ve işlerini gönül rahatlığıyla başkalarına bırakır. Karmaşık toplumların üstün yanlarından biri bir videonun nasıl çalıştığını ya da belediyenin çöp toplama işini nasıl örgütlediğini anlamaya gerçekten ihtiyacımızın olmamasıdır. Yaşamın her yönünü kontrol etmeyiz; çünkü eğer bunu yapsaydık çalışmak, sevişmek ve oynamak için vaktimiz kalmazdı. Bütün kararlara katılmak zorunda kaldığımız tam demokratikleştirilmiş bir toplum çoğu insan açısından bir cehennem hayali, korkutucu bir biçimde büyütülmüş sonsuz bir organ ya da bir komite toplantısıdır. İnsanların çoğu demokratik yapılara katılmaya ayırdıkları zamanı sınırlı kıldığı için, kontrol her zaman katılmaya istekli ya da yeterli olmayanları etkin bir biçimde devre dışı bırakan kendi kendini atayan kliklerin eline düşme tehlikesi taşır. Sonuç olarak, yoğun katılım talep eden demokratik yapılar çoğunlukla istikrarsız yapılardır. Bu, her bir karara katılma ilkesinin toplantılarda daha çok vakit geçirilmesiyle ve daha da kötüsü insanlara birbirlerinin işlerine karıştıkları duygusu vermesiyle sonuçlandığı birçok kolektif ve kooperatifin deneyimleri tarafından da doğrulanmıştır.

Bunların demokrasi karşıtı argümanlar değil, demokrasinin artık her bakımdan piyasadan daha iyi bir çare olduğu fikrine karşıt argümanlar olduklarını vurgulamak gerek. İkisi de bireye belli bir kontrol hakkı tanır, ancak ikisi de bu kontrolün alanını sınırlar ve çarpıtır. Gelecek bir toplum üzerine her inandırıcı görüş çoklu kontrol yapıları ihtiyacını kabul etmelidir: Temsili ve doğrudan

demokrasinin yan yana varoluşu, geri alma ya da veto hakları, piyasa tarzı kontroller, ethos ve ahlâki gönüllülük yoluyla yürütülecek kontrol. İnandırıcı bir değişim görüşü aynı zamanda yapının böyle bir çoğulculuğunu da düşünmelidir.

Solun manifestoları ve programları genel olarak toplum üzerinde kontrolün nasıl uygulanabileceğini sormaktadır: Bunlar yüksek komuta merkezleri, tarafsızlaştırılması gereken alternatif güç kaynakları araştırmaktadır. Zayıf güç yapılarına daha fazla bağlı toplumlarda bu yaklaşım gücünü yitirmektedir: Güç açıkça belirlenebilir merkezlerde yoğunlaşmak yerine doğası gereği sistemik ve ister coğrafi, ister sektörel olsun, sınırlara daha az saygılı hale geliyor. Daha az piramidin olduğu yerde değişim artık toplumun dışında görülen bir hükümetin dayatabileceği bir şey olarak ya da toplum üzerine demokratik veya teknokratik herhangi bir yapının dayatılmasıyla yaratılabilecek bir şey olarak anlaşılamaz; tersine kalıcı değişim, yaratılması kadar tersine çevrilmesi de zor olan organik ve sistem içi bir şeydir.

Dikey değişim görüşü diyebileceğimiz şeyden kaçınmak zayıf güç yapılarının vaatlerini anlama açısından vazgeçilmezdir. Vaat, toplumu doğrudan kontrol etmek yerine, haklar ve yükümlülükler, inşaat ya da kirli madde yayma konusunda konulan kurallar gibi, toplumun kendi kendisini kontrol edeceği parametreleri koyan çok farklı türden bir devletin vaadidir. Bir teşvikçi ve katalizör olarak iş gören ve uzman gruplar, sendikalar, bankalar ve cemaat örgütleri ile sürekli bir diyalog içinde olan böyle bir devlet, zayıf güç sistemlerinin bazı özelliklerini almaya başlar. Bu, devletin zayıf düştüğü değil; etkin kontrolün sınırlarının ayrımında olduğu anlamına gelir. Böylesi bir yaklaşımın ana hatları şimdiden görülebilir. Buna bir örnek, sanayinin düzenlenmesidir. Sanayi kurallarının yeniden belirlenmesi (deregulation), devlet kontrolünün kaldırılması ve yerine piyasanın geçirilmesi anlamına geliyordu. Havacılık, iletişim ve taşımacılık gibi sanayilerde, rekabet gündeme geldikçe ve korumalar ortadan kalktıkça, düzenlemeler genelde daha sıkı olmak zorundadır. Bu ayrıca tekel yönündeki eğilimleri engellemek için de gereklidir. Değişen kontrolün doğasıdır. Geçmişte hükümetler çeşitli faaliyet alanlarında rehberlik yaparlar, bir havacılık ya da telefon şirketini işletmeye ça-

lışırlardı, bugün ise kurallar faaliyetin parametreleriyle ilgilidir; bunlar, şebekelere ulaşma ve şebekelerin iç bağlantıları, teknik standartlar ve ödenebilecek maksimum bedeller koyma yönünde kurallardır. Daha karmaşık bir çevrede tepeden tabana kontrol etkisiz hale gelir: Bunun yerine devlet bir gözlemci, bağımsız ve rakip örgütlerin bir düzenleyicisi halini alır. Bu, kontrolün daha az etkili olduğu anlamına gelmez. Örneğin, telefon örneğinde, British Telecom ve rakiplerini düşük gelirlilere ucuz hizmetler sağlaması yönünde cesaretlendirmek için hedefler ve cezalar koymak, böyle bir programı kamu bürokrasisi aracılığıyla tepeden aşağıya başlatmaya ve gerçekleştirmeye göre daha kolay olabilir.

Bu örnek kamusal kontrolün piyasaların disipliniyle nasıl iç içe geçebileceğini gösterir. Aynı zamanda sağ düşüncenin sınırlılığına da ışık tutar. Sağ açısından, devletin yeniden yapılanma sorunları basittir. Her yeri kapsayan piyasanın idari yapılara sızmasına ve onların yerini almasına izin verilmelidir. Talep tarafında tüketicinin tercih yapabilmesine olanak sağlanmalı, arz tarafında ise taşerona verme ve özelleştirme verimlilik yaratmak üzere piyasanın disiplinini kullanmalıdır. Piyasanın bu şekilde fetişleştirilmesi sağın zayıf güç yapılarını tam anlamadığını ortaya koymaktadır. Sağın yeniden yapılanmış devlet vizyonuna göre kontrol yalnızca fiyat ve kâr aracılığıyla yürütülür: Kapitalizmin önde gelen sektörlerinde öncülük yapıyor olsalar da post-Fordizm'in gevşek yapıları ve yumuşak kontrolleri henüz sağın dünyanın nasıl işlediği hakkındaki teorisine bir etki yapmamıştır.

Reel piyasalar çok çeşitli kontrol ve iletişim türlerini birleştirir. Fiyat güvenle, örgüt içi enformasyon ve ortak bilgi akışıyla, otorite ve ethosla yan yana işler. Aynı şeyler zayıf güçlü post-Fordist devlet için de doğrudur. Mümkün olan her yerde küçük gruplar, halihazırda eğitim, sağlık ve toplumsal hizmetlerde olduğu gibi kendi günübirlik kararlarından sorumlu hale gelirler. Bunlar şebekeler oluşturabilir, kaynakları bölüştürebilir ve işbirliği yapabilirler. Destek organlarına, işçilere ve kullanıcılara aynı anda etki edebilmesi için denetim mekanizması yeniden yapılaştırılır.

Bu oluşumun daha şimdiden somut örnekleri vardır: Kamusal konut projelerinde ortak faaliyet yürüten konut birlikleri aynı

anda üyelerinin, devletin ve olası müşteri/üyelerinin denetiminc açıktır. Başka bir örnek Bologna kanunudur. Burada müteahhitlerin planlama otoriteleri kadar yerel nüfusun da desteğini kazanması (Bologna'da olduğu gibi) beklenir, böylece aynı anda hem piyasa hem de iki paralel demokratik yapı tarafından disiplin altına alınmış olurlar. Öteki olası örnekler kamu tarafından desteklenen ve idarenin baktığı kişilerin denetimine tabi olduğu huzur evleri; NHS hastalarına hizmet veren, ancak kendi eğitim ve standartlarını düzenleyen bağımsız ebe ya da akupunktur uzmanları; ülke çapında ortaya çıkmaya başlayan türden belde kartı kredi uygulamalarıyla ortak girişim sonucu gelişen kredi birlikleri (ucuz borç veren bağımsız cemaat örgütleri); her biri ayrı bir kimlik ve ethos taşıyan, firmalar ve işçiler içinde kendi şebekelerini ve kuruluş yapısını geliştiren, kamunun desteklediği rakip kuruluş ya da eğitim birimleri; ve nihayet 1989'daki Britanya politikasına yakın duran bir örnek, okullar arasında seçim olanağı sağlayan kupon sistemlerine sahip okul yönetim kurulunun hem velilerden hem de öğrencilerden oluşması. Her örnek, yurttaşların aynı anda hem bir seçmen, hem bir müşteri ve hem de bir katılımcı olarak kontrol yürütmesine olanak sağlayan çoklu denetim yapıları ihtiyacını göstermektedir.

Çok sayıda yerel yönetim, taşeron sistemini yalnızca emek üzerinde bir disiplin değil, aynı zamanda demokratik süreçleri zenginleştirmede bir araç olarak kullanarak, bu dersleri öğrenmeye başlıyor. Özellikle GLC* faal üyeler, uzmanlar ve gönüllü organların gevşek ağını yoğurmada ve bağımsız örgütleri politikasını hayata geçirmek için kullanmada bir öncüydü. Bazen, sanki tek bir toplantı bir anlamda Londra'daki bütün eşcinselleri ya da Bengalileri temsil edebilirmiş gibi tavır alarak doğrudan demokrasi retoriğinin kurbanı haline gelse de pratikte gayri resmi yapıların genellikle resmi yapılardan daha iyi çalıştıklarını kabul etti ve belki de hepsinin ötesinde önce deneysel olma ihtiyacını gördü. Çünkü zayıf güç yapıları özelliğini çeşitlilikleri ve esnekliklerinden alır. Teknolojide olduğu gibi örgütlenme alanında da Fordizm koşullarında olduğundan çok daha fazla seçenek vardır.

---

* Londra Büyükşehir Belediyesi

Zayıf güç yapıları hiçbir zaman bütünüyle kuvvetli güce dayanan yapıların yerine konamaz. Çevreyi korumak, çokuluslularla müzakere yürütmek ve toplumsal ve bölgesel eşitsizlikleri azaltmak için kuvvetli, görece merkezi organlara ihtiyacımız var ve olmaya devam edecek. Gerçekte her zaman oldukları gibi kuvvetli ve zayıf yan yana var olmalıdır: En hiyerarşik örgütlerde bile gayri resmi şebekeler her zaman resmi yapıları gölgede bırakmaktadır. Ne var ki, şu anki durum ikisi arasındaki dengenin değişmesidir. Hâlâ dağınık ve belirsiz, hâlâ bütün alanlarda çok sıkı denetim biçimlerine takılıp kalmış olanların direnişiyle karşılaşıyor olsa da kuvvetli güç kontrolünden zayıf güç kontrol biçimlerine doğru bu kayma çağ değiştiren bir kaymadır. Bu, ekonomik olarak yaşamları giderek bilgi, yaratıcılık ve iletişime daha fazla bağlanan, daha karmaşık toplumlara zorunlu ve kaçınılmaz bir tepkidir. Bu, sosyalist ve radikal hareket ve partilerin kendi felaketleri pahasına gözardı edebilecekleri bir kaymadır.

İlke olarak, zayıf güç yapılarının üstün yanları sosyalistler açısından hemen belirginleşmiş olmalıdır; bunlar, kapitalizmin ve hükümetlerin dayatmalarına gösterilen radikal tepkiler diyebileceğimiz, kendini tanımlama ve faaliyet gelenekleriyle uyum içindedir. Ancak resmi, dikey yapılara bağlılıkta da olduğu gibi gelenekler kolay ölmezler. Zaman geçtikçe, bu bağlılığın maliyeti artacak, politik başarısızlık, şaşkınlık ve hayal kırıklığı olarak kendini gösterecektir; kuvvetli güç yapılarının doğaları gereği, enerjileri dışa akıtılmak yerine içe çekilecektir. Her ihtimale karşı kapitalizm bizzat kendi yarattığı sonuçlara karşı radikal bir fikir dizisini başarıyla açıklamaktadır.

Yine de eğer sol, zamanımıza en uygun örgüt biçimleriyle zayıf güç yapıları deneyleri yapmayı öğrenirse, sosyalizm krizinin değerlerle ilgili değil; yapılarla ilgili bir kriz olduğu netleşecektir. Dahası, sosyalizmin ahlâki ve felsefi temellerinde olduğu gibi, ortak faaliyet, bağlılık ve sorumluluk inancından, hepsi sosyalizmin tarihsel biçimlerinden çok önceye dayanan, dolayısıyla onlardan uzun yaşayacak olan, dar anlamda maddi alanı aşan değerlere duyulan inançtan kuşku duymak daha zorlaşacaktır.

VII. KAMU SEKTÖRÜNÜN YENİDEN TAHAYYÜL EDİLMESİ

Hükümet konusundaki düşüncelerde bir devrim yaşanıyor. Geçtiğimiz onlarca yılın tartışmalarına hakim olan idari ıslahat teknikleri hükümetlerin tüm icraatlarının yeniden gözden geçirilmesi ışığında bir kenara atıldı. Hükümet birimleri artık suçlulukları kanıtlanana kadar masum addedilmiyor ve kamu çıkarları karşısında özü iyilik dolu görülmüyor. Aksine, modern toplumların doğal bir parçası görülegelen bir dizi kurum, çok pahalıya mal olmakla, katılıkla ve hizmet ettiği düşünülen yurttaşları ihmal etmekle suçlanarak, kendini ısrarlı bir meydan okuyuşun karşısında buluyor.

Bir süre için piyasadaki liberter bir devrimle, hükümetin güvenlik ve yasal yetkilendirme gibi çekirdek kamusal yararlara ağırlık vermesiyle birlikte sanki kamu sektörünün eriyip gideceği

sanıldı. Ancak bunun yerine dünyanın büyük bir bölümü kendini bir açmazın içinde buldu. Bir yandan, bir noktada devlette tahakkuk etmiş görünen ilahi hakların yeniden ortaya çıkmaları mümkün değil. Modernliğin riayeti ve kesinliği aşındırması devleti vurmaktadır. Öte yanda, henüz kimse ulusal devletin güç tekeline, son çözüm mercii olma ve ister toplumsal ve ekonomik isterse fiziksel olsun, güvenliğin garantörü rolüne karşı çok güvenilir bir alternatif sunamıyor. Ulusal devletler yok olup giderken bile ciddi rakiplerin dikkate değer yokluğuyla karşılaşıyor ve insanlar nerede toplanırlarsa toplansınlar görmek istedikleri şey doğallıkla kamusal olan çok çeşitli mal ve hizmetler oluyor.

Bu makale, kısmen kamusal iyiler tanımının serinkanlı bir çözümlemesi, kısmen de kamusal organların etikleri, sorumlulukları ve örgütlenmeleri üzerinde yeniden düşünerek açmazın nasıl çözülebileceği sorusuna yanıt arıyor. Göreceğimiz gibi, en zorlu teorik görev, ister sahip ve düzenleyici olarak isterse stratejist olarak, kamu sektörünün uygun sınırlarının tespit edilmesidir. Ancak daha doğrudan görevler hep ekonomiyle ilgilidir ve reform sürecini yönlendiren de yine bu kaygılardır: Özel olarak, hizmet getirmenin maliyetlerindeki insafsız artışla mütemadiyen artan taleplerin birbirini etkilemesi ve çakılı kalmış üretkenlikle nitelenen bir kamu ekonomisiyle teknolojide ve üretkenlikte sürekli ilerlemeyle nitelenen özel bir ekonomi arasındaki temel dengesizliktir.

Kamu ekonomisinin arz cephesinde, maliyet sürekli yükselir çünkü temizlik, öğretim ve danışmanlık gibi emek-yoğun etkinliklerde verimliliği zorlamak mümkün değildir. İmalat endüstrisinde ve bankacılık gibi hizmetlerde verimlilik arttığından dolayı kamu hizmetlerinin göreli maliyetleri yükselişe geçer: Amerikalı ekonomist William Baumol'un bir maliyet hastalığı olarak betimlediği bir olgudur bu. Yüksek teknoloji tıbbında olduğu gibi, teknoloji uygulandığı yerde çok nadir olarak emeğin yerini alır. Genelde daha iyi bir arz -yeni hastalıkları tedavi edebilme gibi- yalnızca talebi artırır. Verimliliği çarpıcı bir biçimde artıran teknoloji uygulamaları -örneğin, Açık Üniversite pratiklerinin normal üniversite eğitimi içinde yaygınlaştırılması, elektronik etiketleme ya da yardımların otomatikleştirilmesi- ya

çocukluk dönemindedirler ya da çalışanların işlerini tehdit etmiş tiklerine ilişkin bariz bir nedenle sert direnişlerle karşılaşmışlardır.

Verimlilik engelinin sonucu ise maliyetlerin insafsızca artmasıdır. Britanya'da standartlar baş döndürücü bir biçimde düşerken, eğitim harcamaları, 1980'ler boyunca her yıl %0.4 oranında artmıştır; sağlık ekonomistleri OECD ülkelerinde sağlık hizmetlerinin yalnızca hizmetleri sabit tutabilmek için her yıl %1.5 gerçek fon artışına ihtiyaç duyduklarını hesap etmişlerdir.[1] Bu zaman zarfında, talep, artan eğitim ya da çevresel iyileştirme taleplerinin de kızıştırmasıyla, yaşlanan nüfusun, sağlık ve öğrenimdeki artan beklentilerin bildiğimiz baskısı altında yükselen bir eğri çiziyor. Britanya'da, 85 yaşının üzerindeki nüfusun 1987'de 0.8 olan sayısının 2025'te 1.4 milyona ulaşması bekleniyor. Tüm sosyal güvenlik harcamalarının neredeyse yarısına malolan ortayaş üstü nüfus her yıl yaklaşık %1 artacaktır. Devletin ödediği emekli ücretleri 2030'da reel anlamda %52 artış gösterecektir.

Arz ve talepteki makas etkisi kamu finansmanının kendine has yapısı yüzünden de kötüleşmektedir. Britanya'da yerel finans - bina vergisi ve kısaca seçim vergisi dediğimiz vergilerle sağlanan- GSMH içinde gelir, VAT (KDV ç.n.) ve kurumlar vergileriyle aynı oranda artmamıştır. Başka ülkelerde de yerel hizmetler merkezden çok daha az güvenli mali kuruluşlara bağımlıdır. Sonuçta, vergi oranlarında yükselme yönünde sürekli bir baskı ve dolayısıyla kamu harcamalarının düzeyi etrafında yürüyen durmak bilmez bir politik tartışma kaynağı ortaya çıkmaktadır. Bu türden politik tartışmalar vergi sistemlerinin yüzyılın ortalarındaki kitlesel vergilendirmeden daha odaklanmış, özelleşmiş vergilere geçmekteki başarısızlığıyla da içinden çıkılmaz hale gelmektedir. Genellikle vergiler şeffaf değildir ve etkisizdir; toplananla harcanan arasında açık hiçbir bağlantı yoktur; tüketicilerin beklentisi olan hiçbir hakkı beraberinde getirmez ve modern toplumların değer verdiği şeffaflıktan uzaktır.

Ancak bunalımın birincil nedeni ekonomi olsa bile yine de bu

1. G. Schieber ve J. Poullier, "International health care expenditure trends: 1987", *Health Affairs*, 8, 1989, s. 169-77.

tek neden değildir. Bunalım aynı zamanda, yoksulluğun azaltılması, mikro-ekonomik etkinlik, toplumsal bütünlük ve alışılmış yaşam standartlarının korunması gibi hedefler çarpışırken ortaya çıkan bir amaç bunalımıdır. Sonuçta, genel olarak konuşursak, şimdi ortada kamu sektörünün amacıyla ilgili en az altı değişik açıklama vardır.

Biri, gelir testiyle yönetilen yoksullar için bir güvenlik ağı olarak "kalıntı" refah sistemi hakkındaki geleneksel fikirdir. Bu fikir en saf haliyle Medicaid (sağlık yardımı-ç.n.) gibi ABD sistemlerinde hâlâ canlıdır ve kökleri, en önemli uygulamalarından birinin daha sonraları ABD ve çoğu Commonwealth ülkesi için model olan 1601'deki English Poor Law Act'in olduğu, birçok kültürde ve yoksulluğu azaltma sistemlerinde görülen sadaka-verme geleneklerine kadar gitmektedir.

İkinci görüş, William Beveridge'in, işsizlik ya da hastalık gibi risklere karşı evrensel bir sosyal sigorta sistemi olarak refah devleti modelidir. Sistem öyle "tektip ve geneldir" ki deliği kapatacak tektip bir yardımla, sistemi makul kılan bir katkılar sistemi eşliğinde kolektif bir sorumluluğu gerektirmektedir. Benzer fikirler, genelde Katolik toplum düşüncesinde temellenerek kıta Avrupasının birçok sistemine girmiştir.

Üçüncüsü, ikinciye benzer bir görüştür ve kamu sektörünü bir dizi daha dar anlamda anlaşılan sigorta mekanizması olarak görür. Mekanizmaların çoğu, sağladığı gelirlerinin ihtiyaçtan çok katkıyla yakından bağlantılı olması dolayısıyla özel sigorta sistemleri gibidir ve ancak sigorta piyasalarındaki başarısızlıkla haklı gösterilir.

Dördüncüsü, sola ait kamu sektörü görüşüdür; vergi ve yardım sistemi aracılığıyla finansal yeniden bölüştürme paralelinde, tam gelişmiş bir yeniden bölüştürme ve toplum mühendisliği sistemidir ve sektörün pratiklerinin gelecekteki bir sosyalist toplumu işaret ettiği inancından kalıntılar taşır.

Hızla hepsinden daha etkili hale gelen beşincisi, kamu sektörünü, ilke olarak özel şirketlerden farklı olmayan, yalnızca bir dizi hizmet birimleri olarak görür.

Ve nihayet altıncısı, kamu sektörünü emeklilik, sağlık gibi asıl olarak özel bir hizmet sunduğu alanlarda ortadan kaldıran ve ye-

rine piyasa tedariğini geçiren liberter bir argümandır ve buna göre toplumsal bakımdan kabul edilebilir bir servet bölüşümü koşullarında insanlar kendi eğitim ve sağlık ihtiyaçlarını piyasadan karşılayabilirler ya da aynı anlama gelmek üzere paralarını yurtdışında tatil yapmakta ve bira içmekte kullanabilirler.

Bu modeller çok farklı bileşenler halinde yanyana bulunurlar: Örneğin Kanada, sağlık bakımını Avrupa tarzı vergilerle karşılama ile büyük oranda özel tedariği birleştirir; Almanya ise sosyal sigortayla özel bir tıbbi sistemi birleştirir. Radikal sağ kanadın kurduğu ulusal hükümetle radikal sol kanatın elinde tuttuğu yerel otoritelerin çatışan baskılarına maruz kalan Britanya kamu sektörünün çeşitli kesimlerinde görüldüğü gibi, bu altı kavrayış tek bir sistem içinde de yanyana varolabilirler.

Sonuç, kamusal ile özel, devlet ile piyasanın sınırlarını tanımlamak için açık ilkelerin yokluğuyla ağırlaşan yaygın bir ideolojik kafa karışıklığıdır. Bunun nedeni, kısmen modern bir toplumda bunların ayrılmazcasına birbirine bağlı oluşudur. Ama daha derinlerde yatan nedenler de vardır. Devletin geleneksel şiddet tekelini elinde bulundurma, hukuku üstün tutma ve paranın değerini koruma rolünün ötesine yayılması oldukça yeni bir olgudur. Bizim anladığımız anlamda devlet son 150 yılın ürünüdür. Britanya'da devlet bürokrasisi 1891'den 1911'e dek üçe katlandı. ABD'de federal bürokrasi 1831'de 600 kişiden ibaretken, elli yıl sonra 13.000 kişiye fırlamıştır. O tarihlerden bu yana birbiri ardına gelen hızlı yayılma dalgaları görülmektedir. Örneğin AT'de, 1967 ile 1987 arasındaki yirmi yılda kamu harcamalarının GSMH içindeki oranı %36.4'ten %48.3'e yükselmiştir. Bu hızlı büyüme, özellikle aileyle ilgili olarak, devletin sınırlarının köklü bir kamusal onaya fırsat vermeyen bir tempoda geliştiğini gösteriyor.

Ayrıca işgören ağırlıklı kültürel faktörler de vardır. Kamusal ve özelin uygun alanının ne olduğuna ilişkin popüler yaklaşımlar sürekli bir değişkenlik gösterir. Tek bir örnek alalım: Ortaçağlarda ruhların sağaltımı kiliseler açısından kamusal bir sorumluluk iken bedenlerin sağaltımı kişinin özel sorumluluğundaydı. Bugün bu roller tersine dönmüştür. Elli yıl içinde bireylerin psişik durumu yine bir kamusal ilgi alanı haline gelirken, fiziksel durumları cinsel olarak geçen ölümcül hastalıklar ve yaşam tarzı hakkında yük-

selen bilinçlilik çağında daha fazla özel sorumluluğa bırakılıyor.

Üçüncü neden, ekonominin kamu sektörünün sınırlarını tanımlamada yetersiz kaldığının ortaya çıkmasıdır. Yol, temizlik, hava, bilim ve savunma gibi, bir kişinin kullanımının diğerlerinin hakkının yenmesine yol açmadığı, doğaları gereği metalaşmaları zor klasik kamusal hizmetlerin tedarikini devletin kontrol edebileceği konusunda evrensel olmasa da, geniş bir mutabakat vardır. Ancak devletin, sağlık ve eğitim gibi hak konusu hizmetleri tedarik etmeye ve bireysel ödemelerin maliyetleri kabaca karşıladığı enerji, su ve artık kaldırma gibi hizmetleri üretmeye başlamasından beri argüman çok daha karmaşık bir hal almıştır. Bu mal ve hizmetlerin çoğu bir piyasada da sağlanabilir ve genelde sağlanıyor da. Ancak bunların çoğu hem kamu hem de özel olma özelliklerini bünyelerinde birleştirirler: Örneğin, sağlık hiçbir zaman katıksız olarak özel bir konu değildir; başka insanların eğitim düzeyi ya da ulaşım aracı tercihleri de öyle.

A. FİNANSAL KONTROL

Bu belirsizlikler entelektüel tartışmanın önemini artırıyor. Ancak reform sürecini yönlendiren ve maliyetleri kısma, ama aynı zamanda niteliği yükseltme yönünde yeniden örgütlenmeyi zorlayan daha çok ekonomi olmaktadır. Bunda Britanya da istisna değildir: Yurttaş hizmetlerinin yeniden yapılanması bir insan kaynağı inisiyatifinden ya da hizmet inisiyatifinin bir niteliğinden çok bir finansal idare inisiyatifinden doğmuştur. Kamusal harcamaları denetim altında tutma gereği, hem uzun-dönemli yapısal reformlara hem de kısa-dönemli denetim önlemlerine yol açtı; hizmet niteliğini düşürme, işçileri daha sıkı çalıştırma (emekgücünün niteliğini zayıflatma pahasına) ve tedariki eviçi alana kaydırma biçiminde.

Ancak bu reformlar dünya çapında çok geniş bir yeniden yapılanma hikâyesinin sadece bir parçasıdır. Değişimler, belki de devlet geleneklerinin göreli zayıflığından dolayı Anglo-Sakson ülkelerinde çok hızlı olmakla birlikte, bunalımın aynı tür belirtilerinin çoğu ve aynı tartışmaların birçoğu öteki ülkelerde de

şimdi tüm ateşliliğiyle sürüyor. Bu durumda, ekonomik bunalıma bir dizi ortak politik yanıt ortaya çıkmaktadır.

1– En bilineni devlet fonlarını artırıcı önlemlerdir. Bunlar özelleştirme ve kullanıcı ödemeleri -paralı yollar, yüksek okul harçları, reçetelerden ücret alınması- ve İsveç, Yeni Zelanda ya da Kanada gibi ülkelerdeki emekli aylıklarında taban oranı uygulaması gibi genelgeçer yardımlardan belli başlı yardımlara geçiş şeklinde önlemlerdir. Bunlar fonları öteki kullanıcılar için serbest bıraktıkları oranda toplumsal eşitlik temelinde de haklı çıkarılmaktadırlar; çünkü kamu hizmetlerinden yararlanan asıl kesimler genelde orta sınıflardır. Örneğin, OECD'ye göre, neredeyse tüm üye ülkelerde "üst gelir grupları çok büyük bir farkla hükümetin eğitim harcamalarından en çok faydalanan kesimdir".[2] Çoğu ülkede, yakın dönemin sağlam analizleri kamu sektörlerinin (ve vergi ayrıcalıklarının biriken miktarlarının), kaynakların yoksullara olduğu kadar zenginlere yönelik olarak da yeniden bölüştürücüsü olarak işlediğini gösteriyor.

2– İkinci bir reformlar paketi kamusal fonlar bağlamında finansal kontrolü sıkılaştırmayı hedeflemektedir. İlk olarak çöp toplama ve yemek hizmetlerini, yakın dönemde ise cemaat hizmetleri ya da tamirat işleri gibi diğerlerini sözleşmeyle devretme, devletin çeşitli katmanları arasında sözleşmeye dayalı ilişkilerin daha sıkı disiplinini ve yönetilen iç piyasaların sağladığı disiplinleri bürokratik kontrol yerine geçirme sürecinin bir parçasıdır. Aynı itki ülke içinde daha fazla şeffaflık eğilimine yön vermektedir. İdari enformasyon sistemlerinin kullanımı, performans göstergeleri (ne kadar kaba olsa da) ve daha sağlam muhasebe sistemleri, kararların fırsat maliyetleri (yani, vazgeçilen alternatifler açısından maliyetleri) hakkında daha büyük bir açıklık sağlamayı amaçlamaktadır. Bu, hiçbir yerde Ulusal Sağlık Hizmetleri'nde olduğu kadar belirgin değildir; orada doktorlar diyaliz aletiyle hemen yerine konabilecek başka şeylerin göreli üstünlüklerini tartma vasfı gerektiren faydacı düşünürlere ve finans uzmanlarına dönüşmektedirler.

3– Üçüncü takım reform politikaları amaçları uygulama araç-

2. OECD *Observer*, Nisan 1991.

larından ayırmakla ilgilidir. Britanya'da, bu, çeşitli biçimler alır: Şimdilerde birçok başka ülke tarafından kopya edilmekte olan, sağlık alanında alıcı-tedarikçi ayrımı ve Yürütme Birimleri'nde, merkezi yönetimle yapılan sözleşme gereği çalışan yarı-bağımsız kamu organları. Bunlar eski birleşik sivil hizmet idealini kökten yeniden biçimlendirmekte ve ekonomi uzmanlığı ve mühendislik gibi geniş bir yelpaze oluşturan profesyonel sivil hizmet için rekabet içeren teklifler sunmayı sağlamak üzere genişlemektedirler. Yeni Zelanda, birimlerini çok açık bir biçimde belirlenmiş işlevler ve başarı kriterleriyle donatarak, merkezi hükümeti muazzam ölçülerde küçülten eski İşçi Partisi döneminde daha da ileri gitmiştir. Benzer bir mantık kamu mülkiyeti yerine denetlenen özel şirketlerin geçirilmesinde de görülmektedir. Telekomünikasyon gibi hizmetler teoride belli bir derecede parlamenter gözetimle kendi kendini denetlemektedir. Pratikte bu, sıklıkla hedeflerin netliğini kaybetmesine, planlamacıların çıkar çatışmalarına ve anlaşmazlıkların tatlıya bağlanmasına yol açar. Bu yeni yaklaşımların genel karakteri, kurumlar ve bu kurumlarda çalışanların performansını yükseltmek için belirlenmiş küçük teşvikler yaratmak üzere daha özenli bir girişim olmalarıyla belirlenir.[3]

4– Dördüncü genel değişim, kısmen tüketici tercihinin tedarikçiler üzerinde bir maliyet disiplini olarak etkide bulunabileceği argümanıyla haklı gösterilen, fonların tedarikçilerden tüketicilere kaydırılmasıdır. Örnekler arasında kira yardımları, yiyecek pulları, ulaşım ve eğitim kuponlarını sayabiliriz; bunlar hem kamusal hem de özel tedariklerde kullanılabilirler. Örneğin, ABD'de kâr gözetmeyen örgütlere ulaşan federal yardımın %70 gibi önemli bir dilimi kuponlar biçiminde gelir.

5– Beşinci ve belli bakımlardan bütün diğerlerine ışık tutan genel tema, daha duyarlı ve girişimci bir yaklaşımı öne geçirmek üzere davranışları değiştirme ve maliyetleri disiplin altına almanın bir yolu olarak, ister kamu sektörü içinde isterse dışındaki birimlerle, rekabetin gündeme getirilmesidir.

3. En kapsamlı bir açıklama için bkz. David Osborne ve Ted Gaebler, *Reinventing Government*, Addison-Wesley, New York, 1992.

Bu reformların her biri on yıllarca kamu sektörü reformunu belirleyen "idareci kayıtsızlık" ve idari rasyonelite yararına öngörülerden geniş soluklu bir uzaklaşmanın birer parçasıdır. Maliyet değişimin baskı noktasını oluştursa da, reformlar ancak savaş sonrası yıllarının yayılan devletinin başarısız olduğu ve bu başarısızlıkların en azından kısmen iyi düşünülmemiş yapıların ve yerine ulaşmayan teşviklerin tahmin edilen sonucu olduğu yolunda daha derin bir kavrayış sayesinde mümkündü. Başarısızlık aynı zamanda temel olarak profesyonellere ve uzmanlara bırakılan aşırı takdir hakkına bağlı görüldü. Theodor Mars'ın ifadesiyle, "Başarısızlık sürekli... daha fazla... güç talepleriyle karşılaştı. Rasyonelitenin pratikte kazandığı anlam, kararların yargılarına karşı çıkılamayan profesyonellerin ellerine bırakılması oldu. Pratikte ne yapılacağına karar verenler doktorlar, öğretmenler ve mühendislerdi. Geri kalanlara düşen yalnızca faturayı ödemekti".[4]

Bu yüzden reform gündemini kökten farklı görüşler oluşturuyordu: İdare yerine piyasa verimlilik paradigması haline geldi. Profesyonellerin yerine hükümetler, Jacques Derrida'nın "posta devleti" dediği yapı içinde, öğretmenler ya da doktorlar tarafından hizmete sunulacak kısa ve kesin paketleri belirlemeye başladılar. Muadiline bakarak değerlendirme yerine girdiden çok çıktıya yönelik nesnel değerlendirme standartları olacaktı. Herşeyden önce, modeller geleneksel hükümetlerden çok total hizmet endüstrilerinin modelleri olacaktı.

Bu önlemlerin bir çoğunun altında yatan şey yapının performansı belirlediği inancının yeni bir versiyonudur. İlk elden, her adımın yeni sorunlar doğurduğunu söyleyebiliriz. Örneğin, ağırlık ihtiyaç temelli kamu hizmetleri için uygun daha incelikli ve öznel önlemlerden çok finans üzerindeki idari kontrole (ve örgütler içinde muhasebecilerin gücüne) verildiğinde, nitelik kaçınılmaz olarak zayıflayacaktır: Bunu niteliğin teşvikler ya da disiplin yoluyla garantiye alınmasını temin etme kaygıları izlemektedir. Benzer bir biçimde, amaçlarla araçlar arasındaki ayrım genelde politika üreticilerinin işe yaramaz stratejiler geliştirmeleri sonucunu do-

4. T. F. Mars, "Public sector organisation: where next?", *IDS Bulletin*, c. 23, n. 4., 1992.

ğurmaktadır, çünkü tamamen küçültülmüş stratejik çekirdekler kontrol ettiklerini sandıkları birimlerle boy ölçüşememektedir (çoğu işyerinin şirketleşmiş ayrı bir strateji departmanı kurma modelinden vazgeçmesinin nedenlerinden biri budur). Sonuç olarak, şimdi stratejinin pratik deneyimle nasıl yeniden bütünleştirilebileceği konusuna canlı bir ilgi göze çarpıyor.

B. YENİ TÜKETİMCİLİK

Reform odağı kısmen bu gibi sorunlar yüzünden kaymaktadır. Hem Reagan hem de Thatcher yönetimlerinin dayanma sınırını, kamu sektörünün refah alanlarını biraz aşacak kesintiler yapmadaki başarısızlıklarına rağmen, harcamalardaki kesintilerden çıkan iki faktör şeyin niteliği yönünde ilerleyerek gündemdeki yerini almaktadır.

Birisi, "verimli" kamusal hizmetlerdeki -altyapı, eğitim, bilim- kesintilerin ulusal ekonominin karşılaştırmalı üstünlüğünü zayıflatabileceği korkusudur (aynı korku Kaliforniya'daki ek-öneri 13'te anlamlı hale gelmiştir). Hiç kimse kamu harcamalarının özel yatırıma yer bırakmayacağı ve büyümeyi engelleyeceği yolundaki Thatchercı argümanı kanıtlayacak inandırıcı bir ekonomik gerekçe ortaya koyamamıştır.[5] Kesin olarak söylenebilecek tek şey harcamaları şiddetli bir biçimde kesen ülkelerin -Britanya gibi- yavaş büyümeden paçalarını kurtaramadıklarıdır.

Ancak tartışmanın terimlerinin değişimine neden olan en önemli faktör, hizmetlerin standartları ve özel sektörden elde edilen şeylere göre kamu standartlarının gerilemesi hakkında durmaksızın tırmanan kamusal kaygıdır. Britanya kadar ABD, Almanya ve İsveç'te de belirgin olan bu kaygı, ister sağda isterse solda olsun, tüketimciliğin artık kamu sektörü üzerine yürütülen hemen her tartışmanın başlama noktası olduğu anlamına gelir.

Solda, bürokrasileri denetlemek üzere yasal haklar, tazminatlar, şikayet mercileri ve komisyonlar yoluyla yetkilendirme hakkında

5. Bu eksiksiz bir biçimde Francis Castles ve Steve Dowrick tarafından "The impact of government spending levels on medium term economic growth in the OECD, 1960-85"de gösterilmiştir, *Journal of Theoretical Politics*, 1990.

giderek canlanan bir tartışma yürümektedir. Nihai kullanıcıların haklarının tamamen bilincinde olduklarını, kararların denetime açık biçimlerde alındığını ve geçmişten kalan tepeden kitlesel tedarikin yerini kullanıcılarla tedarikçiler arasında hizmetlerin karşılıklı geliştirilmesinin aldığını göstermek üzere dışa karşı daha fazla şeffaflık savunulmaktadır. Şimdi kurum içi idari kontrole harcanan aynı enerjinin hizmetlerin kullanıcılar tarafından erişilir ve denetilir kılınmasına harcanması gerektiği ileri sürülmektedir. "Kamu" sözcüğünün etimolojisi de -"aleniyet" ve "ifşa" ile bağlantılıdır- açık olarak bunu akla getirir. (İng. sırasıyla "public", "publicity" ve "publishing"-ç.n.).

Sağdaki tartışma ağırlıklı olarak sözleşmeciliğin gerekçelendirilmesi ve tedarikçilerle kullanıcılar arasındaki ilişkinin koşullarını belirleyen beratların tıkanmışlığı etrafında dönüyor: Şimdiye kadar John Major'ın Thatchercı mirasa yaptığı tek net katkı. İddia, uygulanabilir sözleşmelerin piyasanın bazı etkilerini taklit edebileceği ve kamu hizmetlerinin bir anlamda doğal tekel karakteri kazanmış olduğu, bu durumda rekabeti kısıtladığı alanlarda tüketicileri yetkin kılabileceğidir. Altta yatan ilke ise yasa ve sözleşmenin, niteliği denetleme ve tedarikçileri disipline sokmada denetleme ya da bürokratik kontrolden daha iyi mekanizmalar olduklarıdır.

Bu yeni yaklaşım kamu sektöründe tüketimciliğin hem güçlü hem de zayıf yanını ortaya serer. Güçlü yanı, yeterli denetim araçları gibi çoğunlukla çok uzak demokratik kanallara bağlı olmak yerine nihai kullanıcıları hakikaten uygulanabilir güçlerle donatmasıdır; sözleşmeler aynı zamanda karar alma süreçlerini ve ayrıcalıkları daha şeffaflaştırır. Zayıf yanı ise, piyasada, en azından teoride, insanlar sözleşmelere eşit bireyler olarak girerlerken, kamu sektöründe, insanların sözleşmelere nelerin gireceğini ancak politik eylem yoluyla etkileyebilmeleridir. Sözleşmelerin kendi başlarına kullanıcılarla tedarikçiler arasındaki dengesiz güç dağılımına müdahalede bulunamayacakları, başlıca etkileri kullanıcılardan çok tedarikçilerin vazgeçmelerini kolaylaştırmak olan son dönem reformlarında kendini göstermiştir: Doktorların masraflı hastalara listelerini kapatmaları, okulların öğrenme güçlüğü çeken çocukları kabul etmemeleri ya da eğitim kurumlarının özel ihtiyaçlara yönelik kursları boşlamaları.

Piyasa modelinin genişletilmesi de başka zayıflıkları ortaya çıkarır. Kamu sektöründe hizmetler için oy verenler ve ödeme yapanlarla onları kullananlar arasında az bir çakışma varken, piyasada kullanıcılar hizmetler için doğrudan ödeme yaparlar. Kamu şektöründe "hakiki" tüketicinin aile mi yoksa çocuk mu, kronik hasta mı yoksa ara sıra hasta olan kişi mi olduğu nadiren açıkken, piyasada kimin tüketici olduğu daima bellidir. Bu teorik sorunlar piyasanın ve sözleşmenin gündeme getirilmesine has pratik sorunları azdırır. Maliyetler, piyasaya, muhasebeye ve danışmanlığa yapılan harcamalar harekete geçtiğinden, genelde artar. Ticari yayıncıların rekabetçi bir biçimde film fiyatlarını kamu hizmeti gören yayıncıların ödediğinin çok üstüne çektiklerinde defalarca keşfettikleri gibi, rekabet maliyetleri yukarı çekebilir. Sağlıktaki aynı deneyim, Britanya'nın başlıca özel sağlık bakımı sağlayan kurumu BUPA'nın başkanını, 1986'da, özel tıbbın "ticari zihniyetin tehdidi altında" olduğu uyarısında bulunmaya sevketmiştir. ABD'de, maliyetleri bireylere bölüştürmenin bir sonucu, yönetim giderlerinin başka ülkelerden çok daha yüksek bir düzeye, tüm sağlık harcamalarının %22'sine tırmanması olmuştur.

Gelgelelim, tüketimci ve sözleşmeci modellerin belki de çok daha temel bir noksanlığı, doktorların ya da okulların seçiminde hakiki tüketici hakimiyetini denemenin önünde çok somut enformasyon engelleri olmasından kaynaklanmaktadır. İronik bir biçimde, tercihleri anlamlı kılmak ve çok gelişkin toplumsal ve kültürel birikimleri olmayanların haklarını kullanabilmelerini sağlamak için enformasyon temin etme sorumluluğunu üstlenmek zorunda olan çoğu zaman devlettir. Genelde, piyasalar, iyi, ucuz ve anlaşılır tüketici enformasyonunun olduğu, kötü tercihler yapmanın maliyetinin yüksek olmadığı ve zevklerin çeşitli olduğu yerlerde iyi işlerler: Başka bir ifadeyle, hi-fi'de* ve gıda konusunda iyi işlerler; ancak, örneğin, enformasyonun kişisel, karmaşık ve pahalı olduğu sağlık gibi bu koşulların uygulanmadığı yerlerde, kötü işlerler.[6]

* İng. High fidelity: Bir sesi tüm incelikleriyle yeniden üreten aygıtlar. (ç.n.)

6. Nicholas Barr, "Economic theory and the welfare state: a survey and interpretation", *Journal of Economic Literature*, XXX, Haziran 1992, s. 750.

C. TÜKETİMCİLİĞİN FELSEFİ KÖKLERİ

Tüketimci gündemin büyük bölümünün temelinde yatan şey neoklasik ekonomiden çıkarılan bir toplum modelidir. Bu, mükemmel enformasyon ve egemen bireysel tüketicilerin dünyasıdır; tek teşvikin para olduğu ve tek disiplinin rekabetten gelen disiplin olduğu bir dünyadır. Bu modelin sakatlıkları kadar üstünlükleri de vardır. Bazı ekonomik disiplinler kamu sektörü açısından yararlıdır; belki de fırsat maliyeti kavrayışı tek başına yeterlidir: Yani, her tercihin diğer tercihlerden feragat etme anlamına gelmesi fikri, büyük planları kıyaslamada yetersiz kalan mekanizmalarıyla kamu sektörü örgütlerinde geneide rastlanmayan bir fikir. Benzer bir biçimde, mali tarafsızlık ilkesinin katı bir uygulanışı son derece eşitlikçi sonuçlar doğurabilir; çünkü bu üniversite eğitiminden yararlananlara tanınan ayrıcalıkları, yolları kullananlara sağlanan desteği ve evsahipleri için muazzam vergi yardımlarını ortadan kaldırabilir.

Ayrıca, birçok durumda, kamu sektörünün belli kesimlerini piyasaya olmasa da en azından yurttaşlara ödedikleriyle aldıkları arasında daha fazla şeffaf bağlantılar kurma olanağı veren mekanizmalara uydurmak için pekâlâ bir gerekçe bulunabilir.

Ancak tüketimciliğe teorik model sağlayan ekonomi ileri götürüldüğü oranda inandırıcılığı azalmaya başlar. Denebilir ki, kamu sektöründe yığılmış olan çeşitli mal ve hizmetlerin incelikleriyle etkin bir biçimde başa çıkamayarak, bizzat kendi azalan getiriler yasasının kurbanı olur. Örneğin, ekonomi etik motivasyon için bir modele sahip olmadığından sektörün bulunduğu yere nasıl vardığını açıklayamaz: İnsanların neden başka yerde kazanabilecekleri ücretten daha azına çalıştıklarını ya da neden ısrarla sektörün yeniden bölüştürücü etkilerinden yana oy kullandıklarını da açıklayamaz.[7] "Kamu hizmeti etiği" ya da belli mesleklerin ethosu hakkında söyleyebileceği çok az şeyi vardır.[8] Benzer bir biçimde, bütün ilişkileri değiştokuşa indirgeyen kamu sektörü ekonomisinin "anlaşmalar" görüşü, toplumların gruplarda

7. *Bkz.* Amitai Etzioni, *The Moral Dimension,* Free Press, New York, 1988.
8. *Bkz.* Christopher Pollitt, *Managerialism and the Public Services,* Blackwell, Oxford, 1990, bölüm 6.

ve kurumlarda çalışmasının ne derece kolektif eğitim ve kültüre bağlı olduğunu gözden kaçırır. Yine, bu model mesleklerin ve hizmetlerin ethosunu ve onların bütünlüklü kültürlerini açıklayamadığından, bir reform rehberi olarak yetersizdir.

Genelde, toplumsal malların ekonomisi dışsallıkların hakimiyetindeyken -ilk elden tüketici tarafından kavranamayan bir hizmetin geniş yararı- geçerli değer modelleri tüketici malları piyasasının modelleridir. Ancak bunun onları bütünüyle gözardı etmeyi ne kadar mazur kıldığını görmek zordur, zira bu şekilde paylaşılan değerler ve faydalar kamu tedariki açısından vazgeçilmezdir -ister bulaşıcı hastalıkları kontrol altına alma, şizofreniyi tedavi etme gibi ortak bir fayda ve yüksek eğitim standartları gibi genel bir fayda isterse cemaat hizmetinin sağlanmasından elde edilen dost ve akrabalara faydalar biçiminde.

D. DEMOKRASİ VE TOPLUMSAL BAĞDAŞIRLIK

Bu zayıflıklar, en yalın haliyle, devleti yalnızca piyasada da pekâlâ işleyebilecek birimlerin bir koleksiyonu olarak görerek, sorumluluğun baştan sona özelleştirilmesini vaat eden tüketimci tutumun sınırlarını gözler önüne sererler. Böyle bir model kamusal çıkarlara, paylaşılan değerlere ya da bir bireyinkini aşan uzun erimli çıkarlara ilişkin herhangi bir stratejik kavrayışa yer bırakmaz. Aslında, çoğu ortodoks ekonomik teori gibi, tüm insanlık tarihinin en temel olgularından birini, yani insanların zorunlu olarak bireylerin arzu ve isteklerinden çok daha uzun zaman ölçüleriyle işleyen kurumlar ve toplumlar içinde yaşadıklarını açıkça inkar eder.

Benim önerim tüketimcilikten kaçmak yerine onun ötesine geçmenin yollarını aramaktır; çünkü özlü bir tüketimcilik ileri bir endüstri toplumunda her tür hizmetin meşruiyeti açısından zorunludur. Amacım, devletin rolünü, tedarik eden ve tüm sorumlulukları yerine getiren ve taşıyan baba rolü dışında, onu hizmetlerden uzaklaşan bir biçimde -toplumsal dayanışma için gerekli en alt sınır olan sabit bir çerçeve içinde belli bir zenginliği desteklemek, o doğrultuda kandırmak, yüreklendirmek ve göz-

lemek- tanımlayarak devletin sınırları içinde ve çevresinde çoğulculuğun nasıl desteklenebileceğini göstermektir.

Bu önermenin başlangıç noktası, son dönemlerdeki çoğu reformun kurbanı ve tüketimci bakış açısının neredeyse tümüyle dışında bir sözcük olan demokrasidir. Demokrasi, kâh tedariki ele geçirmek üzere azın çok tarafından bastırılmasına önayak olmak suretiyle kâh yüzer gezer seçmen konumlarından dolayı orta sınıfların zoraki transfer alışkanlıklarından dolayı kâh demokratik isteğin güya enflasyonist baskılara doğal yatkınlığı yüzünden çarpıtıcı bir güç olarak cazip bir saldırı hedefidir.[9] Bu iddiaların çoğunun sanıldığından daha çürük oldukları ortaya çıkmıştır. Ancak, iyi ya da kötü, demokratik işleyiş bütün zayıflıklarına rağmen hâlâ toplumsal çıkarın korunmasında birincil mekanizmadır. Seçmenler kaynakların kamu sektörüne harcanması gerektiğine pratik ve ahlâki argümanlar yoluyla ikna edilmedikçe, yüksek nitelikli tedarik asla mümkün değildir.

Kamu sektörünün demokratik boyutu nadiren görüldüğü kadar basittir. Son yirmi otuz yılda demokrasiye saldıranların varsayımlarının birçoğunun aksine seçmenler düzenli olarak daha az kamu harcamalarına oy verirler. ABD'de durum böyle olmasa da, yardımlar sıklıkla seçmenlerin küçük ve yoksul bir kesimine yönlendirilir. Refah devletinin orta sınıfların elinde olması ilk bakışta haksız görülebilir, ama bu orta sınıfların cömert genelgeçer tedariki savunmayı sürdürmeleri anlamına geldiği sürece yardımcı ve son tahlilde eşitlikçi etkiler taşır.[10] Ayrıca, daha temelde, yakın dönemin tarihi, seçilmiş hükümetlerin iflah olmaz bir biçimde enflasyona müptela olduklarını yalanlamaktadır: Aksine, bir çoğunun enflasyon karşıtı politikalara müptela oldukları pekâlâ söylenebilir.

Demokrasinin etkileri tek boyutlu insan doğası modellerinden kolayca kestirilemez. Bu, özellikle seçmenlerden kamu tedariki hakkında işe yaramaz hale gelmiş parti seçme sürecinde karar ver-

9. En bilinen haliyle, Anthony Downs, *An Economic Theory of Democracy*, Harper and Row, New York, 1957.
10. Bkz. Julian LeGrand, "The middle-class use of the British social services", R. Goodin and J. LeGrand (y.h.), *Not Only the Poor: the middle classes and the welfare state* içinde, Allen and Unwin, London, 1987.

meleri istendiğinde, önceden kestirilemeyen bir araç olabilir. Ancak, bu argümanın amaçları açısından iki konu göze çarpmaktadır. Bunların birisi, eğer kamu, örneğin, kamu tedarikinin biçimlerinde ve düzeyinde adına layık bir demokratikliğe kavuşturulacaksa, demokratik süreçlerin kendilerini bir alternatif olarak sunan piyasa süreçleri gibi esnek ve incelikli olmak zorunda kalacaklardır. Bu, seçmenlere sağlık, eğitim ya da konut harcamalarının reel düzeyini belirlemede geniş alanlar sağlamak üzere vergilerin tümüyle ipotek edilmesi anlamına gelebilir. Bazı son derece kafa karıştırıcı sonuçlarına rağmen Oregon'daki sağlık reformunda olduğu gibi, danışma ve referandum süreçlerinden çok büyük oranda yararlanılması anlamına gelebilir. Ayrıca, kamu tedarikiyle ilgili profesyonellerin gücünü ve öteki endüstrilerin sabit çıkarlarını dengeleyici güçleri temin etmek üzere yasama yoluyla uzman müdahalelerini gerektirebilir.

Bunlar daha ileri bir demokrasinin biçimsel gerekleridir. Ancak kamusal tedarikin yeniden canlandırılmasını gözeten biri için, genelde kamusal çıkarı korumanın ekonomik olarak daha rasyonel bir yolunu bulmadaki özçıkar olarak anlaşılan kolektif tedarik açısından vazgeçilmez önemdeki etik ve komüniter argümanların canlandırılması da eşit oranda zorunludur. İnsanlar kendilerini bir cemaatin parçası olarak hissetmedikleri ve kamu sektörünün yalnızca bir dizi hizmet birimi değil, aynı zamanda toplumsal bağlılığı güçlendirmenin bir aracı olduğuna inanmadıkları sürece -toplumu birarada bulunan bireylerin ötesine taşıyan klinikleri, okulları ve otobüs duraklarını hergün paylaşma deneyimi yoluyla- kamu için para verme konusunda istekli olmayacaklardır. Dahası, kamusal etiğin çoğunlukla profesyonel etikle aralarının açık olduğu önemli bir nokta olarak, insanlar kendilerinden başkalarının haklardan yararlanmaları yanısıra yükümlülükleri de yerine getirerek ortak çıkara katkıda bulunduklarına inanmadan, özen gösterme konusunda istek ve başkalarının ihtiyaçlarını, biçimsel olduğu kadar tözsel eşitliğe ağırlık veren eylemleri destekleme konusunda isteksiz olacaklardır.

Hem maliyet hastalığının etkileri yüzünden hem de insanların belirgin bir biçimde zenginleştikçe gelirlerini bu tür iyilere har-

camaya yatkın olmalarından dolayı, sağlık ve eğitime politika göz önüne alınmaksızın daha çok para harcanacağı için bu konu merkezi bir önem taşımaktadır. Ancak ister günlük toplumsal yaşamdaki parçalayıcı etkileri olan piyasa yoluyla isterse kolektif tedarik yoluyla harcansın, bu, cemaatin boyutunu ve çıkarların hangi oranda ortaklaşa hale getirilebileceğini biçimlendirmede önemli bir faktör olacaktır.[11] Emeklilik ve sağlık gibi özellikle masraflı alanlarda tedariki piyasa dışına çıkararak kamu finansmanı sorunlarına çözüm bulmaları için hükümetler üzerinde şüphesiz yoğun baskılar olacaktır.

Eksikliklerine rağmen, kısmen modern dünyanın karmaşıklığına uygun ve kamu tedariki için yeterli teorik bir temele sahip, tam anlamıyla biçimlenmiş toplumcu bir teoriden hâlâ yoksun olmamız yüzünden, ekonomi ve ekonomik rasyonelite ideolojik hegemonyasını korumaktadır. Parklardan otobüslere, günlük yaşantımızdaki kurumların toplumsal dayanışmayı nasıl doğurdukları ve bunların çöküşünün ya da kamu hizmetlerinde çalışanların değişen davranışlarının cemaati nasıl zayıflattığı konularında hayret edilecek kadar az çözümleme yapılmaktadır. New York'un -ya da Londra'nın- zengin semtlerinde oturanların, arasıra parlayan insancıl yardım duyguları dışında, başkalarının ihtiyaçları için yeterli desteği sağladıklarına ilişkin yeterince güçlü argümanlar da yok.

Gelgelelim eğer daha güçlü toplumsal kamu felsefeleri ortaya çıkacaksa, bunlar, sadece geçmişin monolitik ve standart tedariki yerine eşitlik ve maliyetlerin kontrol altına alınması yönünde inandırıcı argümanlar değil, aynı zamanda net bir çoğulculuk anlayışı sunarak destek kazanacaklardır. Başka bir deyişle, bu felsefelerin piyasanın, çoğulculuğu hem piyasaya hem de insanların piyasadan nasıl korunacakları sorununa bağlı olarak gören bir alternatiften daha yeterli bir çoğulculuk yolu olduğunu savunan sağın argümanıyla aralarına ayrım çizgileri çekmeleri gerekir. Yani, gerçek bir çoğulculuk her birinin kendi değerleri, bölüşüm kuralları ve başarı ölçütleri olan çok sayıda farklı toplumsal ör-

11. Daha iyi sonuçlara götürmüş bile olsa Robert Nozick'in kamusal tedarike karşı çıkan argümanı buna, yani kolektif karar alma tarzına en yalın karşı çıkışı ortaya koyar. *Anarchy, State and Utopia,* Blackwell, Oxford, 1974.

gütlenme tarzlarının yan yana varoluşlarına bağlıdır.[12] Bu bütün değerlerin tek bir ölçüye vurulabileceği yolundaki modern ekonominin varsayımıyla baştan sona zıttır.

Sanat, sağlık, eğitim, bakım ve araştırma paraya ve değiş tokuşa indirgenebilen değerlerden farklı türden değerlerle ilgilidir, öyle ki piyasanın herhangi bir müdahalesi zararlı çarpıklıkları beraberinde getirir. Sahiden çoğulcu bir toplumda, aksine, gazetecinin ve yayıncının, doktorun ve öğretmenin, ebenin ve şairin ayrı ayrı değerleri tanınır. Bu türden bir çoğulculuk kamu sektörünü yekpare bir bürokratik gövdeden çok altında farklı türden ilişkileri barındıran koruyucu bir şemsiye olarak görür: Aynı zamanda ABD'de (bu ülkede yetişkin nüfusun yarısının haftada beş saat gönüllü faaliyetlere zaman ayırdığı tahmin ediliyor) sağın yürüttüğü, hükümet sorumlulukları son tahlilde vazgeçilmez bir tedarikçi olsa da mümkün olan yerde cemaat içi yardımlaşma argümanlarının bazılarını da içine alabilir. Bu türden fikirler yeni değildir. Bunlar lonca sosyalizmi fikirlerini, Durkheim'ın toplumsal dayanışma ile profesyonellerin özdenetimlerini bağlantılandıran argümanlarını ve bu yüzyılın tamamında piyasa karşısında bürokratik olmayan alternatifler tasarlama yönündeki tüm çabaları anımsatırlar. Bunlara belki yeni bir güç veren şey, 1900'lerde ya da 1920'lerde egemen etkin örgütlenme fikirlerine tamamen karşı görünen işletme örgütlenmelerinin özüne uygun seyir izlemeleridir.

E. KAMUSAL HİZMET ETİĞİ

1960'lar, 1970'ler ve 1980'ler boyunca meslekleri her yandan saldırıya maruz bırakan şey ataerkil, teknokratik geleneksel düşünce karşısındaki anlaşılır tepkiydi. Bunlar solun bakış açısından ayrıcalıklı ve sorumsuz despotlar olarak görülüyorlardı. Sağın bakış açısından ise tedarikçi kıskacının birincil örnekleri olarak saldırıya uğruyordu.

12. Bkz. Michael Walzer, *Spheres of Justice*, Harvard University Press, Cambridge, Mass., 1983.

Mesleklerin çoğunlukla son derece ayrıcalıklı çıkar alanları haline geldiğinden pek kuşku duyulmaz. Bürokrasiler gibi meslekler de tedariki çarpıtma, bütçeyi maksimuma çıkarma ve denetimi en aza indirmeye yatkındırlar. Gelgelelim tarihte, toplumsal çıkarın büyük bölümünün etkin tedarikinin son derece kararlı ve bağımsız meslek organlarına bağlı olmadığı bir dönemi göstermek güçtür. İtkileri sıklıkla maddi olduğu kadar etiktir de ve kendilerini profesyonel olarak duyuşları hem bir sorumluluklar bütününe (doktorların enformasyon tekeli oluşlarıyla hastalara karşı bir dizi görevlerini dengeleyen Hipokrat yemininde olduğu gibi) hem de güçlü bir kamu hizmeti ethosuna dayanır.

Ancak son yıllarda fena halde zayıflayan tam da bu ethostur. Bazı profesyonel gruplar -özellikle sivil hizmetlerde ve eğitimde çalışanlar- işverenleri ya da devlet tarafından ötekiler gibi ücretli çalışan olarak ele alınarak gözle görülür bir biçimde proleterleştirilmişlerdir. Göreli statüleri özel sektörle kıyaslandığında hızla gerilemiştir. Sonuçta, sendikaları da endüstriyel sendikacılığın dili ve pratiği içinde pişerek giderek militanlaşmıştır. Endüstriyel eylem kullanıcılara karşı kullanılmaktadır ve militanlık profesyonel etikle kamu desteğinin bir girdabın içinde kaybolmasına katkıda bulunurcasına profesyonel sendikaları, onları değerlendirme ya da denetime tabi kılma yönündeki her adıma şiddetle karşı çıkmaya itmektedir.

Meslekleri en açık biçimde özçıkara dayalı çıkar alanları olarak ortaya seren argümanlara rağmen bu temelde bir kavga yürütmekte haklıdırlar. Son derece maddiyatçı bir toplumda ücret maddi bir ödülden başka birşey değildir çünkü bir mesleğin sahip olduğu değeri simgeler. Örneğin, Britanya'da öğretim ve toplumsal çalışma alanlarındaki mesleklerin göreli yabancılaşması doktorlara, polislere ve hemşirelere kıyasla ücretlerindeki hızlı düşüşe denk düşer. Özel sektörle uygun bir kıyaslanabilirliğe geri dönüş herhangi bir yapısal reformdan çok daha önemli bir uzun erimli nitelik garantisi olacaktır. Ancak kendi başına ücret yeterli olmaz, zira meslcklerin uzun dönemli yenilenmesi (ve meslekler arasına hemşireliği, mühendisliği, posta çalışanlarını ve sivil hizmetlileri katmalıyız) yalnızca ücretlerini ödeyenler ve kul-

lanıcılarla değil, bir bütün olarak cemaatle ilişkilerinin yeniden tanımlanmasına bağlıdır.

F. ÖRGÜTSEL REFORM

Zorunlu olarak toplumcu argümanların canlandırılmasını ve kamu hizmetlerinde çalışanların yeniden güdülenmesini beraberinde getiren üçüncü bir tüketimcilik-sonrası reform alanı örgütlenmeyle ilgilidir. Geçmişteki örgütlenme sorunları sol için doğal bir zemin sağlıyor. Posta İdaresi (1930'ların ve 40'ların etkili bir İşçi Partili politikacı olan Hugh Dalton tarafından sosyalist örgütlenmenin modeli olarak görülen), BBC ve NHS (Ulusal Sağlık Hizmetleri-ç.n.) gibi kurumlar, yöntemleri ve değerleri nihai olarak tüm topluma yayılması amaçlanan, birer ilk örnek olarak görülürler. Ancak 1940'lardan bu yana iyi niyetli beklentiler dışında işleyen ve yaygınlaştırılan örgütsel biçimler konusunda çok az ileri adım atılmıştır. Örgütlenme tartışmaları şimdi, genellikle kamu örgütlerinin özel karakteristiklerinin teorik bir kabulünden öteye geçmeyen işletme modelleri etrafında dönmektedir.

Bu bir talihsizliktir çünkü kamu sektörünün birçok sorunu eski işletme modellerini kullanmasından doğmaktadır. 1940'larda, refah devletine egemen olan, ordunun lojistik yönetim pratikleri ve ardından imalat endüstrisinin standart pratikleriydi; bunlar seri üretime, düşük maliyetle kaynak bulmaya ve karmaşık denetleme yapılarına yönelmişti. Bunların özellikle en kötüsünden yirminci yüzyıl ortalarının Fordizmi'ini temsil eden ve kılı kırk yaran bürokrasilerde donması yüzünden kamu sektörü bu pratikleri uyarlamakta zorlanmıştır. Reform gündeminin çoğu, daha yaratıcı, daha çok niteliğe yönelik idari modeller kullanmak yerine maliyet kontrolüyle yönlendirilen muhasebecilerin kontrolü altında çok yoğun merkezi denetimin gündeme getirilmesiyle tarihin tekrarı tehlikesine düşmüş görünüyor. Güç sanki bir hizmetin doğrudan tedarikiyle ilgili olanların elinden yalnızca soyut istatistiklerle ilgilenenlere kayıyor: Birçok durumda (imalatta olduğu gibi) düşük nitelik ve daha az yenileşmenin çaresidir.

Piyasa disiplinleriyle kamu hizmetlerinin net amaçlarına

uygun modellerin yeni bir sentezi yapılacaksa, iş alanından fikirlerin büyük bir özenle hayata geçirilerek kamu ile özel sektörler arasındaki sınırları aşan parasal-olmayan teşvikler, örgütlenme kültürü ve insan kaynakları hakkındaki düşüncelerle birleştirilmesi zorunludur. Kamu hizmetlerinin çoğu, örneğin, yalnızca masrafların ortadan kaldırılmasına değil, farklı becerilerin en iyi bireşimini elde etmek için tam gün ücretliler yanında emeklilerden ve akrabalardan oluşan gönüllülerin de özen ve deneyimine dayanabilir. Bireysel uğraşların çoğu, daha eski mesleklerin çoğu gibi, kendi belli başlı mesleki kültürlerini geliştirmek üzere büyük bir özerklikten yararlanabilir. Bu arada Charles Sabel'den Amitai Etzioni'ye, örgüt teorisyenleri deneyim ve yenileşme alanını, kalıcı ilişkilerin, güven ve işbirliğinin değerini çözümlemeye çalışan ekonomistler ile Rosabeth Moss Kanter, Shoshanna Zoboff ve Charles Handy gibi iş teorisyenlerinden gelen fikirleri sınamakta kullanabilirler. Bu, modern iş idaresinin, daha yatay hiyerarşiler idarecilik yerine liderliğin güçlendirilmesi, mümkün olan her yere rekabetin sokulması ve niteliğin gözetilmesi gibi geleneksel düşüncelerinin uyarlanmasına dayalı yeni bir ortodoksluğun ortaya çıktığı ABD'de eyaletler düzeyinde belli bir dereceye kadar olagelmiş bir şeydir.[13]

Kamu sektörünün teorisi olduğu kadar pratiği açısından da önemli olan şey hizmetlerin dağıtılmasında ve belirlenmesinde çoğulculuk yönünde bir taahhüttür. Çoğu ülkede dağıtım anlamında çoğulculuk yaygındır; eğitim, sağlık ve toplumsal hizmetler daima kâr gözetmeyen ya da dinsel örgütlenmeler kanalıyla geniş ölçekte sağlanmaktadır. Almanya'da, sağlık sektörü özel doktorlara sosyal sigorta tedarikinden ödeme yaparken, İsveç'te, toplumsal hizmetlerin çoğu sözleşmeyle tepeden aşağı bağımsız birey gruplarına devredilir. ABD'de, en yenilikçi yerel otoritelerin bazıları parkların ve sokakların temizlenmesinde, yeniden kullanıma sunma inisiyatiflerinin yürütülmesinde ve bazı eyalet yönetimlerinin denetiminde gönüllü ve kâr gözetmeyen grupların enerjilerinden faydalanmaktadır. Devlet, kâr gözetmeyen sektörler ve özel sektör arasındaki rekabetçi tarafsızlığın derecesi

13. Osborne ve Gaebler, *a.g.e.*

burada önemlidir. Yeni enerjilerin ve yeni çalışma biçimlerinin katkısını sağlar ve maliyet ile nitelik üzerinde bir disiplin kurulmasına önayak olur.

Ancak, üretimin niteliğinin etkin takibi yapıldığı sürece, devlet içinde daha fazla çoğulculuk için kayda değer bir alan vardır. Görünürdeki başarılı bir örnek Harlem'deki Bölge 4 uygulamasıdır. Burada yerel otoriteler öğrencilerin seçmeleri için öğretmenlerin ayrı uzmanlık alanları yaratmalarına izin vermişlerdir; uygulamalı bir sanat okulu, geleneksel bir okul, bir deniz bilimleri okulu, bir kariyer hazırlık okulu gibi. Bu türden modeller, kurumların kamusal tedarik sisteminden bütünüyle feragat etmelerine olanak sağlayan reformlarda içkin toplumsal bakımdan ayrımcı etkinliklerden sakınma yanında piyasanınkinden çok farklı bir çoğulculuğu da öne sürerler. Durum gösteriyor ki kamu kurumları, öğrencilerini cemaat ve iş örgütlenmelerine daha çok vakit ayırmaya teşvik eden okulları, insanlara işyerlerinde cimnastik, hatta masajla yardım götüren sağlık otoriteleri ya da gönüllü örgütlerle birlikte çalışan kütüphaneleriyle dış dünyaya çok daha açık olabilir.

Ama çeşitlilik bile kendi başına yeterli değildir. Son tahlilde, bütün cemaatin ihtiyaçlarının meşru bir ölçüsü olarak kamu hizmetlerinin ayakta kalması değişen taleplerden geri kalmayacak istekli yenileşmelere ve genelgeçer tedarik bağlamında risk almaya, girişime ve uzmanlaşmaya izin veren yeni yapılanmalara, baştan sona finansal denetimle gerçek özerkliği sıkıca bağdaştıran yapılara dayanacaktır. Burada da piyasa modellerinin basit bir biçimde yer değiştirmesinin başarısız olma tehlikesi vardır. Değişen ihtiyaçları karşılamada başarılı olma, sadece kullanıcılara en yakın olanların -sokakları temizleyenler, hemşire, gezici yemek dağıtanlar- belli bir hizmetin basit dağıtıcıları olmaktan öte sorumluluklar yüklenmesiyle mümkündür.[14] Başka bir ifadeyle, gerçek anlamda bir yenileşme değişen ihtiyaçların belirlenmesinde ve yeniden belirlenmesinde hizmet verenlerin kullanıcılarla birlikte çalışma araçlarına sahip olmasına bağlıdır. Piyasadaki pasif

14. Yakın dönemde yapılan bir araştırma için bkz. Hywel Griffiths, "Community resource development: a strategy for the 1990"s, *Policy Studies*, sonbahar 1990.

tercihten çok farklı olan bu karşılıklı ilişki *glasnost*'un eski anlamını akla getirir; daha fazla açıklığın doğal sonucu olan ses. Piyasada çıkışın pratik olmadığı düşünüldüğünde, başlangıçta uygulanabilir yeni pratiklerle tedarikçilerin kapasiteleri uyuşmaz görünse bile, böylesi bir diyaloğun yerine konacak belirgin bir alternatif yoktur.

Modern endüstriyel toplumların yarattığı tüm servetin yarısından üçte birine kadar olan bölümü tipik bir biçimde hükümetlerin elinde toplanır. Yine bunun yaklaşık yarısı kamu hizmetlerine, sağlığa ve eğitime, sosyal güvenlik harcamalarına ve konutlara gider. Bu boyuttaki bir kamu sektörünü gözardı etmek güçtür; kuşkusuz hiçbir ciddi politik iddia bunun nasıl işlemesi gerektiği konusunda tutarlı bir görüş getirmemeyi göze alamaz.

Kararlı bir biçimde kamu sektörünün yaygınlaştırılmasını savunan ve oy potansiyelini bunun etrafında kuran sol partiler (öyle ki çoğu reformun aciliyetini değerlendirmede zorlanmaktadırlar) açısından ihtiyaç çok daha büyüktür. Ne yazık ki, değişim hakkındaki düşüncelerin çoğu başka yerden, kolektif tedarike doğal bir biçimde yatkın olmayan kesimlerden gelir.

Eğer reform süreci bir sonuca bağlanacaksa, bu ciddi bir sorun olacaktır. Aksine, hükümetin yeniden tahayyül edilmesi ve yeniden keşfedilmesi daha yeni gerçekleşiyor. Dünya çapında hükümetin her öğesinin, ne yaptığının, nasıl yaptığının, insanlarının nasıl güdülendiğinin ve kullanıcıların nasıl yetkinleştirildiğinin yeniden düşünülmesi tek başına hiçbir ideolojik geleneğin ayrıcalıklı mülkiyeti olmayan sürekli bir devrimi akla getirir. Bu, tüketimci hamlenin yenileşme için zorunlu ancak yetersiz bir temel olmasının bir nedenidir. Bu hamle piyasa modellerini ilgi alanlarının ötesine taşır ve etkin kamusal tedarik için gerekli diğer öğeleri -iyi güdülenmiş bir işgücü, başkalarına tedarik konusunda çok iyi geliştirilmiş ahlâki argümanlar, durgunluk ve büroya kapatma hastalığını engellemek için güçlü bir biçimde temellendirilmiş yenileşme ve çoğulculuk kültürü- gözardı eder. Tüketimcilik yeterli değildir, çünkü tüketicilerin, tedarikçilerin ve seçmenlerin çıkarları nadiren özdeştir. Verimlilik bunlar arasında sağlanacak bir dengeye bağlıdır. Yalnızca tüketiciler olarak insanların gücüyle ilgilenen bir politika hem tedarikçilerin ethosunu

hem de demokratik tartışmanın niteliğini zayıflatacaktır. Yalnızca tedarikçilerle ilgili bir politika verimsizlik ve adamsendecilik doğuracaktır. Demokratik süreçleri aşırı vurgulayan bir politika daha fazla kaynak yaratabilir, ancak yalnızca daha düşük nitelik pahasına. Bu yüzden, bütün örgütsel konularda olduğu gibi, son tahlilde, sorun en iyi gelecek tasarımı ya da tek bir örgütleyici ilke değil, en iyi denge sorunudur.

Kamu tedarikinin bütün biçimleri bu anlamda toplumsal bir sözleşmenin parçasıdır: Devlet, bireyler ve cemaatler arasında sonu gelmez bir biçimde yeniden ve hep yeniden müzakere edilen bir anlaşma. Böylesi anlaşmaların işlemesi insanların bencillikleriyle toplumsallıklarının, haklarıyla sorumluluklarının dengelenmesine bağlıdır. Bu yüzden, son tahlilde, kamu sektörleri ne iyiliksever devletten pasif bir nüfusa tek yönlü bir tedarik sistemi olarak ne de talepleri karşılayan basit birimler olarak savunulamazlar. Hayallerden bıkmış toplumlar ve bağlılık göstermek için neden bulamayan cemaatler için uygun ve kamu fikrinin bir etiketten öte anlam ifade etmediği modeller kendi köklerinden iyice kopmuş modellerdir.

VIII. AĞSI ÖRGÜTLENMELER: KARMA EKONOMİNİN DOĞUMU VE ÖLÜMÜ

1980'ler boyunca, yaklaşık 185 milyar dolar değerinde hükümet işletmesi, devletin ve piyasanın sınırlarını dünya çapında şimdiye kadar görülmemiş bir hızla değiştirerek özel sektöre devredildi. Bu makale, özelde her zaman karma ekonominin kalbi olan "şebeke" ya da "ağsı endüstriler" üzerinde odaklanarak, bunun nasıl olduğunu ve böylesi farklılık içeren endüstrilerin önceden neden kamu mülkiyetine girdiklerini açıklamaya çalışmaktadır.

1980 yılı dolaylarında, tipik bir endüstrileşmiş ülkenin GSMH'sı içinde kabaca %10 devlet kuruluşlarına aittir ve çalışan nüfusun %6 ile 8'i arası da bu kuruluşlarda çalışmaktadır (önemli bir istisna sadece %2 ile ABD'dir). Kamu kuruluşlarının, GSMH içinde %10'u ve brüt sabit sermaye oluşumu içinde %16'yı bulduğu

oranlara sahip Britanya, bu konuda tipik bir ülkedir. Kamu sektörünün sınırlarının sürekli değişmesi dolayısıyla da tipiktir: Örneğin, 1919'da ulusallaştırma aşırı bira satışlarını durdurmak üzere Carlisle publarına kadar genişletilmişti.

Ondokuzuncu yüzyıl ortalarıyla yirminci yüzyıl ortası arasındaki sürede dünya çapında çok sayıda endüstri birimi, önce Tayvan modelini (bu ülkede Sun Yat-sen'in kamu mülkiyetinin rolü hakkındaki görüşleri son derece etkindi), sonra Nehru ve Nkrumah modelini, ondan sonra da Fransa ve Britanya gibi savaş sonrası yeniden yapılanma içine giren ülkelerin modellerini örnek alarak değişen biçimlerde kamu kontrolüne girdi.[1] Devlet müdahaleleri, sivil hizmetlerle doğrudan bütünleşmeden (1969'a kadar Posta İdaresi) uzaktan sahiplenmeye ve stratejik gözetime uzanan bir süreklilik gösteriyordu. Devletin farklı organları egemen konumda olabiliyordu: Britanya'da (Londra hariç) gaz, elektrik ve su, İkinci Dünya Savaşı sonrasında ulusallaştırılana kadar belediye otoriteleri tarafından işletiliyordu. Manchester Su Kanalı, 1891'de, belediye ile özel hisse sahiplerinin ortaklığıyla kurulurken Metropoliten Sular İdaresi gibi kurumlar hem yerel otoriteleri hem de kullanıcıları temsil eden kurullar tarafından işletildi. Fransa'da 1940'lardaki ulusallaştırma dalgaları ardından önemli oranda gücün bölgesel ve yerel düzeyde tutulmasıyla *economie mixte*, yani karma ekonomi özel bir evrim yaşadı. ABD'de, temel hizmetlerin çoğu devlet düzeyinde örgütlenip düzenlendi. İtalya gibi ülkelerde oldukça fazla bir güç devletin büyük şirketlerinin elindeydi. Gelgelelim, bütün bu farklılıklara rağmen tarihsel standartlar bakımından göze çarpan şey, Şili'den Finlandiya'ya bir dizi benzer şebeke ve stratejik endüstriyi içine alan bu değişik karma ekonomiler benzerlikler gösterdikleri halde Eski Mısır'daki devlet malı papirüs yapımcılığı ve onyedinci yüzyıldaki Colbert imalathaneleri gibi daha erken dönem modeller birbirlerine hiç benzememektedirler.

Karma ekonomi, her politik renkten hükümetlerin var olduğu bir dönemde yaygınlaşmış olsa bile, daima sert politik tartışmaların

1. Bkz., örn., Robert Wade'in anlatımı, *Governing the Market: economic theory and the role of government in East Asian industrialisation* içinde, Princeton University Press, Princeton, 1990.

konusu olmuştur. 1980'lere kadar geçen elli yılda tartışma odağı kamusal ve özel alanlar arasındaki sınırın kesin yeriydi, ama hiçbir sağlam sonuca ulaşmadı; çünkü göreceğimiz gibi, bu sınırları belirleyecek sağlam teorik temeller zaten yoktu. Aksine, geniş soyutlamalar biçiminde, tavırlar ideolojik konumları izliyordu. İşçi hareketleri ekonominin kamuca sahiplenilen kısmını örnek alma eğilimindeydi;[2] tedricen genişlemesi gereken kamusal mülkiyetin ve planlamanın erdemlerinin bir göstergesi (buna karşılık özel endüstrinin müdahalesi genelde sermayenin gayrımeşru bir ikamesi olarak görülüyordu).[3] Milliyetçi partiler kamu mülkiyetini ulus inşasının doğal sonucu, ulusal ekonomik enerjinin bir odağı, çokuluslular karşısında bir denge unsuru ve etkin bir devletin zorunlu bir kaldıracı olarak görüyorlardı ve bu yüzden de ekonominin komuta mevkilerini doldurmaktan hoşnuttular. Muhafazakar ve liberal partiler ise kamu mülkiyetini, daha çok doğal tekellerin mevcudiyeti, malların temel doğasının (su gibi) piyasa tedarikinin istikrarsızlıklarını engellemesi ya da özel endüstrinin finansal ve parasal teşviklere yanıt vermekte başarısızlığa düşmesi koşullarında zorunlu bir kötülük olarak görüyorlardı: En uç noktada devletin yalnızca piyasaların reddettiği alanlarda faaliyet yürütmesi gerektiğine inanıyorlardı.[4] Örneğin, Harold Macmillan 1930'larda oldukça rahat bir biçimde, "sosyalist ilaç... özel teşebbüsün toplumsal yararlılığını tükettiği ortaya çıktığında... alınmalıdır" diye yazıyordu.[5]

Bu konumlanışların çarpıcı özelliklerinden birisi, esinlerini belli bir dereceye kadar ekonomiden çok politikadan almış olmalarıydı. Kamusal iyiler ve eksik rekabet hakkındaki ekonomik teoriler ve koca bir Sovyet planlaması literatürü birçok endüstri kamu mülkiyetine girdikten çok sonra, ancak 1920'ler ve 30'larda biçimlenmişti. Marksist gelenek kamu kuruluşlarının nasıl iş-

2. Başka gelenekler olsa da, bkz. örn., G.D.H. Cole, *Economic Tracts for the Times,* 1932, bölüm 12.

3. Jim Tomlinson, *The Unequal Struggle: British socialism and the capitalist enterprise*, Methuen, London, 1982.

4. Güçlü bir liberal argüman hattı kamu ve özel sahiplik arasındaki farkı reddediyordu: Liberal Parti, Britain's Industrial Future, 1928; J. M. Keynes, "The means to prosperity", *Essays in Persuasion*, 1933 içinde.

5. Harold Macmillan, *The Middle Way,* Macmillan, London, 1938, s. 239.

letilmeleri gerektiği konusunda göze batarcasına sessiz kaldı ve Britanya'da bir kamu şirketinin nasıl olması gerektiği hakkında ilk resmi tanım, BBC için oluşturulan Crawford Committee'den geldi. Hugh Dalton daha sonra öyle olduğunu iddia etmiş bile olsa buna endüstriyel örgütlenme için açık bir model denemezdi ve kuruluş bildirgesinin kurumun amaçlarını ulusal çıkarlar gibi son derece belirsiz bir nosyon etrafında oluşturmasıyla da son derece tipikti. Raymond Williams'ın, yayıncılık hakkındaki, "oluşumcu ve yenilikçi bir aşamada yerleşiklik kazanan kurumlar ve toplumsal politikalar -genelde karışık ve görüldüğü kadarıyla marjinal bir alanda belli bir amaca yönelik ve parçalı- daha sonraki dönemlerde yalnızca teknikler, deneyim, sermaye ve kağıt üzerindeki haklar denilebilecek şeyleri biriktirdikleri için olağanüstü bir kararlılık sergilemişlerdi" yorumu doğrudan kamu sektörüne uyarlanabilir.

A. AĞSI DEVLET

Bazıları stratejik nedenlerle ve bazıları da gerilemeyle başa çıkmak için devralınan kamu mülkiyeti geniş bir yelpaze oluşturan endüstrileri kapsamakla birlikte, ben daima kamu sektörünün çekirdeğini oluşturan şey üzerinde odaklanmak istiyorum: 'Ağsı' ya da şebeke endüstriler. Bunlar, genelde her ev ya da işyeriyle doğrudan fiziksel bağlantıları (gaz, elektrik, telefon ya da su) ya da doğrudan dağıtımı (posta hizmetleri gibi) olan ve günlük yaşantı içinde dal budak salmış endüstrilerdir. Dört nedenden dolayı özellikle önemlidirler: İlk ulusallaştırılmış endüstrilerdir, ilk denetlenen endüstrilerdir, modern iş örgütlenmelerinin birçok biçimlerine öncülük etmişlerdir ve özelleştirme ile deregulation üzerine tartışma üreten ilk endüstrilerdir.

Bunların esas önemleri devletin askeri gücünün sınırlarını biçimlendirmedeki rollerinden ileri geliyordu. Ancak modern dönemde devlet müdahaleleri ekonomik nedenlerle derinleştirildi. Almanya'da, 1850'ye kadar demiryolu yatırımlarının yarısı, Bismarck'ın özelleştirmelerinden çok daha önce, hükümet tarafından yapılıyordu. Kanal ya da demiryolu yatırımlarının çoğunun kamuya ait olduğu Fransa'da, "devletin sağladığı yardımlar sa-

yesinde bu sektör iflaslardan sakınabildi ve dışarıda sık sık yaşanan teknik başarısızlıklardan da hemen hemen kurtuldu".[6] ABD'de bile telgraf endüstrisi Kongre'den çıkan 30.000 poundluk bir yardımla faaliyete sokuldu.

Ancak devlet desteği çoğunlukla sahipliğe dönüşmüştür. Fransa ve Almanya'da, demiryolu ve telgraf bir özel sahiplik dönemi ardından kolayca devletle bütünleştirildi. (Werner Sombart'a göre, Almanya'da posta hizmetleri ve demiryolları generallerin genelde idari yardımcı rolü oynadıkları "ordunun yalnızca sivil seksiyonlarıydı") Britanya'da önce telgrafın, ardından telefonun ve yarım yüzyıl sonra da demiryollarının ulusallaştırılmalarından önce Posta İdaresi hükümet tarafından işletiliyordu. Japonya'da demiryollarının çoğunluğu ve telekomünikasyon devletin elindedir.

Sahipliğin özel ellerde kaldığı yerlerde hükümetler yeni düzenleme yöntemleri tasarlamak zorundaydı. Çoğu bugün bile ABD ya da başka yerlerde uygulanan bu yöntemlerin izleri, özel şirket çeşitlerine bir sınır getiren ve toplumsal yükümlülükler dayatan güçler oluşturmuş 1844 Britanya Demiryolları Yasası Düzenlemesi'ne kadar sürülebilir. Bunlar William Gladstone zamanında demiryollarının karakterinin neden rekabeti engelleyeceğini açıklayan incelikli bir argüman çerçevesinde haklılaştırıldı. Kağıt üzerinde düzenlemeler fiyat ve kâr gibi yalnızca bir kaç parametreyle ilgiliydi. Ancak, zamanla, standartlar ve kurallar koyan düzenlemelerin etkisi altında çeşitli özel şebeke operatörleri sivil hizmet özelliklerinin çoğunu edinmiştir. ABD'deki AT&T muhtemelen klasik bir örnektir ve dünyada eşine rastlanmadık bir biçimde alınıp satılan hisseleriyle sivil bir hizmete yakındır.

İşte daha sonra özel endüstriye uyarlanan birçok endüstriyel örgütlenme biçimlerine öncülük edenler bu şirketlerdi.[8] Bunlar yenilikçiydi, çünkü 1830'larda ve 1840'larda, demiryolları ve telg-

6. *Cambridge Economic History*'den alıntı, VII, p. 249.
7. Richard B. Du Boff, *"The rise of communications regulation: the telegraph industry 1844-80"*, Journal of Communications, Summer 1984.
8. Alfred Chandler, T*he Visible Hand,* Harvard/Bellknap, Cambridge, Mass., 1977.

rafın, daha sonra da elektrik, gaz ve su dağıtımının yayılmasına paralel olarak, ilk ortaya çıktıklarında özel sektörde bir örnekleri yoktu. Hem sermaye ve istihdam ettiği işgücü hem de coğrafi yayılımları açısından korkunç boyutlarıyla yeni bir düzen getiriyorlardı. Ondokuzuncu yüzyıl sonlarında bunlar, birçok ulus-devleti ölçü ve yayılım olarak aşan boyutlarıyla zamanlarının en büyük kurumları arasındaydılar. Bunlar tüm örnekleriyle piyasanın görünmez elinin yerini alan aktif planlama, haberleşme ve eşgüdümün "görünür el"inin öncüleriydiler. Örneğin, 1880'lerde Fransa'da, gaz ve elektrik şirketleri ikinci ve üçüncü en büyük şirketlerdi. ABD'de, Western Union ve sonraları AT&T zamanlarının en büyük firmalarıydılar; hatta yirmi otuz yıl öncenin firmalarıyla kıyaslandığında bile muazzam büyüklükteydiler. Chandler'a göre, Britanya'da da "Britanya demiryolu şirketleri ondokuzuncu yüzyıl boyunca büyük farkla en büyük işletmelerdi".[9]

Geriye bakıldığında, bu şirketlerin, ancak daha sonraları ulusal bankacılık şebekesi, sinema zincirleri ve bayilik biçimindeki fast-food dükkanlarıyla ağsı karakterini alan özel şirketlerden çok polis güçleri (aynı dönemden kalma) ve sivil hizmetlere benzedikleri ortadadır. Gerçekten de, ister özel isterse kamusal şirketler tarafından olsun, yiyecek dağıtımı ve haberleşme alanında ülke çapında ağsı altyapılar kurulmadan önce bu tür ulusal özel sektör şirketleri düşünülemezdi bile.

Ölçek ve alan açısından zamanlarının öncü örgütlenmeleri olmaları, rasyonelleştirme dereceleri ve zamanlarının bilimsel ilkeleriyle içiçe geçişleriyle, bu şebeke şeklindeki endüstrilerin, sanki dünyanın çoğunda ulusal ya da yerel, modernleşmeci hükümetlerin şemsiyeleri altında toplanmaları gereği kendiliğinden ortaya çıkmıştı. Genelde sömürge yönetimleri ve askeriye içinde gelişen hükümetlerin örgütlenme teknikleri, özellikle Birinci Dünya Savaşı gibi kitlesel savaşlarda hükümetlerin örgütlenme kapasitelerini birdenbire artırırken, en azından en ileri özel örgütlenme biçimleriyle aynı ayarda gelişmişlerdi. Askeriye çok önceden modern endüstri biçimlerinin çoğuna öncülük etmişti: İşlevlerin ayrıntılarına kadar ayrımı ve tek tek belirlenmesi, uzayda

9. Alfred Chandler, *Scale and Scope*, Bellknap, London, 1990, s. 253.

ve zamanda yayılan büyük miktarların standartlaştırılması ve lojistik örgütlenmesi. Seri üretim, karşılıklı değiştirilebilir parçalar ve karmaşık işbölümü derinlere kök salmadan çok önceleri askeri endüstrilerde bilinen şeylerdi. Yerel düzeyde de belediye organları özel sektördeki akranları üzerinde örgütlenmenin avantajlarını yaşıyorlardı. Örneğin, yüzyılın ikinci yarısına doğru, yerel organlar su işletmesinde enformasyona ve sermayeye ulaşmada özel firmalardan çok daha iyiydiler.[10]

Kısaca, yeni şebekeler oluştuğunda bunların hükümete yakın olmaları gereği ve hükümete özgü rasyonelitelerle donatılmış olmaları doğaldı. Öte yandan, şebeke endüstrilerin özel ekonomik ve teknolojik karakterlerinin, devlet tarafından rasyonelleştirme ve geliştirilmeye açık kesin adaylar haline gelmelerinde bir rol oynadığı açıktı. Bazı endüstrilerin ötekilerle taban tabana zıt, parçalanmış doğası modernleşme önünde bariz bir engel oluşturuyordu: Örneğin, Britanya'da, elektrik dağıtımı geçimsizlikler, gaz dağıtımı da çoğu yerel şirketlerin araştırma ve geliştirme çalışmalarında işbirliğine girmekteki başarısızlıkları yüzünden darboğazlarla karşılaşmıştı. Birinci Dünya Savaşı sonrasında, demiryolları ve kömür işletmeleri gibi endüstriler özel sektöre döndüklerinde sonuç genelde zorunlu yeniden yapılanma ve yatırımların gecikmesi olmuştu.

Özel sektörde yeniden yapılanma için etkin birimlerin yokluğunda hükümetlerin rolü neredeyse tartışma götürmezdi. Örneğin Britanya'da, 1945-51 yılları arasındaki İşçi Partisi ulusallaştırma programı ağırlıklı olarak daha önceki hükümetler döneminde kurulmuş, kömürde Reid, gazda Heyworth ve elektrikte MacGowan gibi araştırma komitelerinden gelen raporlara dayanıyordu. Belirgin biçimde tarafsız bu politikanın benzer kalıplarını yüzyıl boyunca görmek olanaklıdır. Orman Komisyonu'nun ulusallaştırılması, 1919'da Lloyd George döneminde gündeme gelirken, diğer ulusallaştırmalar -1926'da BBC'nin, 1927'de Merkezi Elektrik İdaresi'nin, 1933'te Londra Yolcu Taşıma İdaresi'nin, 1939'da, BOAC döneminde havacılık hizmetlerinin 1970'lerde Rolls Royce ve daha sonra British Leyland adını alan

10. J. Hassan, *"The growth and impact of the British water industry"*, Economic History Review, 38, 1985, s. 546.

işletmenin- Muhafazakarlar döneminde gerçekleştirildi.

Ama devletin doğal bir sahip olarak görülmesinin daha temel bir nedeni de vardı. Şebeke endüstrileri kitlesel bir ölçekte son derece standartlaşmış ürün ve hizmetleri sağlamak üzere tasarlanmıştı. Bu görevler hükümetlerin istihdam, eğitim ve refah alanlarında hizmetler sunmaya başlamalarıyla üstlendikleri rollere çok benziyordu. Hizmet sağlamak üzere muazzam sayılardaki işgücünü istihdam etmeleri özellikle eğitim ve sağlık alanında bürokrasilerin boy göstermeleriyle paralellik taşıyordu. Kırsal alanlarda demiryolları ya da telefon hatlarına yapılan yatırımlar ve şebekelerin yüksek ve düşük kullanım kesimleri arasında çapraz desteklerin toplumsal olarak haklılaştırılmasıyla birlikte diller de genelde örtüşmeye başladı. Sonuç, devlet tarafından geliştirilmiş olan örgütsel mantıkların bir an önce, oluşum halindeki telefon endüstrisinin bariz bir biçimde Kraliyet Haberleşme Teşkilatı ilkeleri etrafında örgütlenmesini model alan ağsı kamusal örgütlenmelere taşınmasıydı.

Bu ilk büyük şebeke örgütlenmelerinin kamuya ait olmaları büyük oranda kamusal sahipliğin daha sonraki mantığını oluşturuyordu. Örneğin, Bernard Shaw'a göre, "Manchester Okulu'na kıyasla bir yetersizlik ve dalaverecilik yatağı olarak görülmesi gereken Posta İdaresi'nin olağanüstü başarısı... devlet teşebbüslerinin mükemmel verimliliğini... sosyalistçe yaptırımların muazzam uygunluğunu ve ucuzluğunu... göstermişti".[11] Başka bir ifadeyle, mantık büyük oranda ekonomik, özellikle de teknoekonomikti; buna göre ekonomik özellikler şebeke teknolojilerin doğasından geliyordu. Tüm şebekeler ekonomik eğilimleri paylaşıyordu: Yüksek sabit ve görece düşük marjinal maliyetler; uzun yatırım dönemleri; ve çeşitli öncelik hakkı türlerine bağlılık. Bunlar rekabeti son derece istikrarsız kılmaya yatkındılar; çünkü rakip elektrik, telgraf ya da demiryolu şebekeleri biri ya da öbürü batana kadar fiyatları marjinal maliyetlere kadar aşağıya çekecekler ve bir tekel ya da kartel oluşturabileceklerdi (1870'lerde ABD ve 1846'da Almanya demiryollarında durum buydu). Bunun sonucu, yatırımlar düzensiz ve belirsiz, iflaslar yaygın ve hiz-

11. G. B. Shaw, "Transition", *Fabian Essays in Socialism* içinde, 1889, s. 185.

metler güvenilmez olacaktı. Mevcut düşünce iklimini etkilemek için çok şeyler yapmış olan o zamanların yeni yeni filizlenen mühendislik cemaatine göre, ya belediye ve ulusal mülkiyet aracılığıyla ya da bu yüzyılın başında AT&T'nin yapmış olduğu gibi düzenlenmiş bir tür tekel aracılığıyla yaratılacak, daha rasyonel bir örgütlenme modeline ihtiyaç duyulduğu açıktı.

B. TEKEL ARGÜMANI

Adam Smith, *Ulusların Zenginliği*'nden sık sık alıntılanan bir cümlesinde, zamanın şebekeleri olan devlet destekli kanal ve yolların faydalarını anlatmaktadır. Genelde daha az dikkati çeken şey, bu sektörler için hiçbir zaman tam gelişmiş bir ekonomik teorinin ortaya konulmamış olmasıdır: Adam Smith'in ardıllarının çoğunda standart modele uymayan bu sektörler hakkında yalnızca bir kaç cümle bulabilirsiniz. Aksine, mevcut teoriler hep eklenti, dışsallık ve kamusal iyi, bağımsız talep ve kulüpler teorilerinden alınmış taşlarla döşenmiş bir haldedir. Bunlar bile örgütlenme ilkeleri ve aslında düzenleyici ilkelerin çoğu yerleştikten oldukça sonra, ancak bu yüzyılda ortaya çıkmıştır. Bu, daha sonraki tüm başarısızlıklarına rağmen, bir derinlik ve genişlik kazanmış olan ve önce savaş sonra da planlı ekonomi deneyimleriyle bariz bir pratik temele oturan planlama teorileriyle şiddetle çelişen bir durumdur.

Bütün teorik uçurumlara rağmen, en azından 1930'lardan bu yana, gevşek bir biçimde Alfred Marshall'ın çalışmasına, daha dolaysız bir biçimde de A.C. Pigou'nun özel ve kamusal çıkar çözümlemelerine ayrıca gelişmekte olan kusurlu rekabet ve tekel teorilerine dayanan, şebeke endüstrilerinin kamusal mülkiyeti konusunda oldukça tutarlı bir savunu vardır. Üç argüman dizisi ortaya çıkmıştır ve günümüzde de öne sürülenler bunlardır:

1– Şebekeler doğal tekellerdir; firmaların optimal ölçüleri büyüktür ve temel ölçek ekonomileri (genelde daha belirgin olarak yoğunluk ya da derinlik ekonomileri) vardır. Rekabet standartların verimsiz bir biçimde çoğalmasını getirir (örneğin, Avustralya'da 1950'lere kadar demiryollarındaki ray aralıkları standartlaştırılmamıştır).

2– Şebekeler yarı-kamusal çıkarların üreticileridirler. Başka bir ifadeyle, dolayımsız tüketicileri tarafından doğrudan ele geçirilmeyen önemli yan ürün etkileri taşırlar: Ekonomik büyüme ve toplumsal refah üzerindeki dinamik etkiler. Çıkarların bazıları aynı zamanda, faydaları tüketicilerin sayısıyla artan "kulüp" çıkarlarıdır (hem telefonda ya da faks makinalarında olduğu gibi doğrudan hem de standartlaştırma ve ölçek gibi dolaylı faydaları yüzünden).
3– Şebekeler ekonomi ve toplumsal yaşamın tamamının bağlı olduğu asli çıkarları sağlarlar. Bundaki herhangi bir kesinti tüm ekonomiyi tehdit eder; kamusal mülkiyet böylece ekonomik güvenliğin bir önkoşulu olarak haklılaştırılır (çelik ve maden gibi şebeke olmayan endüstrilere de yaygınlaştırılabilecek bir haklılaştırma).

Bu argümanların her biri şebeke endüstrilerinin, diğer endüstrilere kıyasla daha toplumsal ve kamusal ve de karşılıklı bağlılıklarla daha iyi tanımlanmış net değer türleriyle ilgili oldukları iddiasını taşırlar. Benzer biçimde, başka türden endüstrinin kamusal mülkiyeti argümanları da değer hakkındaki fikirlere dayandırılmaktadır. Stratejik endüstriler açısından, örneğin, kamusal mülkiyet yandaşları ürettikleri değerlerin birikimsel doğasına, ölçeğe göre artan getirisine ve bir endüstrinin ve onun getirilerinin piyasa tarafından değerlendirilmesini yetersizliğe düşüren dinamik karşılaştırmalı avantajlarına işaret etmektedirler. Daha yakınlarda, 1960'lar ve 70'lerde, çelik ve gemi alanındaki savunmacı türden mülkiyet yandaşları tipik olarak ticari kararlardaki dar ekonomik değeri aşan, bir bölgede kalıcı yüksek işsizlik oranının maliyeti gibi toplumsal değerleri öne çıkaran argümanlarını ortaya koymuşlardı.

Bu argümanların önemi kurumsal biçimlerden endişe duymaya pek gerek olmadığını varsaymalarından ileri gelir. Özel tekel tüketiciyi sömürmeye yatkın olduğundan, kamu tekelinin daha iyi bir alternatif olması gerektiği varsayılır. Tek bir örnek verecek olursak, W. Clarke 1889'da yazdığı Fabian makalelerinde çok tipiktir. Clarke burada hem şebeke endüstrileri hem de çelik ve gemi yapımcılığındaki yeni yoğunlaşma ve tekel eğilimleriyle ilgili çözümlemelerinden devlet mülkiyetinin tartışmasız gereğini

çıkarır. Devletin yeterliliği ya da yetersizliği sorusu nadiren ortaya atılmıştır. Tawney gibi yorumcuların "ne zaman mülkiyet sorunu halledilse, yönetim sorunu çözüm bekler" demesine rağmen, bu, genel olarak teknik bir sorun olarak görülmekteydi ve temel çelişkiler tarafından kuşatılması zordu.[12]

C. SAHİPLİK HATASI

Kamusal sahiplik savunusu, yasal sahiplenme statüsünün mülkiyetin nasıl kullanıldığı ve örgütlendiğinin merkezi belirleyeni olduğu varsayımına dayanıyordu. Ancak bir sahip yönlendirebilir, hedefler belirleyip enformasyon toplayabilir ve öteki çıkar sahipleriyle bir çatışmanın çıkmayacağı bilgisinden emin olabilir. Değişim, teşviklerin ve yönlendirmelerin kullanımını engelleyecek kalın bir perde aracılığıyla değil doğrudan, gündeme getirilir.

Ama yine de kamusal sahipliğin tarihi sorunlarla yüklü kontrolün ve pratik yetersizlikle birleşmiş resmi gücün bir tarihi olagelmiştir. Yetersizlik dar olarak işlemsel doğrultunun nasıl tespit edileceği gibi konularda ortaya çıkar: Örneğin, fiyatlandırma ya da yatırımın geri dönüşü için gerekli oranların tespiti; daha geniş olarak da bir politik sistem içine kapatılmış her teşebbüsün bu yüzden fiyat kontrolü ve istihdam yaratılmasından bölgesel yatırıma kadar çeşitlilik gösterebilecek, değişen ama her zaman uygun düşmeyen bir hedefler koleksiyonuna bağlı olması.

Sahiplikle kontrol arasındaki böylesi gerilimler özel sektörün de yabancısı değildir. İronik olarak, devlet sahipliğinin çok yüksek bir noktasında bile, Berle, Means ve daha başkalarında, idari kontrol ve sahipliğin zayıflığı konusundaki literatür daha o zamandan geniş yer tutuyordu. Devletler açısından, yine de, sorunlar çok daha ağırdır. Altı sorun demeti teşebbüslerin kamusal sahipliğini belirlemektedir.

İlkin, her zaman görülen bir disiplin sorunu vardır. İflas disiplini yok olmuştur ve sermaye bir kalemde silinememektedir. Emek üzerindeki disiplin emekçilerin politik gücü nedeniyle uy-

12. R. H. Tawney, *The Acquisitive Society*, London, 1921, s. 149.

gulanamamaktadır. En temel sahiplik hakkı, feragat etme hakkı bile şiddetle kısıtlanmıştır.

İkincisi, aracılığın olmaması ve "normal" bir ekonomide görülen sorumluluğun dağıtılması her zaman politik sorunlara neden olmaktadır. Özel sahiplerin aksine, hükümetlerin performans konusunda mazeretleri yoktur: İş olanakları azalıp hizmetler düşünce kişilikler üstü bir piyasayı suçlayamazlar.

Üçüncüsü, bir endüstriyel yapı sorunu vardır. Birçok üçüncü dünya ülkesi ulusallaştırmanın ekonomik gücün anahtar noktaları, meta fiyatlarının belirlendiği yerler üzerinde kontrol olanağı sağlamadığını keşfettiler. Çoğu benzer baskılar, devletin öbür kollarının taşıdığı egemenlik koşullarında faaliyet yürütemeyeceklerini anlayan devlet mülkiyetindeki Britanya otomobil firmaları ve Fransız bilgisayar imalatçılarını köşeye sıkıştırmaktadır.

Dördüncüsü, ekonomik küreselleşme sorunlara neden olmaktadır. Devlet mülkiyetindeki firmalar, giderek daha fazla, hem egemen bir firmanın stratejik kullanımının avantajını azaltan hem de politik kontrol yaptırımları yüzünden ulusal firmaların denizaşırı rekabet yeteneğini zayıflatan küreselleşmiş piyasalarda rekabete zorlanmaktadırlar. Devlet sahipliği, British Telecom ya da Cable and Wireless gibi şirketlerin sözleşmeler teklif etmek ve piyasalar için rekabet etmek konularındaki bağımsızlığını ciddi olarak kısıtlamıştı.

Beşincisi, sürekli bir güdülenme sorunu vardır. Kamu kuruluşlarında idareciler ve çalışanların nasıl güdülenmeleri gerektiğine en ufak bir sistematik dikkat dahi harcanmamıştır. Kamusal iyinin daha sorumlu ve bağlı bir işgücü yaratacağı yolundaki şaibeli bir varsayım çok az şey ifade ediyordu. Çalışma kültürünün belli bazı baskın ethoslar tarafından şekillendirildiği koşullarda bu varsayım iyice çöküyordu; birçok şebeke endüstrilerinde son derece güçlü olan mühendislik ethosu ya da kullanıcılarla yüz yüze bağlantının kamusal amaçlara bir anlam kazandırdığı alanlar gibi. Aksi halde kamu çıkarı bir güdülenme sağlayamayacak kadar sulandırılmış bir ideal halini alıyordu.

Altıncısı ve belki de hepsinden en temel olanı, hükümetlerin büyük sayılardaki teşebbüsleri verimli olarak yönetecek yeterli örgütsel ve enformasyonel kapasiteden yoksun olmaları. Bütün ül-

kelerde özel bir sermaye piyasasının belli çalışma biçimlerini taklit etmek için birbiri ardına yapılan standart muhasebe ve planlama işlemlerini dayatma girişimlerinin uzun bir tarihi vardır. Henüz çözümlenmemiş uygun fiyatlandırma mekanizmaları hakkındaki tartışma, ondokuzuncu yüzyıl başları Fransa'sındaki Ecole des Ponts et Chaussees'e kadar uzanır. Hatta daha 1960'ların başında, Britanya hükümetleri "kontrolün ve performansın ekonomik kriterlerle rasyonelleştirilmesi" arayışı içindeydi.[13] 1961 ve 1967'de birbirini izleyen Beyaz Kağıtlar, "sermayeye açılma" ve "marjinal maliyet fiyatlandırması" kurallarıyla karar alma kriterlerini sıkılaştırmayı gözetiyordu. Bu ülkede, ulusallaştırma zamanında gelirlerin maliyetleri karşılamasının yeterli olacağı koşulundan başka şey düşünülmemişti. Ancak reformların tümü temeldeki yapısal sahiplik sorununu değiştirmek için çok az şey yaptı. Fransa'da, 1967 Nova raporu finansal rapor yazmak ve idareyi modernleştirmek için benzer bir girişim başlatmıştı. Sistemleri gözleme düzenleri oluşturuldu; bunların bazıları dış kaynaklara, bazıları da içerden oluşturulmuş hedeflere bağlıydı, ama tümü de kontrol edenle kontrol nesnesi arasında masif ve çözülemez bir enformasyonel asimetri ile kuşatılmıştı.

D. KONTROL SORUNU

Bu sorunların çoğu daha bir genel kontrol sorununun altında sınıflandırılabilir: Yirminci yüzyılda hükümetler, parlamento ve bakanların elde ettiği görülen güç tekeli ve egemenliğin yararlı kontrole çevrilebilip çevrilemiyeceğini bulmaya çalışırken, hem toplum hem de ekonomide kontrolün boyutları ve olanakları üzerine bir dizi karmaşık deneyle uğraşmaktadırlar. Piyasalarda faaliyet yürüten teşebbüsler kontrolün sınırlarının belirgin hale geldiği alanlardan yalnızca birini temsil etmektedir; ama bu arada dikkatler devlet mülkiyeti argümanlarından hükümetlerin pratik yeterliliklerine, enformasyon toplamanın, stratejik düşünme ve zekanın konulacağı yerin, aşırı borçlanmayı engelleme yollarının,

13. L. Tivey (y.h.), *The Nationalised Industries since 1960*, Allen and Unwin, London, 1973.

ve ister özel isterse kamusal sektörde olsun büyük bürokratik örgütlenmelerde ortak genel kontrol sorunlarıyla nasıl baş edileceğinin sorunlarına kaymaktadır.

Ortaya çıkan bir sonuç, hem özel hem de kamu sektörlerinde, gelişmelerin şaşırtıcı bir biçimde içiçe geçmeleri olmuştur. Devlet bürokrasileri açısından bir zamanlar imparatorluk yapısına güç katan aynı mantık şimdi aksine sorumluluğu devrederken, gücü korumanın bir aracı olarak özelleştirmeyi desteklemeye yol açmaktadır. Sivil hizmetler açısından ise, faaliyetlerle ilgili sorumluluk alt birimlere geçirilirken, geniş stratejik gözetim ve belli bazı denetleyici güçler oluşturmak bakımından cazip olabilir. Benzer nedenlerden dolayı, özel şirketler açısından, üretimin bütün aşamaları üzerinde doğrudan sahiplik yavaş yavaş yerini, hepsi de sahipliğin kısıtlamalarından firmayı kurtararak egemen firmanın piyasa gücünü artıran bayilik verme, sözleşmeyle devretme ve yetkilendirme tekniklerine bırakmaktadır.

E. TEORİK YIPRANMA

Pratik sorunlar devlet teşebbüslerinin güvenilirliğine balta vururken, bunların teorik destekleri de çaresiz kalmaktadır. Gerekçenin zayıflamasının en çok telaffuz edildiği ve devlet mülkiyetiyle tekele alternatifler bulma konusunda en çok entelektüel çalışmanın yapıldığı alanın şebeke ekonomileri olması anlamlıdır. Süreç bir dizi düzenleyici değerlendirme biçiminde telekomünikasyonda başladı ve ABD'de yayımlanan ekonomik makaleler aşamalı bir biçimde telekomünikasyonun doğal tekel olduğu iddiasının altını oydu. Şebekelerin tekelleri, enerji üretimi, su arıtılması, gaz üretimi, telekomünikasyon malzemesi, değer artırıcı hizmetler ve temel posta hizmetleri, hepsi de görece normal bir piyasada potansiyel olarak rekabetçi görülmeye başlanmasıyla birlikte, dışardan içeriye bir kafa tutuşla karşılaştılar.

Bunlar olurken, şebekelerin ürettiği değerlerin algılanış biçimlerinde önemli bir değişim meydana geldi Aslında üstünlüklerini voltajları, bant genişliklerini ve fişleri standartlaştırmada gösterdikleri yalınlıklarından alan bu şebekeler ilk

başlarda standartlaşmış hizmetlerin üreticileri olarak görülürken, 1960'larda bunun doğru bir tanımlama olmadığı ortaya çıktı. Telekomünikasyonlar, bir dizi farklılaşmış ve alışılmış hizmetleri, değer artırıcı hizmetleri, gezici hizmetleri ve abone hizmetlerini sağlayabiliyordu. Enerji, bir de posta ve demiryollarında, küçük ölçekli yenilenebilir enerjiden bürolar gibi işlev görmek üzere yapılmış yolcu trenlerine kadar çeşitlilik gösteren iyice belirlenmiş ihtiyaçlar ve modellerin üretimi ortaya çıkıyordu.

Daha erken bir dönemde, şebeke endüstrilerinin zorunlu yoğunlaşmaları, rasyonelleştirilmeleri ve standartlaştırılmaları hükümetlerin kendi işlerini yürütme biçimleriyle uyum içinde olsa bile 1970'lerde bu artık böyle değildi. Yeniden yapılanma görüldüğü kadarıyla normal yönetme biçiminin ruhuna aykırıydı ve esneklik ve devretme, çeşitlilik ve girişimcilik ve de hizmetlerin tanımlanmasında kullanıcılarla çok daha yakın bağlantılar yönünde ilerliyordu. Öte yandan uluslararası piyasalarda rekabet denizaşırı şirketlerle ortak girişimleri ve işgücünde ciddi kesintileri gerektiriyordu.

Şebeke endüstrilerin örgütlenmesinde daha esnek ve kullanıcıya yönelik biçimlere doğru tarihsel yönelimin miras alınmış kurumlar ve kültürler içinde yaratılmasının mümkün olmadığı görülüyordu. Bürokratik olarak belirlenmiş ve sabit hizmet düzeylerine göre tedarikin sivil hizmet kültürü yerini daha müşteriye yönelik bir yaklaşıma bırakmak zorundaydı. Çözüm bir anlamda açıktı: Devletin yetenekleri artık eldeki sorunları çözmek için uygun olmadığından, sorunlar ileri ağsı örgüt biçimlerini işletme yeterliliği olan kurumlara devredildi.

Bu ana ağsı endüstrilerin erken dönemde devralınmasından sonra özel sektör adeta kamunun üzerine atıldı. Ağsı örgüt modeli, sorumluluğun faal birimlere devrini, üretimde esnekliği, kullanıcıların hizmetlerin belirlenmesine karışmasını ve sıkı finansal denetimle faaliyetlerin ademimerkezileşmesinin yeni bileşimlerini getirerek, çok daha karmaşık bir hale gelmişti. Bayilik verme teknikleri (binleri bulan alt birimleriyle Posta İdaresi tarafından keşfedildiği söylenebilecek bir model), garantili bir hizmet tedariki ve süreklilik ile önemli oranda uzmanlaşma kurulmuştu. Büyük uluslararası özel şirketler dünyanın daha

dinamik ekonomilerinden örgütsel dersler çıkarmanın kanalları olarak hareket etme avantajına da sahiptiler. Dolayısıyla özel sektörün üstün örgütlenme teknikleri için zaman çok uygundu. Bu andan itibaren Foucault'nun "hükümet rasyonelitesi" dediği, yönetimlerin başarabilecekleri şeyler hakkındaki geleneksel düşüncelerin ve hükümetlerin gerçek örgütsel yetenekleri çizgisine çekilmesine yardımcı olan neo-liberal düşüncelerin desteğiyle özel sektörün üstün örgütleme teknikleri artık kamu sektörüne akıtılabilirdi.

Özelleştirmenin arkasındaki bu çeşitli örgütsel ve teorik faktörler, kuşkusuz, abartılmış olabilir. Finansal zorunluluk, piyasaların bilinen eski kurumlara yapabileceği şeyler konusunda duyulan korkuları bastıran, genelde daha doğrudan bir nedendi. Britanya'da, bu, hazineye para sağlama ve şirketlerin büyük şebeke endüstrilerin özelleştirilmesini yüreklendirmede önemli rolü olan PSBR'den sermaye sağlamalarına olanak verme ihtiyacı biçimindeydi. Ancak bu yalnızca bir tek unsurdu ve diğerleriyle birlikte politik yelpazeyi çapraz kesen davranış ve pratiklerdeki büyük değişim denizine boşalıyordu. ABD'de, şebekelerin doğal tekelleri hakkındaki geleneksel argümanlara meydan okumak için ellerinden geleni yapan oyunun kurallarını yeniden belirleyenler (deregulationists) solda ortaya çıktılar ve AT&T'nin ve diğer hizmet kuruluşlarının yekpare bürokrasileri karşısında daha fazla rekabet için tüketici tezlerini savunuyorlardı. Birçok ülkede özelleştirme, NTT çalışanlarının özel sektör ödemelerinin getireceklerini iyi karşıladığı Japonya'da olduğu gibi, sendikalar tarafından destekleniyordu. Başka yerlerde özelleştirme sağın ve solun basit politik modeline pek uymuyordu: Örneğin, Hindistan'da Kongre Partisi'ni alaşağı etmenin bir aracı haline gelmişti; Doğu Avrupa'da bazı durumlarda eski elitlerin güçlerini ellerinden almaya, bazılarında ise elitlerin kendilerine yeniden güç sağlamalarına yarayan bir mekanizmaydı; Güney Afrika'da da, rekabetçi yardımcısıyla birlikte, beyaz eliti devirmenin potansiyel bir aracı.

F. YENİ MODELLER: KARMA EKONOMİNİN ÖTESİ

Şimdiye kadar sürdürülen çözümleme 1960'larla 80'ler arasında yaygın örgütlenme yaklaşımlarıyla kontrol sağlamak üzere tasarlanmış değer tipleri arasındaki bağın kopmaya başladığını öne sürmekteydi. Endüstrileri yönetenler artık bunu kolaylıkla yapamıyordu. Onların nedenleri ve sonuçları artık tartışmadan uzak değildir. Sonuç, bunalımı aşmada iki farklı modelin teorik eklemlenmesi ve pratik uygulanmasıdır.

i. Özelleştirilmiş ekonomi

Birinci seçenek, şebeke endüstrilerinin çağrıştırdığı değer türleriyle normal piyasaların çağrıştırdıkları arasındaki ayrımı ortadan kaldırmaktır. Amaç, ağırlıklı olarak rekabetçi endüstrilere, bunun mümkün olmadığı yerlerde de (rekabetin en iyi sabık "doğal tekeller" içinde yaratılabileceğine ilişkin çok güçlü bir varsayımla) rekabetçi piyasaları taklit eden basit düzenlemelere dayalı bütünüyle özel ellerdeki bir ekonomidir. Hizmet fiyatlarına sınırlar getiren formülün hafif bir düzenlemesi buna bir örnektir. Bir yandan hisse sahipleri, öte yandan da rekabetçi bir piyasada tüketiciler tarafından sağlanacak disiplin verimliliğin bekçileri olacaklardır. Devletin her durumda tüketiciler için kamu çıkarlarının neler olabileceğinin belirlenmesini ikame edebileceği fikri reddedilir.

ii. Düzenli ekonomi

İkinci seçenek, "düzenli ekonomi" olarak adlandırılabilir. Şebeke endüstrilerinin ayrı değer türleri gerektirdiği fikri korunur, ancak sahipliği kontrolden, düzenlemeyi de faaliyetten ayıran yeni bir kontrol aygıtıyla eşlenir. Özelleştirilmiş ekonominin mülkiyet yapısı, karar alma süreçlerini etkileyecek geniş güçleri barındıran hükümetin kolu durumundaki birimler aracılığıyla iş gören son derece aktif düzenleyici bir devletle birleştirilir. Hizmet alanları, fiyat sınırlamaları ile ama aynı zamanda da telekomünikasyonlarda olduğu gibi ev ekonomilerine giriş, hizmet

niteliği (örneğin, suda), toplumsal tedarik ve bölgesel yayılma gibi öteki amaçlarla bağlantılandırma yoluyla kontrol altında tutulur. Düzenleyicilere de yeni teknolojilerin ya da endüstriyel kapasitenin gelişmesini sağlamak üzere geniş stratejik yetkiler verilir. Kısaca, bir dizi kamu çıkarı devlet tarafından tanımlanır ve karma bir ekonomiden çok şeffaf olması tercih edilen düzenlemelerin kamu çıkarını tanımladığı, kamu kontrolüyle özel sahipliğin bir bileşimi içinde birimler tarafından korunur.

iii. Düzenli rekabet

Bu modellerin hiçbiri, "düzenli rekabet"in sürekliliğinin iki kutuplu, onlara doğru açık bir kuvvet olmasına rağmen, henüz saf bir biçimde yerine oturmamıştır. İkisinin de temel de eksiklikleri vardır. Özelleşmiş ekonomi modeli, dışsallık etkileri taşıyan mallarla kamu mallarını yeterli bir biçimde tedarik edemeyeceği eleştirileri karşısında son derece savunmasızdır; bunlar vergilerde ya da kamu yardımlarında yansımış olsalar bile, hükümetin bu endüstrilerin pratik bilgisine haiz olmayışı müdahaleleri etkisiz kılacaktır. Çevresiyle ilgili konuların, enerjilerin üretilmesi ve korunması yoluyla, suyun niteliği sorunları yoluyla ve enerji kullanımında ulaşımın ve iletişim araçlarının etkileri yoluyla hizmetler dünyasına hızla girmesiyle birlikte bu modelin de fazla yaşayamıyacağı ortaya çıkıyor. Başka açılardan da, eksiksiz özelleştirmenin akla getirdiği şebekelerin politikadan uzaklaştırılması daha şimdiden engellerle karşılaşıyor, çünkü şebekeler tarafından üretilen birçok değer türü büyük farklılaşmalar gösteriyor bile olsa, asli hizmetler ezici üstünlüklerini korumakta ve kullanıcılar tarafından diğer hizmetlerden doğaları gereği farklı şeyler olarak görülmektedirler. Politikadan uzaklaştırmaya başka bir engel, karar alma süreçlerinin hükümetin elinden alınamadığı koşullarda, özelleştirmenin bir sonucunun hükümetin üstünde yeni ve güçlü bir lobi yaratmak olmasıdır: "Özelleştirme kompleksi" olarak adlandırılabilecek şey, hükümetin bir piyasa bozuntusu, özel taşaronlara ve kamu parasına bağlı öteki tedarikçilere dayanmaktadır.[14]

14. Paul Starr, *The Limits of Privatization,* Economic Policy Institute, Washington, 1987.

Düzenlemeci modelin temel eksiklikleri, aksine, asıl olarak enformasyonla ilgilidir. Nasıl maliye bakanları stratejik tercihler ya da karmaşık şebekelerin altında yatan maliyetler hakkında pek birşey bilmezlerse, aynı şekilde düzenlemeciler açısından da düzenlenen şirketlerin enformasyonuna derinlemesine nüfuz etmenin muazzam zorluklar taşıdığı ortaya çıkmıştır. Böylesi asimetriler, özellikle rekabetçi bir piyasada şirketlerin ifşa-karşıtı güçlü argümanları olduğunda, kaçınılmaz olabilir. Eksiksiz enformasyon sağlanmış bile olsa, yüzyıldan daha uzun bir sürede tam olarak gelişmiş bir disiplin haline gelen ekonominin kendisi kamusal çıkar ya da dışsallıklar konusunda kullanışlı bir kavram üretmezken, düzenleyici birimlerin yeterli ve şeffaf bir kamu çıkarı tanımına nasıl ulaşacağını görmek geriye kalan son şeydir.

Dolayısıyla bu iki "ideal tip" seçeneğe içkin sorunlar politika üreticilerini yeni arayışlara itece, görünüyor. Bir seçenekler dizisi gibi, yeni biçimlerde, devlet müdahalesine etkili bir geri beraberinde dönüşü getirir.

1– Birincisi "yönlendirici devlet" diyebileceğimiz bir şeye doğru ilerlemeyi gerektirir. Ya sahiplik ya da bağlı birimler aracılığıyla faaliyet yürütmek yerine hükümet şebeke endüstriler için bütün stratejiyi belirleyecek ve denetleyecektir. Hükümetin geleneksel stratejik rolü canlandırılacaktır. Ancak bu kendi kültür ve tekniklerini geliştirebilen ve görece küçük sayıda toplumsal, çevresel ve teknolojik gerekler dayatmak üzere piyasalara kontrol girişleri yetkisine haiz modern yürütme organı görevi verecek bir biçimde olacaktır.

2– İkinci olası gelişme doğrultusu ağsı endüstrilerin merkantilizmi yönünde olacaktır. Bu endüstrilerin yurtiçi faaliyet koşulları başlıca bunların başka ülkelerde etkin bir biçimde rekabete girme ihtiyaçları tarafından belirlenecektir. Tüketiciler için yüksek fiyatlar sermayenin dışarıya açılmasına yarayacak artığı yaratma ihtiyacı tarafından haklı gösterilecektir. Özel ya da azınlıkta kalan devlet sahipliği devletin saldırgan desteğiyle birleştirilecektir. Bu yaklaşımların unsurları, daha şimdiden ABD hükümetinin AT&T'ye ve bölgesel Bell Operating Companies'e karşı tutumunda, Britanya'da, hükümetin British Telecom ve Cable and Wireless'a yaklaşımında ve daha açık bir rekabetçi Av-

rupa piyasasında -bu pazarda süper iletkenlik gibi yenilikler enerji üreticilerinin enerjiyi çok geniş alanlara dağıtmasını teknik olarak kolaylaştıracaktır- gaz ve elektrik endüstrilerinin gelecekteki örgütlenmeleri etrafında dönen tartışmalarda görülmektedir.

3– Üçüncü seçenek kamusal çıkar kavramını demokratikleştirmek olacaktır. Geleneksel olarak, kamusal çıkarlar ve yarı-kamusal çıkarlar ağırlıkla nicelik ötesi olmuşlardır. Dışsallıklar, maliyet-fayda analizi teknikleriyle birleştirilseler de, her zaman pratikte uzmanların tahminlerine bırakılmıştır. Ancak, geçtiğimiz yıllarda çevresel değerler etrafında yürüyen tartışmalar kamusal tercihlerin gözetilmesi ve niceliğe yönelinmesi doğrultusunda bir devrimin başlangıcına önayak olmuşlardır. Özel tercihlerin taşınmasında piyasanın enformasyonel görevleri, kısmen kararlar için meşruiyet sağlamanın bir yolu olarak, kısmen de sorumluluğu devletin çekirdeğinden uzaklaştırmanın bir yolu olarak, kolektif karar alma süreçleri yoluyla kopya edilmektedir. Bu, kamu öncelikleri hakkında seçim yapma araçlarına dönüştürülebilecek yurttaşların hak bildirgeleri gibi uzun dönemli bir yenilenme etkisi olabilir.

İkinci dizi seçenekler ise aksine doğrudan devlet müdahalesinin daha da azaltılmasıyla ilgilidir.

1– Birincisi daha büyük bir özdenetim yönünde bir hareket olacaktır. Şebekeler yasal olarak belirlenmiş yükümlülükler ve çıkarlarla yönetilecektir, ancak tek bir düzenlemeci birim tarafından yetkilendirmeye konu olmak yerine, denetim işlevi kendisini üzerinde anlaşılmış bir kritere göre yönetmesi gereken ayrı bir kontrol mesleğine devredilecektir. Geniş bir anlamda bu, şu anda bile finansal raporların verilmesini içeren durumdur; şimdilerde hızla çevresel konulara yayılmaktadır ve ergonomi, eğitim politikası, hatta karar oluşturma pratikleri gibi alanlara dek genişleyebilir. Amaç, düzenleme ve kamu çıkarlarını örgütler içinde daha derinlere gömerek birim modelinin bazı enformasyonla ilgili asimetrilerinin üstesinden gelmektir. Zayıflığı, kuşkusuz, böylesi kontrollerin sahici bağımsızlıklara ve bu uygulamayı yapanların kamusala güdülenmesine bağlı olmasından gelir.

2– Hükümetin ekonomiye müdahalesi durumunda karşısına çıkan enformasyonel aşırı yük sorununa alternatif bir çözüm hükümetin rolünü yeniden tanımlamak olacaktır. Bu tanımlama, hükümetin endüstrinin yaptıklarının tamamına uzaklığı ve evlere yapılan hizmet, şebekelerin iç bağlantıları, rekabetin koşulları ve uluslararası düzeyde ticaret ya da karşılıklı bağlantının koşulları gibi endüstrinin ara kesitlerinin nasıl tanımlanabileceği sorunlarından hareketle yapılacaktır. Kamu çıkarları ancak bu noktalarda tanımlanacak ve örgütlenmeler gereksinimlerin temin edilmesi sorununun çözülmesiyle başbaşa bırakılarak onlara denetleyici ya da yasal destek verilecektir. Bu sırasıyla ABD ve Avrupa'da yürürlükte olan Open Network Architecture ve Open Network Provision'ın arkasında yatan embriyo halindeki mantıktır.

G. SONUÇLAR

Karma ekonomi çoğunlukla *laissez-faire* ve planlama arasında bir sağduyu uzlaşması olarak yorumlanmaktadır. Benim gösterdiğim şey ise, önemli bir dizi sektörde, karma ekonominin gündeme daha çok hükümetler içinde gelişen yeni örgütlenme modellerinin, büyük ağsı örgütlenmelerden başlayarak, ekonomi içine yayılmaları nedeniyle geldiğidir. Yerel düğüm noktalarıyla ulusal hiyerarşiler içinde örgütlenen bu rasyonel, standartlaştırıcı ve teknoloji ağırlıklı bünyeler kamu sahipliği için bariz adaylar haline geldiler; çünkü yeterli sermayeden yoksun rekabetçi piyasalar genelde istikrarlı hizmet düzeyleri sağlamada yetersiz kalmışlardı.

Atmış yıl önce, iki sektör çok açık biçimde dengedeydi ve Bridgman Committee, Posta İdaresi'ni "aşırı merkezileşme, inisiyatif eksikliği, tahayyül yoksunluğu ve teknik işlevleri uygun temsil etmede başarısız kalınması, hükümet yönetiminde de özel alanda da olabilecek şeylerdir" argümanıyla sivil hizmet içinde tutmakta haklı çıktı. Ancak, o günden bu yana, denge hükümet aleyhine gözle görülür bir kayma gösterdi. Ekonomiye hükümetin sızması tersine döndü ve ağsı örgütlenmelerde özel sektörün becerileri, çok açık bir biçimde ekonomik işlevlerin ötesine, bizzat

hükümet yapılarına ve hapishanelerden okullar ve hastahanelere kadar her yere yayılmak üzere piyasa fikirleri için pratik bir temel sağlayarak hızla gelişti. Devletin bütün bu bölümlerinde iç pazarlar kullanıma açılmakta ve David Osborne ile Ted Gaebler'in popülarize ettiği, bürokrasileri yenilikçi, duyarlı ve girişimci kılmak üzere içlerine rekabetin, performans ölçümlerinin ve teşviklerin sokulması fikirleri taban bulmaktadır.[15] Öyle bir dönüm noktasındayız ki, kamu hizmetlerinin mikro-reformu bir biçimde muhafazakar özel kurumların (kabaca ağsı, şube yöneticilerine hiçbir özerklik tanımayan büyük bankalar gibi) önüne sıçramadıkça, yaygın kamusal sahipliğe erken bir dönüşü düşünmek zordur.

Özel sektör fikirlerinin hükümete bu şekilde akışı, Harold Perkin'in ifadesiyle, özel sektör profesyonellerinin kamu sektörü profesyonelleri üzerinde bir zaferi olarak yorumlanabilir. Ancak, Jacques Donzelot'un "özelle kamusalın, devletle sivilin melez haline getirilmesi" dediği şeyin uzun tarihinde yeni bir dönüm noktası olarak daha iyi anlaşılabilir. Son yıllarda meydana gelen büyük değişim, önceleri devlet toplumun ihtiyaçları için parmağını kımıldatmazken, şimdi birçok alanda devletin sorunlarının devralınması biçimindedir. Bunun nedeni toplumun bu sorunların çözümü görevini üstlenmeye başlamasıdır.[16] Bu, belki de en çarpıcı biçimiyle, Almanya'da Treuhandanstalt'ın, Çekoslavakya'da Kraus'un ve Rusya'da Yeltsin hükümetinin muazzam özelleştirmelerinde ve daha mütevazi biçimiyle Batıdaki kamu kuruluşlarının dağıtılmasında görülebilir.

Eğer bu çözümleme doğruysa, kamu sahipliğinden kaçış yalnızca, Karl Polanyi ve Albert Hirschman'ın çözümlediği türden orta vadeli politik salınımların ya da ulusları piyasa ağırlıklı sistemlerin başarısızlığından kamu sahipliğine ve tersi yöne sürükleyen ilerlemenin ağır aksak adımlarının bir sonucu değildir. Bu durum, Michel Albert ve diğerlerinin modern kapitalist toplumların farklı türlerini kategorize etmek için yaptıkları ayrıma dayanarak da çözümlenemez. Bu ayrımlar, örneğin, hem Japon

15. David Osborne ve Ted Gaebler, *Reinventing Government*, 1991.
16. Jacques Donzelot, "The mobilisation of Society", in G. Burchell ve d. (y.h.n.), *The Foucault Effect* içinde, Harvester, Hemel Hempstead, 1991, s. 178.

hem de Alman hükümetlerinin telekomünikasyon operatörlerini neden özelleştirme ihtiyacı hissettiklerini ve neden hem sağ hem de sol hükümetlerin ağsı endüstrilerini benzer biçimde yeniden yapılandırdıklarını açıklayamaz. Aksine, kamuyla özel, devletle piyasa çözümleri arasındaki değişen denge her birinin taşıdığı örgütsel biçimlerden ve becerilerden ayrılamaz. İşte, kamusal ve özel örgütlenmelerin enerjiden hapishanelere, üniversitelerden çocuk bakımına, hemen her şeyde sorunları tanıma ve çözmedeki pratik becerilerinden hareketle artık işe yarar bir argüman oluşturmaya başlamak gerekir.

IX. POLİTİKANIN YENİLENEBİLİR ENERJİLERİ

Sanki yeniymiş gibi dünyayı hep büyüleyerek ve şaşırtarak ve insanoğlunun doğurganlığına değil de insanların unutkanlığına tanıklık ederek, bu kadar çok ahlâk ve politika sisteminin birbiri ardına bulunması, unutulması, yeniden keşfedilmesi, kısa bir süre sonra yeniden ortaya çıkmak üzere, tekrar unutulması inanılır gibi değil.

Alexis de Tocqueville

Politikada başarılı olmak için enerjiye ihtiyaç vardır: Yalnızca düşmanları yenmeye değil, kendinizi de durgunluktan kurtarmaya yetecek kadar enerjiye. Hareketlerin ve partilerin hükmetmeye can attıkları bu politik enerjiler iki kategoriye ayrılırlar. Birinci kategoride toplumun dinamik akımlarından gelen -yükselen bir sınıfın ya da demografik bir fazlanın güveni belki de- güçlü (tükenebilir de olsa) enerjiler vardır. Bunlar fosil yakıtların politik karşılıklarıdır ve toplumsal yapılardaki sismik kaymalarla yeryüzüne fışkırırlar. Onları kullanabilecek beceriyi gösteren herkesin elde edebileceği şeylerdir. İkinci kategoride daha yenilenebilir türden enerjiler vardır: İçinden doğdukları koşulları aşan geleneklerin içgörüleri ve kalıcı değerler, zamanlar boyu

esin kaynağı olup yol gösterebilen ve güçle ve uzlaşmaya fazlasıyla alışmış hareketlerin amaçlarını ve kararlılığını yenilemek üzere ortaya atılan fikirler.

İlk defa 1789 Meclisi'nde, gericiliğe karşı ilerici güç -yani geleceğin enerjisi- olarak tanımlanan dünya solu açısından sorun, özellikle önem taşıyordu: Bir yandan geleneğin yenilenebilir kuvvetlerini kullanırken, davası için gerekli en güçlü yeni enerjileri nasıl dizginleyecekti. Sol partilerin çöküş ve dağılmasına, toplumsal tabanlarının bariz biçimde yüzyıllık gerilemesine ve sol eleştirmenlerin solun enerjisinin ziyan olduğunu, kaderinin Poujadizm, anarko-sendikalizm ve mutlak monarşi gibi tarihin çöplüğü olduğunu göstermeye pek istekli olduklarına tanık olduğumuz yüzyılın bu son yıllarında, yenilenebilir enerji modern politikanın merkezi konularından biri haline geldi.

Aslında tartışılan, hem bir hareket hem de bir duyarlık olarak solun gerilemesinin devresel mi yoksa yüzyıllık mı olduğudur.

Rakiplerinin de, belirgin biçimde hangi enerjilerin tutulacağı ve hangilerinin reddedileceği hakkında belirsiz, birçok güçlükle karşı karşıya olmasına rağmen en derin politik bunalım solun yaşadığı bunalımdır. Sanki eli kulağında bir tarihsel sonla yüz yüzedir. 1989'un Marksist sol üzerindeki etkileri, ekonomik planlamanın gözden düşmesi, devlet finansmanının bunalımı ve sosyal demokrasinin daha bütünleşmiş bir dünya ekonomisine uyarlanma sorunları gibi bazı gerekçeler yeteri kadar işlenmiştir. Ancak asıl gerekçelerin birçoğu en azından daha derinlere, sağ ve merkezden çoğu insanın şimdi sosyalizmin ölümünü ilan ettiği bir argüman yapısı içinde öne çıkarılan bir hastalığa işaret etmektedir.

Bu argümana göre, modern çağın başlıca politik enerjileri ağırlıklı olarak tüketilmiştir. Sosyalizm artık miyadını doldurmuş, arkaik çatışmalar belirtisinden başka birşey değildir. Yükselişi nasıl endüstriyel işçi sınıfının ön plana çıkmasıyla doğrudan bağlantılıysa, aynı şekilde düşüşü de kaçınılmaz ve karşı konulmaz olacaktır. Sosyoloji (ve burada argüman Hindistan, Brezilya, Güney Afrika ya da Kore'nin muazzam endüstriyel proleteryalarını görmezden gelmektedir) solun yükselişini sağlayan faktörlerin, şimdi onu anayasal monarşi -süreklilik adına bağlılık gösterilen, ancak tüm niyetleri ve hedefleri gündem dışı kalan- yoluna sürükleyerek

devrilmesine neden olduğunu söylüyor. İngiliz liberal Sir William Harcourt'un 1890'da yaptığı gibi, kimse artık bir kere daha "şimdi biz hepimiz sosyalistiz" demeyecektir. İddia edildiğine göre, demokrasinin ilerleyişi eşitlik gibi amaçlar doğrultusunda olmaktan çok açık toplumların kurulmaları ve işleyişleri doğrultusundadır. Aksine, saçlarına ak düşmüş zengin ve "post-sosyalist" bir çağda, politika dünyası sadece özyönetimli toplumların görece ilginç olmayan idari sorunlarıyla başbaşa kalacaktır.

Bu argümanın belki de en ilginç özelliği Marksist yapısıdır. Bir zamanlar ricat halindeki gericileri ürküten tarihsel kaçınılmazlığa duyulan güven artık solun gözünü korkutmak ve dikkatini çekmek için kullanılıyor. Bir zamanlar, hiçbir şeyden, rakiplerinin çağdışı kaldıklarını, kendi bilgilerinin bilimsel karşı çıkılamazlığını ya da zaferlerini garanti eden karşı konulamaz toplumsal mantıklarını sergilemek kadar zevk almayan Marksistler, şimdi silahlarının kendilerine doğru döndüğünü görüyorlar.

Olayların seyrindeki bu dönüşün ne kadar ironik olduğu bir abartı değildir. Sağ şimdi Marksist yapının en güvenilmez tek parçasını kullanıyor: Tarih tek çizgi halinde ve belirlenmiştir. Canlı bir sınıf mücadelesi çağının yerini sınıfsızlığın ve "şeylerin yönetimi"nin çağı alacak iddiası hüküm sürmektedir. Üstüne üstlük, bu iddialar politika, sınıf ve sosyoloji arasında basit bir ilişki olduğu fikrini tümüyle çürütmesi beklenen yüzyıllık bir deneyime rağmen ortaya atılıyorlar. Artık şunu da biliyoruz ki herhangi bir kuralın çok sayıda istisnası vardır: Proleteryanın ortaya çıkmasını beklemesi "gereken" köylüler; içinden çıktıkları geleneksel sınıfların silinmesinden sonra da varlıklarını sürdüren muhafazakar partiler; çoğu orta-sınıf Avrupa ülkelerindeki güçlü sosyal demokrat partiler ve Amerikan işçi sınıfı içinde zayıf bir sol. Görülüyor ki gelişmeler eski teorilerin sandığının tersine açık olmaktan uzak ve büyük oranda tarih ve kültüre ait bir konuyu oluşturmaktadır. Einstein'ın bir zamanlar politika hakkında dediği gibi, ortada çok fazla değişken vardır.

Ancak solun ölümünün kaçınılmazlığı hakkındaki bu argümanların ciddi eksikliği dünyadaki açıklık boyutunu hafife almalarından değil, aksine dünyanın tutarlı parametreler içinde açık olduğunu görememelerinden kaynaklanmaktadır. Bir istisna ola-

rak, Avrupa politikası (ve dünya politikasıyla ideolojileri dikkate değer bir biçimde başarıyla ihraç edişi) hâlâ muhafazakarlık, liberalizm ve sosyalizm gibi üç büyük geleneği damıtmayı sürdürüyor. Bunlar bazen rahatlık işaretleri olmaktan öteye gitmezler ve bazen de ulusal, dinsel ya da teknokratik retorik altında gizlenebilirler. Bunlar sosyalist ekonomi ve muhafazakar ahlâk gibi yeni bileşimler içinde birbirlerine karışabilirler, ancak tüm toplumları tanınamayacak kadar değiştiren son iki yüz yıl, politik kozmosun altta yatan bu yapısını değiştirmemiştir.

Bu sıradan bir gözlem değildir. 1890'lardan gelmiş bir ziyaretçi, nihai zaferler ya da çözümlerin, bir ideolojinin diğeri üzerinde üstünlüğünün bilimsel kanıtlarının yokluğu, Japonya gibi muhafazakar bir toplumun güçlü sosyalist ve komünist partileri barındırması, Kaliforniya gibi hoşgörülü liberal bir kültür kentinin ahlâkçı ve otoriter bir sağı barındırması ve hatta İsveç gibi sosyalizme yakın bir ülkenin muhafazakarlar tarafından yönetilebilmesi karşısında çok şaşıracaktır.

Tüm bunların ayakta kalması neye bağlıdır? İki neden görünüyor. Birincisi, politika şimdi ulusal devleti aşarak yaşam tarzı ve cinsellik, küresel yaşamın sürdürülmesi ve küresel güç sorunlarını kucaklıyor olsa da, kamu gücünün merkezi konuları hakkında söyleyecek ilginç şeyleri olan hiçbir politik proje kendisini bu geleneklerin dışında tanımlayamaz. Devletin rolü, sınırları ve değerleri sert tartışmalara konu olmayı sürdürüyor ve bir yanıtlar demetinin öbürü üzerinde üstünlüğünü nihai olarak kanıtlayacak bir deneyim de yok. Politik yaşamın büyük akımlarının yaşam süreleri ve yenilenebilirlikleri, politik ekonominin tersinmez eğilimlerinden çok kendi insan yaşamının temel deneyimlerini besleme, insani ve toplumsal doğaya kalıcı içgörüler sunma ve her modern toplumda ifade bulan kalıcı korkuları ve umutları dile getirme yetisinden gelir. Onlar ayakta kalmıştır çünkü söyledikleri herşeyin evrensel bir anlamı vardır; çünkü her biri kendi dolaysız politik kitlesinin ötesine etkiler yayma potansiyeli taşır ve bundan dolayı rakipleri hiçbir zaman kalıcı bir hegemonya yaratamaz.

Her bir gelenek kalıcı sorunlara net çözümler önerir. Birisi devletin meşru rolüyle ilgilidir. Muhafazakarlık devletin rolünü düzenin ve sürekliliğin teminatı olarak vurgular; liberalizm bi-

reysel özgürlükler için koşulları sağlayacak minimal rolü; sosyalizm ise devleti daha ahlâki bir toplumun ve bastırılan bireysel potansiyellerin özgürleşmesinin bir aracı olarak anlamaktadır.

İkincisi, bireyin cemaatle ilişkisiyle ilgilidir. Muhafazakarlar bir ağırlığı olan cemaati güvenilmez insan doğası üstünde bir kısıtlama olarak görür, liberalizm kendine yeterli bireye dayanarak cemaati bireylerin toplamından başka birşey olarak görmezken, sosyalist gelenek cemaati her zaman olumlu ve yetkinleştiren bir unsur olarak görmektedir.

Üçüncüsü korkuyla ilgilidir. Muhafazakarlar her zaman düzensizlik ve değişim, liberalizm devlet korkusundan dem vururken, sosyalizm gücünü her zaman ekonomik güvensizlik ve baskı korkularının evrenselliğinden almıştır.

Dördüncüsü eşitlikle ilgilidir. Geleneksel muhafazakar çizgi eşitsizliğin doğal kökenini, liberalizm fırsat eşitliğinin erdemlerini vurgulama eğilimindeyken, sosyalizmin vurgusu daha eşit sonuçların önemi üzerinedir.

Bu ilkeler demetinin belli zamanlarda kendilerine muhafazakar, liberal ya da sosyalist diyen partilerin programlarıyla ince bir bağı olabilir. Seçim gerçekleri ideolojik saflığa nadiren izin verir. Bu ilkeler karma ve az ya da çok inandırıcı bileşimlerde yanyana olabilirler. Ancak bu geleneklerin birinden ya da hepsinden çizgiler taşımadan bir politik program oluşturmak hemen hemen olanaksızdır. Örneğin, daha yakın dönemlerde geleneksel politik hareketlere kafa tutan yeşil harekete bakalım. Küresel ısınma gibi konular, hükümetler arası kararları, kişisel yaşam tarzı tercihlerini ve piyasa üzerine politik olarak dayatılan sınırlamaları bağlantılandırarak bir düzeyde, yeni tür bir politika yaratmaktadırlar. Gelgelelim ne zaman gerçek bir etki yaratma noktasına yaklaşsalar, yeşiller kendilerini geleneksel çizgilerde bölünmüş bulurlar: Gericiler, liberterler ve toplumcular arasında ya da piyasa güçlerini kullananlarla bireysel veya piyasa egemenliğine bakmaksızın haklı olduklarına inandıkları şeyleri öne çıkaranlar arasında.

Bu temel değişmezler, sürekli değişen gelenekler arasındaki denge olarak ve başarısızlık belirtileri, ahlâki doyumsuzluk ve denge kaybı yoluyla karşı dengeler yaratan hakim gelenekler olarak varlıklarını sürdürecekmiş gibi görünüyorlar. Dahası, bu dön-

güler aracılığıyla, gelenekler başka türden bilgilere uygulanan kanıtlama kurallarına direnebilirler. Örneğin, insan doğasının toplumsallığına duyulan inanç ne kanıtlanabilir ne de çürütülebilir (Noam Chomsky'ninki gibi çoğu soldan gelen, insan doğasının genetik olarak doğuştan toplumsallığını kanıtlama ya da tersine insanların tümüyle çirkin, bencil ve şiddet yanlısı olduklarını gösterme girişimlerine rağmen). Bu makalenin başında alıntılanan, de Tocqueville'nin yorumunun keskin olmakla birlikte yanıltıcı olmasının bir nedeni tam da unutkanlığa kapılmadan politikanın çarklarını yeniden keşfetmek için iyi nedenlerimizin olmasıdır.

Sınanabilir tek politik bilgi türü fikirlerin kendileri değil, aldıkları somut biçimlerdir. Böyle biçimlerin olduğu yerde deneyim tartışmasız bir biçimde iddiaları çürütebilir. Birinci dünyadaki arı monetarizm, ikinci dünyadaki merkezi planlama ve üçüncü dünyadaki ithal ikamesi stratejileri bariz örneklerdir. Önemli olan, bunların başarısızlıklarının içinden çıktıkları gelenek açısından ölümcül olmaktan çok çocukken geçirilen hastalıklara benzemesidir: Nahoş ve geçici olarak elden ayaktan düşürücü, ama son tahlilde kuvvetlendirici.

Bu iyileşme yeteneği elbette eski geleneklerin kalıcılığının anahtarıdır. Ancak, ironik olarak, bu aynı zamanda solun kendi en büyük gücünü ve zayıflığını anlamakta sıkıntıya düşmesinin de nedenidir; halbuki Marksizm geleneksel olarak çok farklı bir görüş benimsiyordu. Eğer tarihin tam anlamıyla ilerici karakterine inanıyorsanız, eski fikirler tanım gereği işe yaramazlar ve bir toplum türünden çıkarılan fikirler diğer bir toplum türü için geçerliliklerini koruyamazlar. Ondokuzuncu yüzyılın mekanik dünya görüşünde olduğu gibi, tüm enerjiler Termodinamiğin İkinci Yasası'ndaki tersinmez tükenme ilkesine tabidirler.

Bu içgörünün gücünü inkar etmek gibi birşey düşünülemez. Politik söylem tersinmez bir biçimde değişir ve toplumsal gerçeklikler politik argümanın karakterine şekil verir. Ancak içgörü en iyi halde kısmi, en kötü halde ise yıkıcıdır. Sol içinde, sosyalizmin Hıristiyan ütopyacılığından geçerek işçici sendikalizme, oradan da ilerici reformizme geçen argümanların kaynayan bir kazanı olarak, düzen-karşıtı, binyılcı, radikal ekonomici ve sendikacı hale geldiği ilk yıllarına ilişkin aşağılamayı bu içgörü bes-

lemiştir. Bilimsel olmayan bir geçmişin böylesi reddi, William Morris gibi sosyalizmi "kendi dini ve etiğiyle, yaşamın her şeyi kapsayıcı teorisi", yani nasıl yaşanacağı sorusuna bir yanıt olarak anlayanları karalamanın hazır bir silahıydı.

Sonuçta, geleneğin en iyi yönlerinden çoğu atılır; öyle ki artık şimdi solun tarihini geçerliliklerini ilk nedenleri kaybolduğunda bile koruyan değişik düşünce tarzlarının durmaksızın eklenmesinden çok idealizmden bilime ve nahiflikten katılığa bir ilerleme olarak görmek mümkündür. Örneğin, Chartist argümanlardan bazıları 150 yıl sonra yapılan anayasacı argümanlardan neredeyse farksızdır. Etikçi sosyalistlerin fikirlerinden çoğu küresel yaşamın etiğe ve özçıkardan üstün olan kişisel sorumluluğa bağlı olduğu bir dünyada yeni bir titreşim yaratıyor. "Sosyalizm" sözcüğünün ilk kullanımı üzerinden yaklaşık yüz elli yıl (kabaca iki ömür uzunluğu) geçmiş olmasına rağmen, gelenek ölmekten çok uzaktır. Ve hâlâ hazır bir enerji kaynağıdır.

Yakın dönemde değişen şey, sosyalizmin kalıcı değerleri, partileriyle hareketlerinden çok öncelere dayanan değerleriyle endüstri toplumunun tepe noktalarında iktidara geldiğinde aldığı biçimler arasındaki ayrıma dair kavrayıştır. Şimdi artık bürokratik, rasyonel, kitlesel örgütlenme tam da en dinamik noktasındayken, iktidara gelmenin solu ne derece şekillendireceğini görmek daha kolaydır. Birinci Dünya Savaşı sonunda başlayan ulusal devlet sosyalizmi çağının yetersizlikleri -tepeye ağırlık veren bürokratik yapılardan yana bir eğilim, devletin kendi kazanılmış haklarını dengeleyecek herhangi bir araçtan yoksunluk- artık gözler önündedir. Ancak genelde daha az dikkat çeken şey, o zaman solun kendi geleneğini ne kadar ucuza sattığı ve hareketin üzerinde yükseldiği etik temellerin öneminin nasıl küçümsendiğidir. Sol, endüstriel toplumunun belirlenimci özimgesini içselleştirerek, kendisini insanların nasıl yaşaması ve toplumların nasıl kaynaşması gerektiği hakkında kalıcı fikirlerin bir taşıyıcısı olmaktan çok kaçınılmaz ilerlemenin bilimsel bir hareketi olduğuna inandırmıştır.

Komünizmin gecikmiş ölümü bunu netleştiriyor. Bu olay bir kere daha sol geleneğin uzun geçmişini, kapsamını, derinliğini ve canlılığını gözler önüne seriyor. Gramsci ve Luxemburg gibi düşünürlerin parlak çözümlemelerine rağmen bu, komünizmin

geniş sosyalist geleneğe ve ikisinin de evrildiği hümanist ve demokratik akımlara üstün çıkacak biçimde toplumların nasıl örgütlenmesi gerektiği hakkında gerçek bir içgörü üretemediğini teyid ediyor. Toplumsal örgütlenme için ne zaman yeni bir kural önerecek olsa, bu yeninin yanlış olduğu ortaya çıkmıştır.

Bu hizipleşme tarihi artık sona erdi ve sol artık tek bir geniş kilise haline geldi; muhtemelen daha az bağdaşık ama kesinlikle daha az bölünmüş. Mazide kalmış bölünmeler ve yenilenebilir enerji kaynakları, dokunulmadan duran geleneğin gücü ile birlikte artık soru geleceğe yöneliyor. Zamanımızın büyük yeni enerjileri, solun ileriye atılması için güç alması gereken yeni kaynaklar ne olacak? Değişimin itici güçleri kimler olacak?

Açık farkla en önemli güç kaynağı Çin'den Brezilya'ya, Kazakistan'dan Türkiye'ye bütün dünyada hâlâ geniş alanları kapsayan demokrasi hareketidir. Tarihsel açıdan daha çocukluk dönemini yaşayan bu hareket sol için tam bir potansiyel olarak duruyor; çünkü hiçbir zaman yalnızca uygulamalar hakkında olmamış, ama her zaman sonuçlardaki adalet, insanlara karşı tutumların yanlışları ve doğruları hakkında olmuştur. Bu yüzden, demokratik bir kültürün enerjileri bir kere boşalırsa, iktidardakilere karşı daima yeni meydan okuyuşları beraberinde getirerek dur durak bilmeksizin etik ve duygusal arayışlara girecektir.

İkincisi ve ilkiyle yakından ilişkili olanı, yeni enerji kaynağının insani sermaye çağına geçiş olmasıdır. Tüccardan endüstriyel sermayeye ve daha yakın bir dönemde finans sermayesine geçiş, şimdi insan sermayesi -beceri, maharet ve yaratıcılık- yönünde başka bir çağcıl geçişin eşiğine dayanmıştır. Bu geçiş kapitalist örgütlenmenin tam merkezinde ortaya çıkıyor ancak eski işbirliği, demokratikleşmiş işyerleri ve üreticinin kendi işi üzerinde kontrol hakkı fikirleriyle dikkate değer bir titreşime giriyorlar. Sol açısından bu, demokrasiyi ekonomik yaşama taşıma konusundaki bitmemiş işin tamamlanması için yeni bir şans anlamına gelir: Önceki gibi, kapitalizmin ayağına zincir vurmak anlamında değil, gelecekteki gelişmesi önündeki engelleri kaldırmanın bir yolu olarak.

Üçüncü enerji kaynağı, devletler, kamusal organlar ve uluslaraşırı örgütlerin sorumluluklarını genişletmeleri yönündeki taleplerin sürekli yaygınlaşmasıdır. On yıllık belirgin bir geri çe-

kilişe rağmen, sola bu yüzyılın başlarında böyle bir ivme kazandıran yaygınlaşmanın uzun tarihi hızını kaybetmemiştir. En azından, daha gelişkin faaliyetlere ve devletten bir adım ilerde kamusal güçlere doğru geçiş, yaşlanan toplumların ve çevresel uyum sağlamanın sorunlarını çözmek üzere yeni bir hamle dönemi için yol açmaktadır. Bireyciliği cazip hale getiren sarmalanmış bir gezegenin korkutucu yoğunluğu aynı zamanda kolektivizmi de zorunlu kılmaktadır.

Dördüncü enerji demeti daha az doğrudan hissedilir, ama bu daha az önemli olduğu anlamına gelmez. Marx, Keynes ve diğerlerinin kıtlığı geride bırakmış bir post-materyalist dünya tahminleri belki de henüz olgunlaşmamıştı, ama bunların zorunlu olarak yanlış olduklarını da söyleyemeyiz. Öyle görülüyor ki birinci dünyanın zengin toplumlarında, tüketim kimliğin ve kendini gerçekleştirmenin çok güvenli bir temelini oluşturamamaktadır. İnsanlar kaçınılmaz olarak başka yerlere bakıyorlar: Aileye ya da işe, içinde yaşadıkları cemaate ve bir bütün olarak gezegenin ihtiyaçlarına. Sonuçta, politik dünyanın, sosyalizm ve liberalizmin çoğunlukla ortak bir zemin buldukları kurtuluşçu dayatmadan çok bundan sonra zor koşullarda nasıl yaşanacağı sorunlarına, yalıtılmış halde bireyler tarafından güç çözülebilecek varlık ve amaç sorunlarına doğru yola çıktığının işaretleri daha şimdiden görülüyor.

Batıda ömür beklentilerinin yüzyılın başında olduğundan otuzbeş yıl daha uzun olması, insanların eski kuşaklara oranla daha dikkatli, daha sorumlu ve uzun erimli görüşler benimsemelerinin kaçınılmazlığı sonucunu doğuruyor. Politika belki gerçekten de gençlik ateşinden bir şeyler yitirdi, ancak bu hiçbir biçimde onun yargılama ve etik sorunlarıyla daha az ilgili olacağı anlamına gelmez. İki yüz yıldır ateşli bir biçimde tarihin, ideolojinin, kapitalizmin, Tanrının ve şimdi de sosyalizmin sonunu ilan eden yeni yetme saçmalıklarının, bizi bazı zor sorularla başbaşa bırakarak, parıltılarını yitirmeleri daha çok ihtimal dahilindedir: Devletin sorumlulukları ve sınırlarının nasıl belirleneceği; kamu yaşamında doğruyla yanlışın doğasının nasıl belirleneceği. Sol açısından, mesele politik yaşamın orta yerinde bir konumu garanti edecek olan, bir tür bilimsel doğru tekeli oluşturmak değil, bu sorulara bir dizi net, geçerli ve kalıcı yanıtlar getirmekte gösterdiği beceridir.

X. EGEMENLİK ÖTESİ DEMOKRASİ: POSTMODERN BİR DÜNYA DÜZENİNİN BİÇİMİ

Dünya uzun bir yol boyunca alınan kısa bir mesafedir. Genelde, neyin önemli neyin ikincil olduğunu görmek, neyin tersinmez neyin çevrimsel olduğunu çözmek zordur. Yine de bu makalede çok basit iki argüman öne sürmek istiyoruz. Birincisi, yakın dönem insan tarihinin ayrı ayrı ve birlikte, dünyadaki insanları geleceklerine egemen kılma yönünde şaşmaz bir eğilime tanık olmasıdır. İkincisi ise, bu egemenliğin belirgin sınırlar taşımaması ve bunun yayılmacı doğasının uluslararası sahneye çok yeni bir dizi olanaklar ve sorunlar çıkarmasıdır.

Bu argümanların altında yatan şey birbirine paralel iki dönüşüm demetidir. Birincisi demokrasinin yayılmasıdır. Tartışmaya açık olmakla birlikte 1776 ve 1789'da başlayan ve 1848,

1870, 1917, 1945 ve 1989 devrimleriyle yeni bir hız kazanan yavaş ilerleyen demokratik devrim gelişmelerin uluslararası seyrini değiştirmeyi sürdürüyor. Eski dönemlerinde olduğu gibi, dünya nüfusunun yeni bölgeleri politikanın alanına çekiliyorlar: Bu alan kimin, nasıl yöneteceği, kiminle kime karşı mücadele edileceği gibi bir zamanlar bir avuç insanın imtiyazlı alanları hakkındaki büyük kararlardan oluşuyor. Bugün, yayılmacılık ve şovenizme belirgin bir dönüşün ortasında bile, uzun dönemli eğilim şaşmaz bir biçimde embriyonik bir dünya halkının egemenliği yönündedir.

İkinci dönüşüm demeti fiziksel uzay hakkındadır. Geleneksel egemenlik nosyonu bir toprak üzerinde kontrolün sağlanmasıyla ilgiliydi. Uç noktasına ise ortalama bir yaşam süresi kadar önce, Arktik ve Antartika istisnaları bir yana, bütün dünyanın ilk defa ulusal sınırlar içine kapatılmasıyla ulaştığı söylenebilir. Bu önce her toprak parçasını özel mülk haline getirmek olarak görüldü. Ancak günümüzde bunun, küresel düzeyde çok farklı biçimlerle de olsa, kullanılan tüm fiziksel uzay üzerinde paylaşılan bir egemenliğe giden yolun yalnızca bir adımı olduğu açığa çıkmıştır. Askeri alanda, dünyanın en büyük askeri güçlerinin savaşı önlemek üzere ortak bir karşılıklı denetim ve gözlem sistemleri kurmak için yaptığı anlaşmalarda bu en açık biçimde görülür. Ekonomide ise, IMF ve GATT gibi küresel organlar tarafından uygulanan yeni denetim güçlerini doğurmuştur. Politik olarak bunun en keskin ucu, çevresel kurtuluşun ulusların ulusal sınırlar içindeki eylem haklarını geride bırakmalarını gerektirdiği gerçeğidir.

Bu ikiz dönüşümler, biri uluslararası işlerin öznesi öbürü bunun alanı, birlikte egemenliğin anlamını değiştiriyorlar. İkisi de bu egemenliği parçalıyor ve onun yeni bir düzeyde reformasyonuna katkıda bulunuyorlar. Bu haliyle, egemenliğin zaten karmaşık anlamına yeni katmanlar ekliyorlar. En basitinden, bir tüketici, bir yurttaş ya da bir ulus olarak egemen olmak özerk ve zorlamaların dışında olmak demektir. Tüm öteki kurumların ya da kişilerin üstünde olmak demektir. Bir dizi farklı gelenekçe paylaşılan öz anlam budur ve egemenlik ilk defa devletin sıfatı olarak kullanıldığında bu anlam mevcuttu. Jean Bodin

tarafından tanımlandığı şekliyle, egemenlik o zamanlar ulus içinde merkezi tekele, "yurttaşlar ve tebaa üzerinde mutlak ve sürekli güç"e, krallar, diktatörler ve parlamentoların elinde bulunan bir tekele gönderme yapıyordu. Egemelik otoritenin bir tekelidir (her zaman gücün bir tekeli olmasa da), belirlenmiş bir toprak üzerinde yasalar ve kurumlarla total bir kontrol sağlama arzusudur. Tüm ilgili güçlerin tek bir meşru noktada yoğunlaştırılabileceği ve tek bir kişinin ya da kurumun elinde toplanabileceği fikrinin somutlanmasıdır.

Önce kuvvetin, sonra hukukun ve aynı zamanda büyük ölçüde kültür ve bilginin tekeli konusundaki bu fikir, her biri içsel olarak politik ve yasal otorite tekelcisi olan ve kendi benzerleriyle müzakereler yapma yetkisi olan ulusal devletlerden oluşan bir dünya sistemini tanımlamak üzere ihraç edilmeden önce, Avrupa'da gelişmişti. Avrupa devletlerinin özgül nitelikleri, gücü merkezileştirmeleri, yönetim yapıları, rasyonel meşrulaştırma çabaları ve kitlesel ordular daha sonradan dünya sistemine her katılanın talep ettiği özelliklere dönüştü. Aynı şey, Ortaçağ dünyasının alışkın olduğu çoklu yükümlülük katmanlarına çok yabancı bir kavram olan, bir toprak parçasında eksiksiz güç kavramı için de geçerlidir.

Onaltıncı ve ondokuzuncu yüzyıllar arasında evrilen devletler sisteminin ilk modern "egemenlik düzeni" olarak oluşturulduğu söylenebilir: Belli toprak sınırları ve içlerinde değişen oranlarda mutlakiyetçilik barındıran bir ulusal devletler sistemi. 1675'te Pufendorf'un *De sysematibus civitatum*'unda ve daha yakınlarda Martin Wight ve diğerleri tarafından tanımlanan sistemin temelleri, "üstün güç tanımayan" ancak devletler sisteminin tüm öteki üyelerinin aynı bağımsızlık iddialarını tanıyan bağımsız politik otoritelere dayanır.[1] Erken dönem devlet sistemleriyle belli anlamlarda, eşitler arasında birinci anlamında paralellikler taşıyan bu sistem zaman geçtikçe son derece rekabetçi bir hale geldi. Sistem, önce denizlerde sonra da karada dünya üzerinde hakimiyetine yardımcı olsun diye devletin becerilerini, askeri tek-

1. Adam Watson, *The Evolution of International Society*, Routledge, Londra, 1992, s.3.

nolojilerini ve ekonomik kapasitelerini geliştirdi.

Bu düzenin temeli Amerikan ve Fransız devrimleri tarafından dönüşüme uğratıldı. O zamandan beri demokratlar "egemen olması gereken krallar değil, halktır" iddiasında bulunacaktır. Halkın iradesi, ulus sınırları içinde meşru güç tekelini oluşturarak, tüm diğerleri üzerinde hüküm sürmelidir. Bu görüşe göre, halk egemenliği ve ulusal egemenlik madalyonun iki yüzünden başka birşey değildirler; devletin uzantısı olduğu homojen bir varlığın iç ve dış boyutları. Bu demokratik ulusal egemenlik modeli uzun süre hükmünü sürdürdü. Gerçekten de, son mutlakiyetçilik sığınmaları ve kendi ulusal cemaatleri ötesinde otorite iddiasında bulunan son devletler bu fikre ancak yirminci yüzyıl tam sona ererken boyun eğdiler. Ancak şimdi, bu ülkelerde dış ilişkiler demokratikleştirilebilir ve hükümetlerin bir yandan halkın değerlerini ve eğilimlerini göz önüne almadan diplomasi yürütmeleri, bir yandan da halkı başkalarının görüşleriyle karşılaşmaktan alıkoymaları olanaksız hale gelebilir. Sonuçta, birçok insan soğuk savaşın sona ermesini, egemen, demokratik devletlerden oluşan eski bir dünya sistemi rüyasının hayata geçme mücadelesinin bir sonuca ulaşması olarak yorumlamaktadır. Dünyayı potansiyel olarak kural temelli görerek ve kanlı bir tarih görüşünden hareket ederek, bu düzenin istikrarlı ve sağlıklı olduğunu iddia ediyorlar: Gerçekte de, bu, dünyanın yalnızca gerçekçi bir anlatımı değil, aynı zamanda olası tüm dünyalar içinde en iyisidir de.

Bu görüş dünyaya bakışın karşıt tarafları arasında yeni bir bölünme yaratmaktadır. Bu, doğrudan, demokratik teorinin her biri sözcüğün etimolojisinde içkin ayrı anlamlara dayanan iki düşünce okuluna bölünme biçimini yansıtır. Birincisine göre, demokrasinin özü karar almak için bir dizi şeffaf ve herkesçe kabul gören kurallardan oluşur. Bunlar azınlık görüşlerini korumayı ve olumsuz özgürlüklerden korunmayı amaçlayan kurallardır. İkinci görüşe göre ise, demokrasi halkın yönetimidir, dışsal (ya da anayasal) sınırlamalar olmaksızın olumlu özgürlükleri genişletmek için halkın değerlerinin ve çıkarlarının öne çıkmasıdır.

A. PROSEDÜRALİZM

Uluslararası ilişkilere uygulandığında bu iki yaklaşım çok farklı perspektifler üretirler. Önce birincisini, prosedürcü okulu ele alalım. Bu okulun oldukça tutarlı bir dünya devleti anlatımı vardır. Yandaşları açısından, demokratikleşme sürecinin belirleyici özelliği hem politik hem de piyasa alanında liberal ideallerin zaferidir. Liberal toplum teorileri, ayrı birey bileşenlerinden oluşan küresel bir toplum olarak görülen uluslararası sahneye yansıtılır. Bu bileşenler, çıkarlarını gözetmede Kantçı bir rasyonel uluslararası yasal çerçeve içinde davranan, sıklıkla bölgesel bir düzeyde öteki devletlerle grup oluşturan devletlerdir. Teoride, hepsi eksiksiz bir özgürlükle, ancak üzerinde uluslararası anlaşmaya varılmış ve denetlenen bir dizi paylaşılan değer ve varsayım biçiminde bir dizi yasa çerçevesinde hareket ederler. Uluslararası cemaatin kurallarını çiğneyenler o cemaat tarafından cezalandırılacaktır. Kolektif kararlar almak için herkesin desteklediği bir dizi prosedür oturtulmuştur: Gerekli olduğu yerde de bu kuralları zorlayacak araçlar vardır.

Sistemin amacı her birey failin özerkliğini, yaşama, özgürce ticaret yapma ve haberleşme iktidarını korumaktır. Devletler, özgürlükleri başkalarının özgürlüğünü ihlal etmediği sürece, uluslararası sahnede olabildiğince özgür olacaklardır. Devletlerin içinde de aynı kurallar, liberal toplumun kurucu kuralları uygulanır, ancak bu defa bireyler düzeyinde. Bir devlet sisteminin ileriliği bireyleri ne oranda özgür bıraktığı ve güçlüleri güçsüzlere uygulanan aynı yasalara ne ölçüde tabi kıldığına bakılarak değerlendirilebilir. Çünkü hem model devletin iç örgütleri için hem de bir bütün olarak dünyanın örgütlenmesi için benzer yapıları savunur, o evrensel hukuk ilkelerini ve toplumsal örgütlenmenin bütün katmanlarının özerkliğini hayata geçiren evrensel bir modeldir.

Bu görüşün yandaşları bugün karşımıza çıkan şeylerin geçiş sorunları -hem iç hem de dış- olduğunu savunacaklardır. Irak ve Sırbistan gibi demokrasi öncesi, liberalizm öncesi devletler saldırgan olabilirler, çünkü hem iç hem de dış yapılanmaları daha henüz liberal dünyaya ayak uyduramamaktadır. Liberal demokratik bir politik yapının yokluğu şaibeli saldırıları mümkün

kılar, ama öte yandan da uluslararası yetkin bir yasal düzenin yokluğu saldırıların cezasız kalacağına inanılınasını mümkün kılar. Aynı şekilde, Doğu Avrupa ve eski Sovyetler Birliği'nde ortaya çıkan milliyetçilik ve etnik gerilimler ancak istikrarlı demokratik devletler kurulana ve dünya düzeni yapılanmaları içine oturtulana kadar sürecektir. Başka bir ifadeyle, argümanın altında yatan şey demokrasi, liberal prosedüralizm ve karşılıklı saygı arasında içkin bir bağlantı bulunduğu iddiasıdır. Bu görüşü desteklemek için sıklıkla demokrasilerin hiçbir zaman saldırgan savaşlar başlatmadığı ve içerdeki hukuka dayalı bir toplum deneyiminin uluslararası düzlemde de hukukun tanınmasını sağladığı öne sürülür.

Bu tezin derin uzantıları vardır. Eğer doğruysa, bunun anlamı dünyanın oldukça kısa bir zaman süresi içinde anlaşmazlıkların çözümünde ortak bir araç olarak kuvvet kullanımını geride bırakabileceğidir; tek bir modelin dünya çapında tüm kültürlere aktarılabileceği ve ortak kurallarla yönetilen bir dünya toplumunun eli kulağında olduğudur.

İkinci model birinciyi eleştirmekle işe başlar. Demokrasiyi içkin olarak barıştan yana olmaktan çok uzak görür. Daha sonra inceleyeceğimiz nedenlerden dolayı da olsa, demokrasiler de az savaş başlatmamışlardır ve bunlardan ancak bir kısmına karşı çıkılmıştır. Örneğin, ABD, Guatemala, Panama, Grenada, Küba, Vietnam ve Kamboçya işgallerinin hamiliğini yapmıştır. Britanya ve Fransa gibi ülkeler, genel oyun yürürlüğe girmesinden çok sonra, savaşlara karışmıştır ve bu kesinlikle sömürgelerin bağımsızlaşma sürecinin bir parçası değildir. Aslında, modern çağ açısından çarpıcı olan şey, demokrasiyle barış arasındaki bağlantı değil, 1880'lerin Britanyası ve 1940 ve 1950'lerin ABD'si örneklerinde görüldüğü gibi, uluslararası hegemonya olgusuyla belli bir tür popülist (ve genelde demokratik olarak tasvip edilen) emperyalizm arasındaki bağlantıdır.

Prosedürcü konum, aynı şekilde, önde gelen birçok demokrasinin ulusal çıkarlarıyla çatışan bir durum ortaya çıktığında (Nikaragua limanlarının bombalanması üzerine ABD'nin Uluslararası Mahkeme'ye gönderdiği yanıt yalnızca bir örnektir) uluslararası örgütlerin kararlarını gözü kapalı bir biçimde bir yana ittikleri gerçeği karşısında da savunmasızdır. Birçok demokrasi,

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi karşısındaki tutumunda olduğu gibi, uluslararası yargıyı ve yasamayı kabulünde seçmeci davranmaktadır. Çok sayıda farklı örnekler yelpazesi içinde -suçluların iadesinden casusluk faaliyetlerine kadar- denetim mekanizmalarından yoksun olan uluslararası yasalar rutin bir biçimde çiğnenmektedir.

Bu istisnalar görmezden gelinemez. Önemlidirler; çünkü herhangi bir dünya düzeninin ya da aslında her hukuk sisteminin gerçek sınavı güçlüyü gücünü kötüye kullanmaktan alıkoyma yetisidir. En güçlünün çıkarlarına uygun kararlara arka çıkan yasalar güvenilir olmaktan uzaktır. Ana sorun eski *quis custodiet custodios** sorunudur, ancak rasyonel yasal düzen buna yanıt veremez.

En az engellemeyle halkın yönetmesi ideali olan ikinci demokratik model bu soruya alternatif bir yanıt getirir: Şöyle ki, özbilinçli küresel kamu zamanla devletlerin özçıkarlarını geride bırakan ve hakim ulusların kamuoyları üzerine doğrudan etki uygulayan egemen bir kimlik haline gelebilir. Birinci model egemen ulusların karşılıklı saygılarıyla yetinirken, ikincisi ulusal sınırları keserek varolan halkla ve öteki ulusların içişlerine müdahaleyle iş görür. Birincisinde, bir kurallar yığını, sorunları çözmenin araçlarını dikerken, ikincisi amaçlar etrafında örgütlenir ve bunların nasıl yaratılacağı hakkında daha az titizdir (ya da çok bilmiş).

Demokrasinin bu daha eski anlamının faili modern dünyada o şekilsiz şey, yani kamuoyudur. En otokratik iktidarların bile hüküm sürdüğü uluslar içinde ordularını, memurlarını ve yönetme kapasitesini bozabilecek güçteki kamuoyunun değişen ruh halini dikkate alması yabana atılacak bir olgu değildir. Aynı şekilde, eğer devletlerin eylemleri üzerinde herhangi bir disiplin varsa bu şimdi basitçe kurallardan çok, medya ve devlet-dışı örgütler etrafında örgütlenmiş ve belli başlı ülkelerin çoğunun iç kamularına yayılmış uluslararası bir kamuoyundan dolayıdır: ya da daha açık bir ifadeyle, kurallar ancak demokratik bir irade, katıksız bir yasal meşruiyetten çok bir politik meşruiyet tarafından desteklenirse uygulanabilirler. Geçmişte olduğu gibi, herhangi bir uluslar birliğinden muhtemelen daha fazla dikkate alınması gereken şey değerlerin ve halkların bu topluluğudur. Erken dönem devlet sis-

* Lat. Muhafızları kim muhafaza edecek? (ç.n.)

temleriyle ilgili olarak Herbert Butterfield'in yazdığı gibi, "'elli türden bileşimler oluşturan etkin kuvvetler eskiye dayanan ortak bir kültürün öğesi olabilirler".[2]

Gelgelelim, bir yasal mekanizmanın aksine, bu değerler cemaati, ya da aslında bir örtüşen cemaatler mozayiği bütün demokrasiler gibi rasyonel olmaktan uzaktır. O irrasyoneliteyi, önyargıyı, etik dışı davranışı ve kışkırtılmamış saldırıyı barındırma kapasitesine sahiptir. İster ulus içinde isterse sınırları kesen biçimde olsun, demokratikleşme farklı (ve rakip) kültürleri, ulusal ve etnik önyargıları, sempatiler ve etik değerleri getirir. Ve o, ister profesyonel orta sınıflardan, işadamlarından, New Age ve Yeşil hareketlerden isterse Yahudi ya da Filistinlilerden, Katolik ya da Müslümanlardan oluşsun, çeşitli gelişen uluslararası cemaatlere dayanır. Onların genelde rasyonel bir hukuka dayalı modele geçişi kolaylaştırmayan güvenlerini ve iddialarını besler. Buna karşılık dünya diplomasi sahnesini zor tercihler karşısında bırakırlar: AIDS, küresel ısınma ya da göç, yardım ya da nüfus kontrolü gibi geleneksel diplomasinin konularına oranla çok az çözülebilir ve çok fazla çokboyutlu konular.

Gerçekten de, dünya çapında tutarlı demokrasi eğilimlerinin olduğu yerlerde, bunların rasyonel ve prosedürel bir dünya sistemini, Grotian* bir uluslararası hukuk dünyasını güçlendirmediklerini, aksine prosedürcülerin savunularının öznesini -ulus devleti- ve dolayısıyla bütün küresel bir ulusal devlet sistemi nosyonunu zayıflattıklarını görüyoruz. Yurttaşlar kendilerini başka politik yapılar içinde alınan kararların alıcıları olarak gördüklerinde (sınırda bir nükleer tesis ya da güçlü bir ekonomideki faiz oranları artışı gibi) ve ister gıda, seyahat isterse enformasyon olsun daha geçirgen sınırlar istediklerinde, politik ufukları kavrayışları genişliyor demektir. Bireyler ya da cemaatler olarak egemenlik uygulama arzuları artık ulusal devletin temsili biçimleri içine sığdırılamaz.

Sonuç olarak, BM Sözleşmesi'nin barışın korunmasına vurgusu, Avrupa sözleşmesinin kolektif uygulamayı ve Nürnberg

* Grotius, Hugo: 1583-1645, Hollandalı devlet adamı; uluslararası hukukun kurucusu. (ç.n.)

2. Herbert Butterfield, editörlüğünü kendisinin ve M.Wight'in yaptığı *Diplomatic Investigations* içinde, Allen and Unwin, 1966, s.13.

Mahkemesi'nin ulusal devletlerinkinin üstündeki yasaları onaylaması ile başlatıldığı söylenebilecek bir süreç, bir karşılıklı saldırmazlık anlaşması olarak eski uluslararası ilişkiler fikrinin dönüşümü, uygun bir egemenlik biçimi için embriyonik bir küresel kamu arayışları olarak, yeni bir çağa giriyor.

B. ÜÇÜNCÜ AŞAMA

İşte bu bizim, birinci dönem olan mutlakiyetçilik ve ikincisi popüler ulusal egemenliği izleyen, üçüncü egemenlik aşaması olarak adlandırmak istediğimiz şey için önemlidir. Çağımız, uluslararası ilişkilerin demokratikleştirilmesinin ve şeffaflığın yayılmasının gerektiği bir çağdır; öyle ki bunlar hem savaşta, iletişimde ve ekonomide demokratikleşmenin öteki süreçlerinin hem de insan etkinliğinin köklü bir biçimde toprağa bağlı olmaktan kurtulmasının bir evrimi olarak anlaşılabilir.

Savaş iyi bir başlangıç noktasıdır, çünkü egemenliğin en açık biçimde sınava tabi tutulduğu noktadır. Egemenliğin birinci aşaması süresince savaş monarkların ya da gerçekte dar tabanlı parlamentoların yetkisindeydi ve sadece ulusal çıkarın gereklerine göre yürütülürdü. Gelgelelim, son iki yüz yıllık süre içinde savaşın niteliği tümüyle değişti. Napolyon Fransasının ve Birinci Dünya Savaşı Avrupasının devasa orduları kitlesel seferberlik, kitlesel propaganda ve Walter Lippman'nın adlandırmasıyla rızanın üretilmesini gerektiriyordu. İstenmeyen savaşlar kazanılamaz savaşlar haline geldi. Aynı nedenlerden dolayı, küçük kliklerin ya da orduların sınırlar içinde iktidarı ele geçirmesi ve elde tutması giderek zorlaşmaya başladı. İran ve Polonya'dan Filipinler ve Moskova'ya, halk güçleri orduları içlerinden çökertti. Yirminci yüzyıl sonlarının daha küçük profesyonel ordularıyla bile savaş sınırlı ve hatta kamusal ilişkiler tarafından belirlenmeye, savaş alanları ekranlarda verilmeye başladı. Televizyonun dayatmaları ve kamusal duygu durumunun tahmine gelmez doğası tarafından biçimlendirilen taktiklerin varlığında güçlü ulusların hükümetlerinin manevra alanları çarpıcı bir biçimde sınırlandı; gerçekten de, savaş artık devlet yönetmenin bir aracı olarak ya da iki

veya daha fazla ülke arasındaki doğrudan bir ilişki olarak anlaşılamaz. İki aşığıyla yatağını paylaşan Freudyen süperego gibi, dünya kamuoyu en uzak çatışmada bile her zaman hazırdır.

Ancak savaş aynı zamanda başka biçimlerde de geleneksel egemenliğin kontrolünden çıkmaktadır.[3] Yakın dönemdeki askeri anlaşmalar dalgası, uydularla yapılan *de facto* gözetimle gözlemcileri en gizli füze üslerine bile yollama biçimindeki *de jure* haklarını birleştirerek, karşılıklı gözetim ilkesine dayanmaktadır. Bu geleneksel egemenlik kurallarının büyük çaplı çiğnenmesinin yalnızca bir örneğidir, zira savaşın doğasını değiştirmekte olan başka biçimler de vardır. Bugün çok az savaş toprak bütünlüğüyle belirleniyor: Ulusal devletler arasındaki klasik çatışmalar yerine, çoğu ya ortak uluslararası bir uygulama ya da yarı-içsavaş olarak kabul ediliyor. Bu savaşların taktikleri de genelde klasik kavrayıştan bir adım ötede. Gerçekten de, savaş, "dikey hareketli" füzeler ve helikopter-taşımalı mürettebatla, ara bölgelerden çok ulaşım, iletişim ve enerji şebekelerinin kilit noktalarında ya da ABD'nin Libya saldırısı, uyuşturucuya karşı Güney Amerika girişimleri ya da Körfez Savaşı sırasında Irak'ın İsrail'e saldırıları gibi ülkeler-aşırı operasyonlarda yoğunlaşıyor.

Böylelikle, savaş teknojileri savaşı doğrudan popüler kontrolün dışına taşımış olsa bile, iletişim teknolojileri onu geri getirmiştir. Bugün televizyonu ya da radyosu olan herkes yabancı servislerin büyük çoğunluğu kadar savaşlar ya da kupa maçları hakkında bilgi sahibi olabilir ve çoğu incelikli yorumlar geliştirmek için entelektüel, enformasyonel ve zaman kaynaklarına sahiptir. Kamuoyunu ve bir sivil toplum duygusunu geliştiren ve tam şekil almış bir ulusal yüksek kültürü destekleyen ulusal medya, ağırlıklı olarak da yazılı medya olmaksızın demokrasinin uluslar kanalıyla yayılması nasıl anlaşılamazsa, küresel demokrasinin ortaya çıkışı da iletişim araçları olmadan anlaşılamaz: Yani, uluslararası haber servisleri, uydu haberleşmesi, dünya radyo servisleri, sınırlardan teyp ve video kasetleriyle sızan bir kültür, zihinsel ve fiziksel sınırların geçirimli olmasına yardım eden uluslararası bir dil, öncelikle İngilizce. Elektronik iletişim,

3. Susan Strange ve John Stopford, *Rivel Firms: competition for world market shares,* Cambridge University Press, Cambridge, 1991.

geleneksel cemaatleri ve yüz yüze ilişkileri yerinden ederek, ekonomik ve toplumsal yaşamda belirleyici hale gelirken, iletilebilen şeyler yaşamsal bir özellik kazanıyorlar; yalnızca dünya piyasalarını sürükleyen olgular, fiyatlar ya da haberleşmeler değil, aynı zamanda güven, duygudaşlık ve fikirler gibi çok daha yumuşak şeyler.

Bu gücün bir boyutu Ağustos 1991'deki başarısız Sovyet darbesinde görüldü. Tanklarla kuşatılmış oldukları halde Rusya parlamentosu hala faksla iletişim kurabiliyordu; Başkan Gorbaçov ev hapsindeyken BBC World Service kanalıyla bağlantıyı yitirmedi. İkisi de, en azından kısmen dünya medyasının onların muhaliflerine düşmanlıkları, ama öte yandan zayıf bir etkiyle de olsa Moskova sokaklarındaki insanlarla dünyanın geri kalanında oturma odalarında oturan insanlar arasındaki dayanışma duygusu nedeniyle ayakta kalabildiler. Çin'de de, Tiananmen Meydanı olaylarının ardından, askerler, bunun herhangi bir fiziksel ayaklanmadan potansiyel olarak daha büyük bir tehdit oluşturduğunu yerinde kavrayarak, dünya kamuoyunu seferber etmede kullanılmasınlar diye her faks makinasının başına bir nöbetçi diktiler.

Çinli otoriteler bunu yaparken bu demokratikleşme hikâyesinin üçüncü öğesiyle karşılaştılar; çünkü iletişimi kestikleri oranda aynı zamanda ekonomik diyaloğu da ve bu yüzden bağlandıkları ekonomik geleceği de kesmiş oluyorlardı. Geçmişte bir ekonomik açılım bir avuç küçük memurla yapılır ve görece dar bir alanla sınırlı tutulurken, bugün dünya ekonomisine katılım, hepsi tek bir noktadan etkin bir biçimde yürütülemiyecek bir yığın işlemle meşgul ortaklar, idareciler, çevirmenler ve tasarımcıların milyonlarını değilse bile yüzbinlercesini gerektirir.

Bu tür bir katılım, güç hiyerarşileri ulusal devletlerden oldukça farklı toprağa bağlı olmayan bir ekonomi gerektiriyor. Egemen tüketicilere hizmet eden piyasaların mantığı yeni piyasalar, yeni işgücü kaynakları ve yeni materyaller bulmak için toprağa bağlı yayılacaktır. Rasyonel örgütlenme yetki alanına karşı kördür. Devletler ise aksine ekonomik etkinliği toprakları üzerinde kontrol etmeyi gözetir, ve eğer sınırları tamamen açıksa bunu belli ki yapamaz.[4] Gelgelelim, bunlar çatıştığında, genel olarak

4. R. Gilpin, *The Political Economy of International Relations*, Prinston Uni-

üste çıkan piyasa olur. Geleneksel ulusal karşılaştırmalı avantaj ve toprak kontrolü nosyonları nakitlerin, ticari hakların ve faturaların elektronik hareketi ve açık bir piyasada sahipliği ve üretimi onların ulusallıklarıyla tanımlamanın açıkça olanaksızlığı tarafından aşındırılmaktadır.[5] Ekonominin maddi yönünden sıyrılması da önemlidir. Uluslararası rekabette, fiziksel olarak yeri belli doğal kaynaklarla ilgili olmak bir geri kalmışlık işareti, beceri düzeyi, icat ve verimlilikle ilgili olmak ise bir ilerilik işaretidir.[6] Birlikte alındıklarında, bu çeşitli değişiklikler devletlerin -ve nüfuslarının- küresel uluslar-aşırı şirketlerle ilişkilerinin artık birçok bakımdan devletler arasındaki ilişkiden daha önemli oldukları anlamına gelir.

Savaş, iletişim ve ekonomi paranın, enformasyonun ve silahların hareketini sağlayan geleneksel egemen güçlerden ağır ağır çekilip alınmaktadır. Ancak, en azından, birinci kadar ikinci egemenlik çağını şimdi tehdit etmede en belirleyici olan halkın hareketidir. Ulaşım teknolojisinden yardım gören, çalışmak ya da zevk için önceden hiç seyahat etmemiş milyonların kullandığı bir özgürlük olan hareket özgürlüğü doğal olarak sınırlar içinde tespit edilmiş bir cemaatin üyeleri olan halkların egemenliği ile uyum içindedir. Tarihçiler antik çağda halkların öncesinde hiç görülmedik oranda büyük hareketlerinden bahsederler ama yalnızca modern çağda gerçek anlamda büyük ölçekte nüfusun hareketi olanaklı hale gelmiştir: Sömürgeci ulus halkının, ve baskılar sonucu onların kölelerinin ilk küresel yayılması; Doğu Avrupa'dan Kuzey Amerika'ya olduğu gibi kitlesel göç; Yahudi ve Filistinli göçünün genişlemesi; Doğu Avrupalıların batıya Kuzey Afrikalıların güneye büyük hareketleri; Amerikalıların, sonra Japonların yatırımlarının peşinden göç etmeleri; tüm bunlar ondokuzuncu yüzyılın sınırları içinde mutlu, homojen ulus idealini dağıtmaktadır ve yine bunlar herhangi bir ulus içindeki halk egemenliğine katılım için gerekli koşullarının neler olduğunu tartışmaya açmaktadır.

İnsanlar hareket ettikçe ulusal devletler için tehdit haline ge-

versity Press, Prinston, 1987, s.11.
5. Robert Reich, *The Work of Nations,* Simon and Schuster, Londra, 1991.
6. P.Cerny, *The Changing Architecture of Politics,* Sage, Londra, 1991.

lirler. Egemenliklerini halkın hareketini engelleyerek pekiştiren ve ardından yine halkın hareketiyle alaşağı edilen yalnızca totaliter rejimler değildir. J.Bhagwati'ye göre, "insanların özgür akışlarına, dünya verimliliği açısından ne kadar etkili olduğuna bakmaksızın, izin verilemiyeceği konusunda modern devletler arasında pratik olarak evrensel bir uzlaşma vardır".[7] Yalnızca çıkış değil, aynı zamanda öteki ülkelere giriş hakkı, kişisel özerklik sadece ulus üyeliklerinin demokrasi öncesi kurallarına uyar. Demir Perde'nin çöküşü sonrasındaki birkaç ay içinde yeni ve daha az görülür yeni bir perde Batının ekonomik avantajlarından yararlanmak isteyen binlerce kişiyi geri tutmak için dikildi.

Yirminci yüzyıl deneyimi, en yüksek engellerin bile geçici olduğunu göstermiştir. Paranın, fikirlerin ve hatta füzelerin hareketine koyulan engeller zamanla dağılır gider. Şimdiden Akdeniz'de ve ABD-Meksika sınırında olduğu gibi, insanlar söz konusu olduğunda da çoğunlukla durum aynıdır. Silahsız insanların hareketi, sivil halkın Berlin Duvarı'nın yıkılınası ardından Batı Alman güvenliği için o zamana kadar ordularının yarattığından daha büyük tehlike yarattığı Doğu Almanya örneğinde olduğu gibi, silahlı insanların hareketinden daha önemli olabilir. Ancak hareketli bir nüfusun etkisi egemenlik açısından çok paradoksal bir sonuç yaratabilir. İnsanların hareketini engellemek için, güçlü uluslar, istikrar karşılığında egemenliklerini devreden zayıf komşularının ekonomik güvenlikleri için bazı sorumluluklar üstlenmek zorunda kalırlar. Burada en önemli nokta, yine de, böyle politikaların baskıcı araçlarla karşılanabilen dar ulusal çıkarları aşan bir ortak çıkar diliyle haklılaştırılmalarıdır. Başka bir ifadeyle, sınırlarını koruma için devletler ulusun temel fikrinden, başkalarına değil ulusun tüm üyelerine ortak bir tanımlanabilir çıkar fikrinden taviz vermek zorundadır.

Askeri, iletişimsel, ekonomik ve insani, bu dört küme unsur dünya işlerini anlamak için dilimizin neden uyarlanması gerektiğini, ve uluslararası ilişkilerin açılması ve demokratikleştirilmesinin neden kolayca eski bir çağın umut vaat eden çer-

7 J. Bhagwati, 'Incentives and disincentives: international migration', *Weltwirtschhaftliches Archiv*, 120(4), s.680.

çevelerine dökülemiyeceğini açıklamamızda yardımcı olacaktır. Argümanımızın bir sonraki adımı bu yüzden bu değişen dünya sahnesindeki kilit faillere ve onları tanımlayacak argümanın karakterine ayrılmıştır.

Çözümlememiz egemenliğin ortaya çıkan biçimlerinin doğasını tanımlamada iletişimin yaşamsal rolüne ağırlık veriyor.

1– İlk olarak diplomatlar. Modern diplomatların ve elçilerin görevinin nadiren kendilerinden öncekilere benzediği artık herkesin bildiği bir şeydir. Dinamik bir demokratik kamuoyu, ulusal basın ve telgrafın güçlenmesine yardım eden aynı teknolojilerin bir çoğu aynı zamanda diplomatın geleneksel rolünün altını da oymuştur. Diplomasinin ulus ya da hanedanlık çıkarlarının gereklerine göre profesyonel bir kadro tarafından yürütüldüğü beşbin yıllık insanlık tarihi, diplomatlar demokratik bir kamuoyunun dayatmaları doğrultusunda uzak bir başkentte alınan kararları uygulayacak bir memurdan az daha fazlası haline gelirken, artık sona ermektedir. Diplomasinin bu aşınması, telgrafın telefon tarafından ve daha yakınlarda sıklıkla profesyonellerinkinden üstün çözümlemeler yapan çoklu bilgi kaynaklarının (medya, bankalar, uzman örgütler) zenginleşmesiyle altedilirken, yirminci yüzyılın tamamında sürmüştür.

Gelgelelim, uluslararası ilişkilerin egemen devletler ötesinde daha da demokratikleşmesi, sürpriz bir biçimde, diplomatların yaşantısına yeni bir kolaylık getirmiştir. En iyi diplomat kamuoyunda bir fail haline gelmiştir: Genelde televizyonda ya da yazılı basında ülkesinin görüşlerini başka devletlerin kamuoyuna açıklamak ya da tersi; yalnızca hükümetlerin değil aynı zamanda hükümetler dışı örgütlerin koalisyonlarına aracılık etmek; ekonomiyle ekoloji, finansla zoru bağlantılandırarak ve sıklıkla ülke içinde ortak küresel çıkarların bir yandaşı haline gelerek, hemen hemen daima birden çok boyutta çok yönlü görüşmeler yürütmek. Diplomatın en önemli görevi, giderek artan biçimde, hükümetlerin karar mekanizmalarıyla kapalı iletişim yerine kamuoyuna açık iletişim kurmaktır; açığa çıkarmak, basitleştirmek ve yanlış anlamaları ortadan kaldırmak için yapılan bir iletişim.

Bu muazzam zor bir görev olabilir, çünkü dünya ilişkilerinin daha fazla demokratikleşmesinden duyulan en meşru korku

medya ve kamunun basitçe onları aşan talepler karşısında kalacakları korkusudur. *Polis* kararlara anlamlı bir katılım için aşırı geniş ve karmaşık olabilir. John Dunn'ın ifadesiyle, "Plato'ya rağmen Atina halkı neyin sorulmakta olduğunu ana hatlarıyla anlayabilirdi. Buna karşın, bugünkü enerji politikası üzerine bir kararın doğasını, uluslararası ticaretin düzenlenmesini ya da silah sistemlerinin tasarımı ve konuşlandırılmasını düşünün bir".[8]

2– İkinci grup oyuncular ortak bir etiği açıkça dile getirebilenler olacak. Uluslar içinde demokratik argüman bazen rasyonel olmaktadır, ama diğer zamanlarda duygusal, şoven ve miyoptur. Özçıkar argümanlarının kimlik hakkındaki, etik hakkındaki ya da cemaat hakkındaki argümanlardan doğal olarak güçlü bir çekim gücü yoktur. Küresel bir düzeyde, politikanın televizyonla yürütüldüğü bir çağda, aynı karışımın ulusal politikada mümkün olandan bile az yansımasını beklememiz gerekir. Bazı devlet davranışı türleri, muhtemelen soykırım ve terörizme destek gibi aşırılıkların oldukça berisinde, yasaklanacaktır. Bazı mütevazi ekonomik yeniden bölüşümler kabul edilebilir (ama kesin sınırlamalar içinde: Yardımseverlik fiyata çok duyarlıdır) ve kamu çıkarı gözeten eylemlerin bazıları sınırlar içinde yapılmış gibi doğal görülecektir.

Eğer ortak çıkarların ve ortak değerlerin bilincinde tek bir küresel cemaatin embriyosunu görmeye başlarsak, etik idealleri dile getirebilen "rahip gibi" liderler giderek önem kazanacaktır. Dar ulusal çıkarlar daha geniş çıkarlara tabi kılarak müjdeci rolleri üstlenenler (açık ve karşıt örnekler Jimmy Carter ve Fidel Castro'yu kapsar) profesyonel müzakereciler ve teknokratlar kadar geleceğin habercileri olabilirler. Onların yardımıyla, evrensel değerler ancak nadiren ulusal sınırlarla çakışan farklı cemaatlerin deneyimlerinde kök salmış yerel değerlerle yan yana yayılabilir.[9] Böyle bir diyaloğun yeşermesinden çıkarların ve etiğin bir mozayiği, bir dünya hukukunun prosedürcü vizyonu pekâlâ doğabilir. Ancak bütün tarihsel örnekler başarılı olabilmeleri için kültürün kurumları öncelemesi gerektiğine işaret etmektedir. Anayasalar

8. John Dunn, *Interpretting Political Responsibility*, Polity, Cambridge, 1990.
9. Bkz. Charles B Beitz, 'Sovereignty and morality in international affairs', D. Held(yh.), *Political Theory Today*, Polity, Cambridge, 1991.

devrimlerden sonra, önce değil, gelirler. Dahası, uluslarda olduğu gibi, yeni küresel anayasal düzenlemeler değişim için bir kültürün yaratılmasında sıklıkla belirleyici bir rol oynayan türden krizler ve felaketleri beklemek zorunda pekâlâ kalabilirler.

3– Üçüncü oyuncular grubu ortaya çıkmakta olan küresel bünyenin çıkarlarını ve değerlerini billurlaştırmayı gözeten kurumlar olacaktır. Bunlar 1945 sonrasında gelişen organlar kümesinin doğrudan ürünleri olmayabilirler, zira güçlü bir uluslararası demokratik sivil toplumla, birçok uluslararası örgüt onlarda demokratik güvenirliklerini kanıtlamadıkça ve hükümetler dışı organların bir zırhlı elbisesiyle bir modus vivendi* bulmadıkça, bunu meşru görmekte zorlanabilir. Bu kuşkusuz sorunlar yaratacaktır. Birleşmiş Milletler büyük oranda, her şeyden önce ulusal hükümetlerin haysiyetlerine saygı gösterıneyi düşünen üst bir bürokrasi olarak örgütlenmiştir. Etkinlik ve verim karar alma süreçlerinde neredeyse hiç ağırlık taşımaz. Oylama sistemleri, ister Birleşmiş Milletler'de bir ulusa bir oy (Çin'le Komorolar'ı eşitler) biçiminde isterse IMF ve Dünya Bankası'nın bir dolara bir oy biçiminde olsun, küresel yaklaşımlarla çok az ilişkilidir.

Ancak oylama işlemlerinden daha önemlisi açık ve sorumlu yönetimi sağlayacak olan öteki gözlem ve denetim kuralları olacaktır. Devlet yönetiminin zirvelerinde yaratılmış kurumlar açısından böyle bir değişim zor olacaktır. BM gibi kurumlar doğal olarak devletlerin yeniden yayılınacı olmaktan çok cılız, operasyonel olmaktan çok stratejik olacağı bir çağa uyarlanmak için pek uygun değildir. Ancak eğer beklenenlerin aksine bu geçişi yapmaya başlarlarsa, oldukça yeni bir demokratik biçimler takımı görmek şaşırtıcı olmaz: Önemli kararlarda kamusal oturumlar; eylemler ve karar alma süreçleri konusunda şeffaflık; bağımsız gözlemci ve dengeleyici güçler; arpalıklar sisteminde yapılan atamalar yerine, sözleşme hükümlerine göre operasyonların stratejik merkezden kaydırılması; organlar zorunlu olarak kamuoyunun denetiminden uzaklaşırsa zorunlu hale gelecek olan tüm önlemler etkin ve meşru olacaktır.

Eğer beklendiği gibi, seçimlerin uluslararası gözetiminden

* Lat. Birlikte yaşama yolu; geçici anlaşma. (ç.n.)

uluslararası arenada yapılmasına yönelen ve uluslararası kurumlar dışında uluslar-aşırı demokratik yaklaşımlarla aşağıdan gelen bir rekabet olursa, bunların bu tür özdisiplin yaratmadaki etkisi büyük olacaktır. Ulusal sınırlar ötesinde oluşan gündemler; belli grupların, dinlerin ya da çıkarların özyönetimli küresel parlamentoları; hepsi de meşruiyet ve güç için ve medyanın dikkatini çekmek için kapışan ve hepsi de onlarca ulusal devletin parçalı egemenliklerinin bazı parçalarını ele geçirmeyi gözeten Avrupa Parlamentosu modeline dayanarak kendi ulusal paylarını temsil eden kıtasal parlamentolar gibi şeyleri tahayyül etmek zor değildir.

C. EGEMENLİĞİN ÖTESİ

Egemenlik bir zamanlar uluslararası düzenin temeliydi ve ülke içi politikaların uluslararası gerçekliklerle karşılaştığı noktaydı. Egemenliğin hükmü artık yalnızca, devletlerin uluslararası hukuk açısından yükümlülükleri olduğu konusunda genel bir uzlaşma içinde olan hukuksal otorite açısından değil aynı zamanda çok az devletin kendi işlerinde anlamlı bir kontrol uygulayabildiğinin kavranmasıyla da tehdit ediliyor. Sermayenin, enformasyonun, kamuoyunun ve savaşın toprakla bağlarını yitirmesi birlikte egemenlik nosyonunu zayıflatmaktadır: Belirlenmiş topraklar üzerindeki bir kamu gücü tekeli benzer başka tekellerle müzakereye oturabilir. Buna karşılık, dünya güçleri, iki cepheli, çok cepheli ya da herhangi bir devlet yaptırımı olmaksızın, sınırları kesen bir biçimde ve geleneksel egemenliklere bakmaksızın iş görmeye başlıyorlar.

Niklas Luhman'ın ifade ettiği gibi, "devlet toplumun politik sisteminin öztanımı için bir formül" olduğu için, devletlerin ne için olduğu ve öteki devletlerle nasıl ilişkiye girmesi gerektiği konularında yeterli bir anlatım sunmaktaki başarısızlık bir bütün olarak politikanın köklü bir biçimde altüst olmasına yolaçacağı ortaya çıkmıştır.[10] Bu politikanın yaygın bunalımında ve yeni bir

10. Niklas Luhman, *Political Theory in the Welfare State*, De Gruyter, New York, 1990.

antipolitik etiğin boy göstermesinde gözardı edilemiyecek bir rol oynamaktadır. Tıpkı şimdi içinde geliştiği biçimleri aşan ekonomi ve teknoloji gibi, ulusal devletler etrafında gelişen, partiler, ulusal medya ve kurumlar etrafında örgütlenen demokrasi de artık bir ovayı basarak akacak yeni kanallar arayan koca bir nehir gibi kıyılarını dövüyor.

Yerleşik politik kurumlar derin bir bunalımın pençesindeler. Ulus devletler küresel bir düzenin alt birimlerine dönüşme sancıları çekerken uluslararası bir hukuk biçimleniyor. Partilerin geleneksel seçmen tabanları parçalanırken, hiçbir yeni politik oluşum yeni enerjileri kendine çekemiyor. Politika güçten düşüyor, yaşamın diğer alanları öne çıkıyor. Bunalım artık solun bunalımı olmaktan çıktı. Sovyetlerin çökmesinin ardından gelen sağ dalga da aşırı uçlarına enerji yükledikten sonra aynı meşruiyet girdabında debelenmeye başladı.

Dünya çapında iki yüzyıl, ülkemizde yüzyıl kadar bir geçmişi olan modern politik sistem, inandırıcılığını yitiriyor. Yeni anlam arayışları yeni kaynaklardan –kişisel, etik, dinsel, ırksal vb.– güç alıyor. Eskinin radikal örgütleri yeni dengeler karşısında ya giderek daha fazla kabuklarına çekilerek etkinliklerini yitiriyor ya da etkinlik adına yaslandıkları ilkeleri ve etik değerleri hiçe sayıyorlar.

Geoff Mulgan, *Antipolitik Çağda Politika* adlı kitabıyla böylesi bir dünyada politikanın geleceğini tartışıyor. Küresel sorunların yatak odalarına girdiği, yatak odalarının da küresel dikiz aynasına yansıdığı bir dünyada politikanın yeri ne olacaktır? Yeni ulusal ve uluslararası örgütlenmeler hangi yönde evrilmek durumundadır? Kitle iletişim araçlarının bu gelişmişlik düzeyinde, ulusal devletlerin ve partilerin Soğuk Savaş artığı gizli yapıları ve eylemleri nereye kadar dayanacaktır? Uluslar ve etnik gruplar, kadınlar ve erkekler, yönetenler ve yönetilenler, çalışanlar ve çalıştıranlar arasındaki ilişkiler ne tür bir eşitlik ilkesine göre ve ne ölçüde yeniden yapılandırılabilir?

Bu ağır sorunlar karşısında geleceğin anlayışlarını ve kurumlarını yaratmak yerine "biz bize benzeriz" mantığıyla milliyetçilik, şovenizm ve teokrasi batağına çekilmekte olan bir ülkede yaşayanlar için politikanın macerası özellikle önemlidir. Bugün politikanın yeni anlamlarına, dinamiklerine ve dengelerine doğru bir keşif gezisine çıkmanın tam zamanıdır. Çünkü geleceğimizin belirlenmesinde başka türlü söz sahibi olmak mümkün değildir.

AYRINTI • İNCELEME
ISBN 975-539-112-6
ISBN: 978-975-539-112-0
9 789755 391120

